Ieromonah
GABRIEL BUNGE

Mânia şi terapia ei după avva Evagrie Ponticul

sau

Vinul dracilor şi pâinea îngerilor

DEISIS

Colecția
MISTICA

Dogmă și mistică, spiritualitate și teologie sunt dimensiuni constitutive, inseparabil unite în viața Bisericii Ortodoxe. Fapt decisiv pentru înțelegerea ei ortodoxă, mistica este doar un adjectiv al Misterului central al credinței creștine: Persoana divino-umană a lui Iisus Hristos, Capul Bisericii și descoperitorul Treimii. Mistica ortodoxă e hristo- și teologică, iar nu psiho-logică.

Exemplul Sfinților Părinți arată că există o coincidență deplină între obiectivitatea credinței Bisericii ca o comuniune sacramentală și experiența subiectivă a persoanei care, încorporată în ea, își asimilează activ teologia acesteia prefăcând-o în viață. Prin experiența mistică concretizată în asceză, contemplație și rugăciune, Sfinții devin existențe teologice, iar teologia mistică se transformă într-o teologie a existenței.

Interiorizând teologia, unificând și verticalizând existența creștinului, intimizând credința și harul divin prin depășirea medierilor și exteriorităților, mistica — „viața în Hristos" — e axa spirituală nevăzută ce susține lăuntric Biserica. Unind în inima omului Divinul și umanul, cerul și pământul, mintea și trupul, mistica e stâlpul vertical întemeietor al Crucii — figura exemplară a întregii experiențe creștine. Înflorire a personalismului ei ireductibil — pentru că, la rigoare, nu există mistică, ci doar persoanele misticilor —, mistica ortodoxă e un răspuns mereu actual la enigma existenței umane. În fața absurdului și a neantului infernal al păcatului, a finitudinii și a morții, ea deschide perspectiva eternizării omului în Iubirea și Lumina Comuniunii Sfintei Treimi revelate în Biserică, Trupul lui Hristos.

Într-o lume a confuziilor spirituale și mistificărilor religioase și ideologice, acesta e înțelesul ortodox al misticii pe care Editura Deisis își propune să-l impună prin această colecție.

Ieromonah
GABRIEL BUNGE

Mânia şi terapia ei după avva Evagrie Ponticul

sau

Vinul dracilor şi pâinea îngerilor

Cuvânt înainte şi traducere:
diac. Ioan I. Ică jr.

Editura *DEISIS*
Sibiu
1998

Colecția Mistica

Seria Teme și tratate

Lector și viziune grafică: Maria-Cornelia Oros
Tehnoredactor și corector: Paul Morar

Coperta: Stuttgarter Psalter, St. Denis, secolul IX,
Württembergerische Landesbibliothek, Stuttgart, bibl. fol. 23

Mulțumim părintelui Gabriel Bunge pentru amabilitatea cu care a autorizat apariția acestei cărți inedite, care vede lumina tiparului pentru prima dată în versiune românească.

Traducere după:

GABRIEL BUNGE
Eremo Santa Croce
Drachenwein und Engelsbrot
Die Lehre des Evagrios Pontikos von Zorn und Sanftmut
© Gabriel Bunge

© DEISIS, 1998, pentru versiunea românească

ISBN 973-9344-19-4

Cuvânt înainte

Părintele ieromonah Gabriel Bunge este deja binecunoscut publicului românesc interesat, prin lucrările sale traduse şi publicate la Editura Deisis*, drept un mare cunoscător al tradiţiei monahismului răsăritean şi unul din cei mai de seamă savanţi actuali în opera avvei Evagrie Ponticul. De câteva decenii, el îşi consacră răgazul unui amplu, tenace şi convingător efort de reabilitarea a figurii şi gândirii monahului pontic, inacceptabil, inutil şi necreştineşte discreditate de o posteritate ingrată. Cu atât mai mult cu cât Evagrie nu este altul decât cel care a pus bazele teoretice şi practice ale întregii asceticii şi mistici creştine, şi fără el înţelegerea spiritualităţii ortodoxe şi filocalice e de neconceput.

Mare nevoitor ca eremit împreună cu un confrate ucenic (părintele Rafael) într-o sihăstrie din sudul Elveţiei (Eremo Santa Croce, Ticino), ieromonahul Gabriel este şi un părinte duhovnicesc îmbunătăţit şi căutat. Studierea operei evagriene n-are însă pentru el doar un aspect teoretic, pur ştiinţific

---

* Ieromonah GABRIEL BUNGE, *Practica rugăciunii personale după tradiţia Sfinţilor Părinţi sau „Comoara în vase de lut"*, Cuvânt înainte şi traducere: diac. Ioan I. Ică jr., Sibiu, 1996, 208 p.

ID., Icoana Sfintei Treimi a Cuviosului Andrei Rubliov sau „Celălalt Paraclet", Cuvânt însoţitor de acad. Serghei S. Averinţev, Cuvânt înainte şi traducere: diac. Ioan I. Ică jr., Sibiu, 1996, 100 p. + 24 planşe.

ID., Evagrie Ponticul. O introducere, Studiu introductiv şi traducere: diac. Ioan I. Ică jr., Sibiu, 1997, 258 p.

(deşi într-o serie de studii de erudiţie este şi aşa ceva), iar contribuţia sa ştiinţifică a fost recent (5 decembrie 1998) recunoscută prin conferirea titlului de „doctor honoris causa" de către Facultatea de Teologie din Berna. Cercetarea sa este dominată în primul rând de un interes practic şi vrea în ultimă instanţă să dea un răspuns la întrebarea foarte concretă: ce anume mai poate spune astăzi omului modern un monah din secolul IV, cum a fost avva Evagrie din Pont? Cum putem aplica în viaţa noastră cele învăţate din lectura scrierilor lui? Dificultatea parcurgerii scrierilor evagriene vine mai cu seamă din caracterul lor meditativ şi din stilul sintetic, iar nu analitic şi sistematic cum este cel predominant în cultura modernă. De aceea, înţelegerea unei teme sau a unui aspect din universul său spiritual presupune o familiarizare şi o cunoaştere de adâncime a *întregii* sale opere (dificil accesibile şi ea) în originalele greceşti şi siriace păstrate.

Călăuzit de acest interes practic, de îndrumător duhovnicesc, părintele Gabriel a scris o serie de mici studii dedicate unor teme şi aspecte din universul spiritual evagrian extrem de actuale şi relevante astăzi pentru omul modern. Ele s-au concretizat deja în câteva micromonografii consacrate temelor — în ordinea publicării — akediei (1983), paternităţii spirituale şi gnozei (1988), rugăciunii şi misticii (1987) şi, foarte recent, mâniei în opera lui Evagrie (alte câteva cărţi similare sunt în diverse stadii de elaborare). Deschidem aici publicarea acestei serii de veritabile opuscule spirituale moderne cu traducerea acestei remarcabile fenomenologii a „irascibilităţii" — „vin al dracilor" şi sursă a violenţei — şi a terapiei ei în viaţa spirituală prin blândeţe — „pâine a îngerilor" —, lucrare care vede acum, în limba română, în premieră absolută lumina tiparului.

Pentru a oferi o imagine cât mai completă, am alăturat într-un grupaj traducerile principalelor pasaje din operele evagriene care tratează explicit despre mânie şi combaterea ei spirituală, şi am reprodus frumosul studiu despre mânie în opera altor Părinţi ai Bisericii, contemporani avvei Evagrie,

scris de eminentul patrolog român, regretatul părinte profesor Ioan G. Coman.

Într-o lume bântuită în exces de o escaladare îngrijorătoare a agresivităţii, de spectacolul şi realitatea invadatoare a unei violenţe dezlănţuite, tot mai greu de stăvilit, actualitatea unui diagnostic corect al irascibilităţii şi a unei terapii corespunzătoare prin reabilitarea blândeţii ca virtute în acelaşi timp „luptătoare" şi gnostică, agonică şi mistică prin excelenţă a creştinului abia dacă mai trebuie subliniată. Nu este vorba de extirpare a unei funcţii constitutive a sufletului omenesc, cât de sublimarea ei şi de convertirea conflictualităţii în „război nevăzut", interiorizat, nu împotriva semenilor pentru idei* sau lucruri, ci împotriva gândurilor pătimaşe şi, în cele din urmă, a demonilor. (Demonologia este un capitol extrem de actual al învăţăturii şi practicii vieţii creştine care aşteaptă însă să fie decantat de multiplele sedimente acumulate, iar Evagrie este poate cel mai bun maestru şi aici.) Modelul suprem al acestui război duhovnicesc — în care sunt specialişti adevăraţii monahi, dar care priveşte absolut pe fiecare persoană — nu este altul decât faimoasa scenă a ispitirilor lui Hristos din pustie (după Botezul de la Iordan), luptă care prin Botez şi asceză (inevitabilă) e menită să devină „război nevăzut" al nostru, al tuturor. Pentru că fără această rigoare ascetică prealabilă, iubirea şi blândeţea noastră vor fi doar efuziuni sentimentale efemere, când nu de-a dreptul simple vorbe goale.

diac. Ioan I. Ică jr.

---

* O menţiune specială trebuie făcută cu privire la faimoasa şi dezastruoasa irascibilitate — faimoasa ură teologică (*odium theologicum*) — cu consecinţe incalculabile în istoria Bisericii creştine până astăzi (şi cărora le-a căzut postum victimă Evagrie însuşi). Unul din principalele merite ale studiului de faţă al părintelui Gabriel stă tocmai în accentuarea implicaţiilor decisive ale diagnozei şi terapiei irascibilităţii pentru practica eclezială şi discursul teologic şi ideologic actual. Cartea de faţă nu poate lipsi deci din orizontul formativ al nici unui „teolog" din vremea noastră, fie el laic sau cleric, nespecialist sau „specialist" (seminarist, student, preot, episcop şi, din păcate — vai —, chiar profesor).

„Peste aspidă şi vasilisc vei păşi şi vei călca peste leu şi peste balaur" (*Ps* 90, 13).

„[Hristos] *ne izbăveşte de aspidă şi vasilisc, care se împotrivesc făptuirii* [practicii], *şi ne păzeşte de leu şi balaur, care se împotrivesc vederii* [contemplaţiei]" (*in Ps* 90, 13 η).

Introducere

Agresivitatea — o chestiune naturală?

Lumea în care trăim e caracterizată de când se ştie de violenţă: violenţă între persoane, violenţă chiar şi împotriva vieţii încă nenăscute, violenţă apoi şi în relaţiile dintre popoare, în fine, violenţă împotriva naturii, împotriva mediului nostru înconjurător, de care atârnă însăşi existenţa noastră. De când Cain l-a doborât pe fratele său Abel, domneşte în lume legea violenţei.

Psihologia modernă a încercat să explice această omniprezentă „agresivitate" sau *plăcere de a ataca* drept „naturală", ba chiar drept necesară. Prin aceasta însă situaţia nu s-a îmbunătăţit cu nimic. Încercări bine intenţionate, cum sunt acelea ale ONU, se străduiesc ce-i drept să ţină între anumite limite violenţa generală dintre popoare — dar tot prin violenţă. Agresivitatea oamenilor n-a cedat însă prin aceasta, din contră. Violenţa împotriva oamenilor şi lucrurilor pare a creşte nestăvilit tocmai în statele cele mai civilizate şi „iubitoare de pace". Lucrurile stau ca şi cum „diavolul ar fi fost dezlegat".

Şi chiar aşa se întâmplă. „Lumea întreagă zace în [violenţa] celui rău"[1], nu numai a unui „rău" impersonal, a „răutăţii", ci în violenţa „celui rău", a unui rău personal, simplu

[1] *1 In* 5, 19.

spus, a *Satanei*. Astăzi, când unii şi-au luat oficial „rămas-bun de la diavol", multe spirite luminate nu ascultă bucuros toate aceasta. Lucrurile miros mult prea mult a obscurantism şi par doar a înlesni „cultura răului" ce se propagă îngrijorător. „Diavolul nu trebuie pictat pe ziduri", se spune. Dar lucrurile stau cu totul invers! „Răul" şi „cel rău" însuşi trebuie numiţi cu numele lor şi în toate formele lor, căci numai aşa le putem veni de hac.

Desigur, Satana n-are nimic împotrivă să se vorbească despre o „agresivitate naturală" a omului, dat fiind că în spatele acestei expresii se pot ascunde multe. Întrucât în înţelegerea modernă agresivitatea e „naturală", şi prin aceasta sustrasă în ultimă instanţă oricărei evaluări, trebuie să ne deprindem să trăim cu ea. Ceea ce şi fac cei mai mulţi, spre paguba tuturor, chiar şi în Biserică. Ciudat este faptul că, într-o anumită măsură, lucrurile au stat întotdeauna aşa, chiar şi atunci când noţiunea modernă de „agresivitate" nu exista încă şi se vorbea despre „irascibilitate" [*thymikon*] ca despre o facultate a sufletului, în vreme ce „mânia" [*thymos*] şi „furia" [*orge*] treceau drept vicii. Istoria Bisericii întemeiate de Cel ce a spus despre Sine Însuşi că este „smerit şi blând cu inima", şi Care ne-a învăţat că tocmai *aceste* însuşiri trebuie să le învăţăm de la El[2], e plină şi ea de violenţă.

Nu ne gândim aici nicidecum la excesele medievale, cum au fost cruciadele sau vânătoarea şi arderea pe rug a vrăjitoarelor, citate cel mai adeseori în acest context. Mai stranie e agresivitatea multor oameni ai Bisericii în relaţiile cu semenii lor atunci când unul din aceştia era sedus de erezie sau devenea chiar şi numai suspect de aşa ceva. Atunci până şi faimoşii „Părinţi ai Bisericii" nu se dădeau înapoi de la a-şi exprima măcar verbal agresivitatea domolită.

Victimă celebră a acestei agresivităţi din interiorul Bisericii a devenit şi un bărbat care ne-a lăsat el însuşi multe gân-

[2] *Mt* 11, 29.

duri despre „mânie": avva Evagrie Ponticul (circa 345–399)[3], ucenic mai întâi al Sfinţilor Vasile cel Mare şi Grigorie din Nazianz, iar mai apoi, ca monah în pustia Egiptului, al celor doi mari părinţi Macarie cel Mare şi Macarie Alexandrinul. Tocmai la avva Evagrie găsim o învăţătură cizelată despre mânie, asupra căreia merită să meditãm. Fiindcă Evagrie e şi marele dascăl al „rugăciunii", al vieţii mistice, pe care — direct sau indirect — l-au transcris toţi cei ce i-au urmat. Agresivitatea deturnată în direcţie greşită este însă — lucru la care se gândesc doar puţini — cea mai mare duşmană a vieţii duhovniceşti în genere şi duşmana de moarte a rugăciunii în special.

> „Când diavolul cel preaviclean, făcând multe, nu poate împiedica rugăciunea dreptului, o lasă pentru puţină vreme mai domol şi pe urmă îl războieşte iarăşi pe cel ce se roagă. Căci fie că-l aprinde pe acesta spre mânie, şi aşa strică starea lui cea bună dobândită prin rugăciune, fie că-l aţâţă la plăcere pătimaşă, şi aşa îi pângăreşte mintea"[4].

*

Scopul meu aici nu este acela de a trata tema „mâniei" la avva Evagrie într-un mod ştiinţific sau chiar şi numai într-o prezentare exhaustivă. Mult mai important mi se pare să dezvolt *cunoştinţele duhovniceşti* la care a ajuns monahul pontic, pentru a le putea face utile pentru propria noastră viaţă duhovnicească. Fiindcă la ce ajută „a vorbi cu plăcere" şi bogate cunoştinţe „despre faptele Părinţilor", dacă „de la noi înşine nu ne cerem osteneala de a le îndeplini cu cea mai mare sârguinţă"[5]? Lucrurile ar sta atunci — *mutatis mutandis*

---

[3] Despre Evagrie, cf. G. BUNGE, *Evagrios Pontikos. Briefe aus der Wüste*, Trier, 1986, Introducere A şi B [trad. rom. Ioan I. Ică jr.: G. BUNGE, *Evagrie Ponticul. O introducere*, Ed. Deisis, Sibiu, 1997, p. 17–131].

[4] *Or* 48.

[5] *Eul* 16.

— ca şi cu credinţa demonilor: aceasta nu le foloseşte la nimic[6].

*

L-am înţelege însă cu totul fals pe avva Evagrie dacă lucrurile s-ar rezuma la simpla înfierare a acestui viciu. Patima, ca şi răul în genere, nu are fiinţă în sine. Mai degrabă ea se lasă în mod *secundar*, parazitar, asupra sufletului şi puterilor lui — care „prin fire", adică în calitate de creaţii ale lui Dumnezeu, sunt „sănătoase"[7] — ca o „boală", acesta fiind de altfel unul din sensurile cuvântului grecesc *pathos*. Pe scurt, patima sau viciul e în permanenţă doar o pervertire a unei existenţe creaturale bune. Tot aşa şi mânia nu este nimic altceva decât activarea eronată şi contrară firii a uneia din cele două puteri, ce-i drept iraţionale, dar în sine totuşi bune[8], ale sufletului, adică a „irascibilităţii" (*thymikon*). Activarea ei „conformă firii" nu este nimic altceva decât virtutea opusă patimii sau viciului.

Prin urmare, viciul nu poate fi înţeles nici combătut în mod eficient dacă nu cunoaştem mai înainte virtutea care îi este opusă. Aceasta însă poate fi cunoscută numai în măsura în care o practicăm şi ne-o însuşim. În cazul mâniei, această virtute este iubirea (*agapè*) creştină[9], iubire care pentru avva Evagrie se manifestă ca răbdare, îndelungă-răbdare etc., şi, înainte de toate, ca „blândeţe" (*praotes*).

Iubirea blândă activează tocmai ceea ce mânia antinaturală împiedică. Dacă aceasta din urmă distruge contemplaţia, fiindcă „orbeşte" mintea[10], cea dintâi devine „maică a cunoştinţei"[11] şi o face „contemplativă"[12]. Şi în vreme ce mânia

---

[6] Cf. *Iac* 2, 19.
[7] Cf. *KG* I, 41; *Pr* 56.
[8] Cf. *Pr* 86.
[9] *Pr* 38.
[10] *KG* IV, 47; V, 27.
[11] *Ep* 27, 2.
[12] *Ep* 27, 4.

face imposibilă rugăciunea[13], „în iubirea desăvârşită şi duhovnicească se lucrează rugăciunea «în Duh şi în adevăr»"[14]!

*

Aşadar sunt multe în joc. Cine se lasă stăpânit de mânie, îşi ratează propria menire creaţională. Fiindcă mintea a fost creată tocmai pentru ca să „cunoască"[15], iar rugăciunea, în care cunoaşterea lui Dumnezeu ajunge la desfăşurarea ei cea mai înaltă, „e lucrarea demnă de vrednicia minţii sau întrebuinţarea cea mai bună şi mai curată a ei"[16]. De aceea, cine năzuieşte după adevărata rugăciune dar se mânie şi ţine minte răul trebuie să fie nebun[17]. La fel de nebun ca şi cel care poate să vadă limpede, dar îşi scoate el însuşi ochii cu un ac de fier[18]...

În joc aici stă „vrednicia" noastră de creaturi ale lui Dumnezeu înzestrate cu raţiune (*logos*), care, în virtutea acestei înzestrări, sunt în stare de-o relaţie personală nemijlocită cu Creatorul lor. Şi ce-i rămâne omului, dacă îşi ratează această menire?

---

[13] *Or* 27.
[14] *Or* 77.
[15] *KG* I, 50. 87. 89.
[16] *Or* 84.
[17] *Or* 65.
[18] *Or* 65; *Gn* 5.

I

Imaginea omului după Evagrie Ponticul

Pentru a înţelege importanţa covârşitoare pe care avva Evagrie o atribuie mâniei — şi încă şi mai mult opusului acesteia: iubirii sau blândeţii — e necesar să avem înaintea ochilor acea imagine despre om presupusă de acesta. Ne vom mulţumi aici mai întâi cu liniile ei generale, aspectele particulare urmând să fie discutate mai încolo.

În ciuda înveşmântării lor pe alocuri intense în hainele filozofiei greceşti, fundamentele imaginii evagriene despre om sunt profund biblice. Aceasta fiindcă în permanenţă este vorba despre un om care, în „mintea" (*nous*) sa, în miezul său personal, a fost creat „după chipul lui Dumnezeu"[1], o însuşire pe care nici atunci când ajunge „chip căzut"[2], aşadar păcătos, nu o pierde[3]. Cu toate acestea, acest „om vechi ce piere potrivit plăcerilor amăgitoare"[4], are nevoie mai întâi de o fundamentală „înnoire după chipul Creatorului său"[5], Care „în Hristos" îl face „făptură nouă"[6], pentru ca el să poată primi harul lui Dumnezeu. Această „înnoire" are loc în

---

[1] *Fc* 1, 27; *in Ps* 38, 6 δ.
[2] *Gn* 50.
[3] *in Ps* 118, 113 ν.
[4] *Ef* 4, 22.
[5] *Col* 3, 10; *in Ps* 77, 34 ιδ.
[6] *2 Co* 5, 17.

Sfântul Botez[7]. Abia acest „om nou" devine — prin Fiul şi Duhul, a căror „adevărată icoană" este deja[8] — „primitor al cunoştinţei Tatălui"[9].

Prin urmare, omul despre care va fi vorba în cele ce urmează e în permanenţă *cel botezat*, care „a îmbrăcat omul cel nou făcut după Dumnezeu"[10], chiar dacă fiinţa sa nouă rămâne în permanenţă ameninţată de recăderea în vechile păcate. Faptul că în acest context Evagrie vorbeşte în exclusivitate despre *monahi* nu trebuie să ne mire, întrucât printre cititorii săi direcţi avea de-a face numai cu monahi sau monahii care trăiau în obşti sau ca anahoreţi. Pentru Evagrie, „monahul" este pur şi simplu prototipul „omului nou". Ceea ce face din „omul" luat în acest sens un „monah" este faptul că acesta din urmă întoarce întâi spatele tuturor *păcatelor cu fapta*. „Mintea" sa devine însă de „monah" abia atunci când ajunge liberă şi de *păcatele cu gândul* iar „la vremea rugăciunii vede lumina Sfintei Treimi"[11]. Prin urmare, aşa trebuie înţeleasă şi următoarea definiţie, adeseori citată, a „monahului":

> „Monah este cel despărţit de tot şi unit armonios cu toţi"[12].

Aşa cum acela care se retrage în ţinuturi nelocuite nu devine prin însuşi acest fapt „anahoret", ci îşi merită acest nume abia dacă „vieţuieşte cucernic şi drept în lumea ce alcătuieşte în mintea sa"[13], tot aşa nu e de ajuns să trăiască cineva „singur" pentru a fi „monah". De „separaţie" ţine însă şi „unirea armonioasă cu toţi"! Cum înţelegea Evagrie această „unire armonioasă" ne învaţă următoarele „fericiri" care, aşa cum arată limpede aluziile biblice, sunt valabile pentru toţi creştinii care îşi merită cu adevărat acest nume:

---

[7] *Ep fid* 11, 9 *sq.*
[8] *Ep Mel* 19.
[9] *Ep Mel* 16.
[10] *Ef* 4, 24; *in Ps* 149, 1 α.
[11] *Ant Prol* 7.
[12] *Or* 124.
[13] *Sk* 14.

„Fericit monahul, care socoteşte pe toţi oamenii ca pe un dumnezeu după Dumnezeu.
Fericit monahul, care socoteşte mântuirea şi înaintarea tuturor ca pe a sa proprie.
Fericit monahul, care se socoteşte pe sine însuşi gunoiul tuturor"[14].

*

Omul istoric este pentru avva Evagrie „minte în trup" (*nous ensomatos*)[15], spirit (*nous*) imaterial, incorporal[16], într-un trup „practic"[17], material, care îi slujeşte drept „instrument" (*organon*) în exercitarea binelui — dar şi a răului[18]. Cu mintea sa creată „după chipul lui Dumnezeu", omul pătrunde deja în lumea dumnezeiască, în timp ce trupul material îl leagă de acest cosmos sensibil „înrudit" (*syngenes*, fiindcă a apărut în acelaşi timp cu el) şi care îl înconjoară[19].

În vreme ce trupul, ca şi întreaga lume materială, constă din cele patru elemente (pământ, apă, aer şi foc), sufletul este şi el compus din trei „părţi"[20], sau, mai exact — întrucât acestea alcătuiesc în fapt o unitate —, din trei „puteri" (*dynameis*): raţională (*logistikon*), irascibilă (*thymikon*) şi concupiscentă (*epithymetikon*)[21]. Ultimele două puteri, pe care le avem în comun, ca şi trupul, cu animalele[22], sunt desemnate împreună şi ca „partea iraţională"[23] a sufletului, iar uneori sunt numite generic „suflet"[24], în timp ce puterea raţională e numită „intelect" sau „minte" (*nous*). Fiecare din aceste trei puteri are un câmp de activitate natural propriu.

---

[14] *Or* 121–123.
[15] *Sk* 35.
[16] *KG* I, 46.
[17] *KG* IV, 82.
[18] *Ep* 57, 4.
[19] *in Ps* 43, 20 ιβ.
[20] *KG* III, 59.
[21] *Pr* 89.
[22] *KG* VI, 85; *Sk* 40; *M c* 21.
[23] *Pr* 84.
[24] *in Ps* 107, 3 β.

„Sufletul raţional lucrează potrivit firii atunci când partea sa poftitoare doreşte virtutea, partea irascibilă luptă pentru ea, iar partea raţională se avântă spre contemplaţia făpturilor"[25].

Această armonie este posibilă numai atunci când toate aceste trei puteri lucrează nu doar „conform firii", adică potrivit voinţei Creatorului firii, ci şi în împletirea lor reciprocă. Dacă partea iraţională se desprinde şi autonomizează, omul îşi pierde echilibrul interior şi cade victimă patimilor.

„Mânia lor e asemenea şarpelui:
Dacă biruie irascibilitatea, ea «face fiară»[26] sufletul, dacă biruie pofta, el se face «cal» sau «asin»[27], dar dacă biruie mintea, el se face înger[28] sau chiar dumnezeu"[29].

Şi pentru a împiedica această nelinişte contrară firii a „casnicilor" minţii[30], şi „a uni treimea lăuntrică prin legătura păcii"[31], între cele trei puteri ale sufletului trebuie să domnească o ordine, cu alte cuvinte intelectul trebuie să preia conducerea care îi revine, drept pentru care e numit şi „conducător" (*hegemonikon*)[32]. Fiindcă aşa cum arată deja limpede textul mai sus citat, dezordinea apare în permanenţă în partea *iraţională* a sufletului, care din această pricină e numită şi „partea pătimaşă"[33]; aceasta întrucât mai cu seamă ea e receptivă la patimi, pe care Evagrie le înţelege statornic drept „suferinţe" (*pathe*)[34] venite prin abuzul unei realităţi în sine

---

[25] *Pr* 86.

[26] Cf. *Ps* 48, 13. 21.

[27] *Ps* 31, 9. Cf. *in Ps* 75, 7 ζ (calul şi asinul sunt prototipurile biblice ale „oamenilor pătimaşi împinşi iraţional spre ceea ce nu le aparţine şi care nechează după femeile aproapelui", cf. *Ir* 5, 8).

[28] Cf. *KG* I, 68 (în îngeri domină intelectul şi focul).

[29] *in Ps* 57, 5 β. Despre om ca „dumnezeu", cf. *Ep fid* 3, 8 *sq.* („din har"); *KG* IV, 51, 81; *in Ps* 5, 7 γ (citat *Ps* 81, 6).

[30] *in Prov* 31, 21 (G. 377).

[31] Cf. *Eul* 6.

[32] *in Ps* 65, 15 ζ.

[33] *in Ps* 107, 3 β.

[34] Cf. *KG* I, 41.

bune[35]. Din această „parte pătimaşă" dezordinea urcă apoi în suflet şi „întunecă mintea"[36].

Această atracţie pentru patimi se întemeiază pe strânsa legătură dintre cele două puteri iraţionale şi trup — şi prin acesta cu realitatea materială —, care pot, dar nu şi trebuie cu necesitate, să dezlănţuie în noi mişcările poftei şi irascibilităţii. În sine, în calitatea lor de creaturi ale lui Dumnezeu, lucrurile materiale ale acestei lumi sunt bune şi nu sunt nicidecum un obstacol în calea spre mântuire[37]. Principiul general este aşadar acesta: „Patimile obişnuiesc să fie stârnite prin simţuri"[38]. „Fără lucrurile sensibile nu ne vine nici un gând pătimaş"[39]. Declanşatorul stă însă *în noi* înşine[40], în „consimţirea" noastră liberă[41].

> „Lucrurile despre care avem aduceri-aminte pătimaşe le-am primit mai-nainte cu patimă pe ele însele; şi, invers, despre lucrurile pe care le-am primit cu patimă avem şi aduceri-aminte pătimaşe..."[42]

Aici trebuie să observăm faptul că în înţelegerea lui Evagrie nu avem de-a face cu procese exclusiv „psihologice". Căci dacă „patimile sufletului îşi trag prilejul de la oameni, iar patimile trupului de la trup"[43] şi nevoile sale naturale, în fundal, nevăzuţi de noi[44], stau demonii care, prin *ispitirile* lor, ne vrăjesc şi ne conving să transformăm în patimi lucruri în sine naturale[45]. Numai un suflet cu adevărat unit şi împăcat este sigur de sine în faţa manevrelor lor.

---

[35] *KG* III, 59.
[36] *Pr* 74.
[37] *in Ps* 145, 8 β.
[38] *Pr* 38.
[39] *M c* 23 *r l.*
[40] *Pr* 6.
[41] *Pr* 75.
[42] *Pr* 34.
[43] *Pr* 35.
[44] *KG* I, 22.
[45] *Pr* 34.

„Cel a cărui minte e «pururea la Domnul»[46], a cărui irascibilitate e plină de smerenie ca urmare a pomenirii lui Dumnezeu, şi a cărui poftă e întoarsă cu totul spre Domnul, numai acesta nu se teme de potrivnicii noştri, care umblă în afara trupurilor noastre"[47].

*

După aceste precizări generale trebuie să arătăm mai exact legătura dintre cele două puteri iraţionale, respectiv legătura lor cu trupul şi cu mintea. Aşa cum există demoni „psihici" şi „fizici"[48], care atacă sufletul sau trupul, tot aşa Evagrie deosebeşte, după cum am văzut, între „patimile sufletului" şi „patimile trupului", în ce priveşte cauzele lor respective. Cureaua de transmisie a acestora din urmă este, aşa cum s-a spus, „partea iraţională a sufletului" strâns unită cu trupul.

„Cercetează-mă Doamne, încearcă-mă, curăţă în foc rărunchii mei şi inima mea:
«Rărunchii» sunt simbolul părţii pătimaşe a sufletului, adică al irascibilităţii şi poftei, «inima» însă e simbolul părţii raţionale"[49].

Într-alt loc, Evagrie distinge încă şi mai exact între iuţime şi poftă, şi aceste diferenţieri ne îngăduie să înţelegem mai bine poziţia-cheie pe care irascibilitatea — ca putere iraţională şi, prin urmare, patima proprie ei — o deţine în ansamblul persoanei umane.

„Partea irascibilă a sufletului e legată de inimă, unde e şi partea ei raţională, iar partea lui poftitoare e legată

[46] *Ps* 72, 23.
[47] *KG* IV, 73.
[48] *Gn* 31.
[49] *in Ps* 25, 2 α; cf. 72, 21 ιδ; 107, 3 β.

de «trup şi sânge»[50], dacă trebuie ca noi[51] «să depărtăm mânia de la inimă şi răutatea de la trup»"[52].

„Patimile trupului" se ivesc din nevoile naturale ale trupului[53], cum sunt hrana, îmbrăcămintea, sexualitatea etc. Prin mijloace corespunzătoare, mai cu seamă prin înfrânare[54], aceste patimi se pot vindeca relativ uşor[55], afirmă cu încredere ascetul care a fost Evagrie. Ele au o „viaţă mai scurtă" decât patimile sufletului[56].

Acestea din urmă îşi trag obârşia nu numai din persoana noastră, dar şi din raporturile noastre cu semenii[57]. Patimile care se ivesc însă din aceste relaţii interumane — cum sunt mânia, furia, ura, invidia, calomnia, dar şi deşertăciunea şi trufia — „dăinuie până la bătrâneţe"[58]. Aici e nevoie de remedii mult mai puternice, necesare pentru „iubirea de sine" (*philautia*) bolnavă, această „urâtoare a toate"[59], remedii încă şi mai costisitoare. Înainte de toate, aceasta este „iubirea duhovnicească"[60] în toate formele ei ca, de pildă, blândeţea, îndelungă-răbdarea, bunătatea etc. Pe drept cuvânt numeşte Apostolul Pavel[61] această iubire „mare"[62].

E uşor de văzut că, oricât de legate de persoana semenului, aceste patimi ale sufletului se pot aprinde foarte adeseori şi de la obiectele materiale pe care aceştia le posedă, sau aflate în legătură cu ei. Ele trezesc într-o formă oarecare pofta noastră, şi aceasta oferă materie mâniei[63].

*

---

[50] *1 Co* 15, 20.
[51] Cf. *in Eccl* 11, 10 (G. 72).
[52] *KG* VI, 84.
[53] *Eul* 23.
[54] *Pr* 35.
[55] *Pr* 36.
[56] Cf. *Ep* 25, 3.
[57] *Pr* 35.
[58] *Ep* 25, 3.
[59] *Sent* 48.
[60] *Pr* 35.
[61] *1 Co* 13, 13.
[62] *Pr* 38.
[63] *Or* 27.

În acest context, irascibilitatea ocupă o poziţie intermediară, fiindcă pe de-o parte ea ţine de „partea pătimaşă a sufletului", iar pe de altă parte ea este legată, ca şi partea raţională, de „inimă", adică de intelect ca miez personal al omului. Ce se întâmplă atunci când irascibilitatea se „inflamează" indiferent din ce motive?

> „Irascibilitatea stârnită orbeşte pe cel ce vede..."[64],

adică mintea, „ochiul inteligibil" (mental) al sufletului[65]. Patimile irascibilităţii îi răpesc „lumina" dumnezeiască, adică cea a cunoştinţei[66], şi prin aceasta funcţia sa originară[67]. De aceea:

> „Numai atunci se uneşte mintea cu cele inteligibile, când nu se mai uneşte[68] cu gândurile care-i vin dinspre partea pătimaşă a sufletului"[69].

Acest lucru e valabil mai cu seamă pentru gândurile părţii irascibile, ce ocupă o poziţie-cheie între concupiscenţă şi intelect sau între poftă şi minte. Asupra păcatelor mâniei şi consecinţele lor, ca şi asupra remediilor corespunzătoare, vom reveni mai în amănunţime. Aici este vorba doar de a ne face o idee despre imaginea omului în viziunea lui Evagrie, pentru a putea măsura importanţa ce-i revine în aceasta mâniei.

*

> „Dacă partea raţională e cea mai preţioasă dintre toate puterile sufletului, pentru că ea singură se uneşte cu înţelepciunea[70], atunci întâia dintre toate virtuţile este

---

[64] *KG* V, 27.
[65] Cf. *Or* 27.
[66] *KG* VI, 83.
[67] *in Ps* 145, 8 β.
[68] *Poiontai* = a dobândi o anumită *poiotes* (calitate); cf. *Pr* 30. 39. 42. 58; *Or* 30.
[69] *KG* VI, 55 gr.
[70] Cf. mai sus nota 68.

înţelepciunea[71]; pe aceasta înţeleptul nostru învăţător[72] a numit-o «duhul înfierii»"[73].

Imaginea despre om a lui Evagrie, ca şi spiritualitatea sa, e determinată fără echivoc de *primatul spiritului.* În centru stă „intelectul" sau „mintea" (*nous*), care nu trebuie identificată cu raţiunea (*ratio*) noastră, ci desemnează — în limbaj biblic — „omul lăuntric"[74], creat „după chipul lui Dumnezeu"[75], şi care „în Hristos"[76] prin Botez „a fost înnoit spre cunoştinţă după chipul Creatorului său"[77]. Fiindcă numai acest „nucleu personal" al omului e capabil de o relaţie „nemijlocită"[78] cu Dumnezeu. Acest primat al spiritualului nu înseamnă o degradare a trupului, dată fiind luarea de poziţie frontală a lui Evagrie împotriva ostilităţii maniheene faţă de trup[79]. Ea nu are drept consecinţă nici o neglijare a celor două „puteri iraţionale" ale sufletului strâns legate de trup. Dimpotrivă. Fiindcă Evagrie atribuie o importanţă covârşitoare „sănătăţii părţii pătimitoare"[80] a sufletului, tocmai pentru că este vorba de restabilirea „lucrării" sau funcţionării „naturale" a părţii raţionale. Dat fiind însă că această „treime lăuntrică" alcătuieşte o unitate din care nu poate fi desprins nici un element — în orice caz nu câtă vreme suntem în acest trup —, „lucrarea naturală a sufletului raţional"[81] depinde în chip indisolubil de funcţionarea ordonată tocmai a acestor două puteri iraţionale.

---

[71] *S*, şi *S*$_2$: cunoştinţă.

[72] Grigorie din Nazianz, *Oratio* 31, 29, cf. 21, 6.

[73] *KG* VI, 51 gr. citatul ultim: *Rm* 8, 15.

[74] Cf. G. BUNGE, „«Nach dem Intellekt leben». Zum sog. «Intellektualismus» der evagrianischen Spiritualität", în *Simandron – Der Wachklopfer. Gedenkschrift für Klaus Gamber* (hr. v. W. Nyssen), Köln, 1989, p. 95–109 [trad. rom. Ioan I. Ică jr în G. BUNGE, *Evagrie Ponticul. O introducere*, Ed. Deisis, Sibiu, 1997, p. 148–160].

[75] *in Ps* 38, 6 δ.

[76] *in Ps* 44, 4 γ.

[77] *M c* 3; *Ep Mel* 16.

[78] *Or* 3.

[79] Cf. *KG* IV, 60; *in Prov* 20, 12 (G. 215).

[80] Cf. *Pr* 56.

[81] *Pr* 86.

„Bărbatul ei nu se grijeşte de cei din casă, atunci când zăboveşte undeva, căci toţi cei ce sunt la ea sunt îmbrăcaţi:

Mintea nu poate veni, nici nu poate ajunge la contemplaţia celor netrupeşti, dacă nu şi-a pus mai înainte în rânduială cele dinăuntru. Căci tulburarea «casnicilor» [irascibilitatea şi pofta] obişnuiesc să o întoarcă la cele de unde a ieşit. Dacă însă a dobândit nepătimirea, atunci «va zăbovi» în contemplaţie şi «nu se va mai îngriji de cei din casă». Căci irascibilitate e «îmbrăcată» în blândeţe şi smerenie, iar pofta în cuminţenie şi înfrânare"[82].

Ţelul nepătimirii nu este altul decât restaurarea funcţionării naturale, adică creaţionale, a *tuturor celor trei* puteri ale sufletului. Nu e de mirare, aşadar, că demonii pun totul în joc tocmai pentru a împiedica aceasta.

„Scopul demonilor e ajutat foarte mult de mânia noastră aţâţată împotriva firii, făcându-se de mare folos oricărui vicleşug al lor. De aceea, toţi zoresc să o întărâte zi şi noapte. Când o văd însă legată de blândeţe, atunci caută pricini îndreptăţite s-o dezlege îndată, ca, făcându-se foarte aprinsă, să o folosească pentru gândurile lor animalice[83]. De aceea, nu trebuie să o întărâtăm nici pentru lucruri drepte, nici pentru nedrepte, ca să nu dăm chiar noi sabie primejdioasă în mâna vrăjmaşului, ceea ce ştiu că fac mulţi şi mai mult decât trebuie, aprinzându-se pentru motive neînsemnate"[84].

Desigur, demonii încearcă să ne seducă spre *toate* patimile, însă par să aibă o relaţie specială cu patimile irascibilităţii. De ce anume? Spre această întrebare ne vom îndrepta acum.

---

[82] *in Prov* 31, 21 (G. 377).

[83] Irascibilitatea e „câinele de pază" al sufletului (cf. *M c* 5, 14; *Sk* 9, 10), ce uneori însă trebuie legat bine în lanţuri.

[84] *M c* 4.

II

Patima demonilor

Dacă Evagrie ar fi fost întrebat care patimă ar fi după părerea lui cea mai rea dintre toate, care anume din ele are după el cele mai ample consecinţe pentru viaţa duhovnicească, ar fi răspuns fără ezitare: mânia. Şi aceasta dintr-un motiv simplu:

> „Nici un alt rău nu-l face pe om atât de mult demon ca mânia"[1].

Desigur, *toate* patimile au în cele din urmă origine demonică. Ultimele două din lista celor opt „gânduri generice"[2] ale răutăţii: slava deşartă şi mândria, îndeosebi, sunt nu numai patimile cele mai urâte pentru sensibilitatea noastră, dar au şi un pronunţat caracter „demonic", întrucât de slava deşartă e strâns legată mândria, „întâia odraslă a diavolului"[3]. Mai mult încă, „mândria e răul de căpetenie, care l-a prăvălit pe pământ pe «Lucifer [însuşi], steaua dimineţii»[4]"[5]. De aceea mândria *omenească*, ca şi tovarăşa ei, slava deşartă, e o patimă îndeosebi a celor desăvârşiţi, care-şi închipuie că au atins culmile vieţii duhovniceşti prin puterile proprii. Ca atare, ea

---

[1] *Ep* 56, 4 gr.
[2] *Pr* cf. mai sus cap. III.
[3] *M c* 1.
[4] *Is* 14, 12.
[5] *Pr Prol* [2].

se iveşte mai cu seamă spre sfârşitul urcuşului duhovnicesc, pentru ca atunci să provoace însă căderea cea mai adâncă, mergând până la nebunie. Fapt interesant, acesteia îi urmează adeseori, din nou, furia[6], ceea ce evidenţiază încă o dată caracterul lor „demonic" comun. Întrucât este o pervertire a uneia din puterile noastre naturale[7], mânia îl pândeşte însă pe om pe toate treptele vieţii duhovniceşti. Dar ce o face acum atât de explicit „demonică"?

> „Demonul e o fire raţională, care pentru mulţimea irascibilităţii a căzut din slujirea lui Dumnezeu"[8].

Prin urmare, Evagrie este doar consecvent cu sine însuşi atunci când precizează laconic: „Cine stăpâneşte peste mânie, acela stăpâneşte peste demoni"[9]. Definiţia de mai sus se explică în felul următor: în orice fiinţă raţională — înger, om sau demon — există o însuşire „dominantă" care îi determină întreaga *comportare*. La demoni, aceasta este tocmai „irascibilitatea" (*thymos*), lucru pe care Evagrie îl preia din Sfânta Scriptură constant înţeleasă de el într-un „sens inteligibil şi duhovnicesc"[10]:

> „Dumnezeule, ... izbăvitorul meu de vrăjmaşii mei cei furioşi:
> În cei în care stăpâneşte mânia, în aceştia stăpâneşte şi furia. Dacă însă «vrăjmaşii noştri» sunt «furioşi», atunci sunt şi mânioşi. Căci se spune: «Mânia lor se aseamănă şarpelui»[11] şi: «când s-a aprins mânia lor împotriva noastră»[12]"[13].

---

[6] *Pr* 14.
[7] *KG* III, 59.
[8] *KG* III, 34.
[9] *M c* 14.
[10] *in Prov* 23, 1. 3 (G. 251).
[11] *Ps* 57, 5.
[12] *Ps* 123, 3.
[13] *in Ps* 17, 49 κε.

„Vrăjmaşii" sunt firește demonii, „în care stăpâneşte partea irascibilă"[14]. Această răutate nu le este nicidecum proprie demonilor prin fire[15], altfel Dumnezeu Însuşi ar fi autorul răului. Ea este mai degrabă urmarea unei „rele hotărâri a voinţei" lor, care a lucrat în existenţa lor acea „schimbare" în urma căreia au devenit „puteri potrivnice"[16]. În înţelegerea lui Evagrie, mânia — ca şi oricare altă patimă — nu e nicidecum „naturală", ci, dimpotrivă, „antinaturală", potrivnică cu alte cuvinte firii noastre create!

Răutatea unei „fiinţe înzestrate cu raţiune", respectiv a omului, nu se întemeiază aşadar pe „fiinţa" (*ousia*) sa, ci în permanenţă pe o „deprindere" (*hexis*) a ei, iar aceasta este o calitate (*poiotes*) pe care o putem dobândi sau pierde[17]. Întrucât în „mânia potrivnică firii"[18] este vorba, aşa cum spuneam, despre un *abuz* al unei puteri sufleteşti în sine bună[19], urmează de aici că şi prin *viaţa* sa *rea* omul poate deveni demon fie după moarte[20], fie încă în timpul vieţii.

> „Când ne formăm în sânul mamei, vieţuim viaţa plantelor; când ne naştem, vieţuim viaţa animalelor, iar când am ajuns adulţi, vieţuim fie viaţa îngerilor, fie viaţa demonilor. Pricina primei vieţi e natura însufleţită, a celei de-a doua sunt simţurile, iar a celei de-a treia faptul că putem primi atât virtutea, cât şi răutatea"[21].

Într-o luare de poziţie frontal antidualistă, Evagrie precizează însă din nou explicit faptul că de la creaţie purtăm în noi „seminţele virtuţii", nicidecum pe cele ale răului[22]. Acestea din urmă se ivesc, aşa cum s-a spus mai sus, dintr-o „rea hotărâre a voinţei". Dumnezeu singur este bun în chip fiinţial

---

[14] *in Prov* 5, 9 (G. 60), cf. *KG* I, 68.
[15] *KG* V, 47.
[16] *Ep fid* 10, 15 *sq.*; cf. *in Prov* 2, 17 (G. 23).
[17] *in Ps* 70, 4 β.
[18] *Pr* 24.
[19] Cf. *KG* III, 59.
[20] Cf. *KG* V, 11; *in Ps* 1, 5.
[21] *KG* III, 76 gr. şi syr.
[22] *KG* I, 39.

şi nu poate primi vreo opoziţie[23]; orice natură raţională însă „poate primi opoziţie"[24], întrucât ea îşi primeşte nu numai fiinţa, dar şi bunătatea. Receptivitatea ei înseamnă însă schimbabilitate[25], înseamnă putinţa de a ne îmbunătăţi sau înrăutăţi „starea" proprie, de a deveni, pe baza *purtării* noastre în timpul vieţii, „îngeri" sau „demoni".

> „Nu socoti că demonul e altceva decât un om plin de mânie, dar care scapă simţurilor!"[26]

Fiindcă şi demonii au un trup, chiar dacă compoziţia acestuia are altă natură decât trupurile noastre, drept pentru care ei nu cad sub percepţia noastră sensibilă. Ceea ce unor oameni li se arată drept demoni nu e altceva decât o imagine amăgitoare, un trup străin luat în chip iluzoriu[27].

*

> „Dacă se înfrânează cineva de la mâncări şi băuturi, dar prin gândurile rele întărâtă mânia, acela se aseamănă cu o corabie care pluteşte pe mare având drept cârmaci pe demon"[28].

Această intuiţie e uşor de urmărit. După cele spuse a devenit limpede faptul că omul care se lasă dominat de patima demonică a mâniei devine prin comportarea sa el însuşi un „demon". Ca întotdeauna, Evagrie invocă şi aici Sfânta Scriptură:

> „Despre mine cântau cei ce beau vin:
> Acest «vin» este «mânia dracilor»[29]"[30].

---

[23] *KG* I, 1.
[24] *KG* I, 64.
[25] *Ep fid* 10, 15.
[26] *Ep* 56, 4.
[27] *KG* I, 22; V, 18.
[28] *M c* 14.
[29] Cf. *Iov* 20, 16.
[30] *in Ps* 68, 13 η.

Mânia este de aceea acel „vin al dracilor"[31], de la care adevăratul „nazireu", monahul, se abţine cu totul[32], aşa cum arată *Numeri* 6, 3.

> „Vinul este un lucru neînfrânat, iar beţia e obraznică:
> Dacă «mânia dracilor e vinul lor»[33], iar «vinul e un lucru neînfrânat», urmează atunci că şi mânia e un lucru neînfrânat şi care îi face pe oameni neînfrânaţi, iar furia e «obraznică». Această beţie are loc prin fierberea irascibilităţii. Dacă potrivit legii nazireii se înfrânează de la vin, urmează atunci că nazireilor li se dă drept lege şi să fie în afara oricărei mânii"[34].

Este, desigur, un lucru universal cunoscut că „mânia fierbe" şi cei mânioşi „fierb de mânie". Dar foarte puţini se gândesc la faptul că acest „vin al dracilor" îi poate face nu numai beţi, dar chiar „şerpi"[35] şi demoni. De aceea, expresia „furie animalică" se apropie deja, chiar dacă în mod inconştient, de realitate.

> „Mânia lor se aseamănă şarpelui:
> dacă mânia biruie, atunci sufletul se face fiară"[36],

cu alte cuvinte devine demon, întrucât „fiara sălbatică" (*therion*) e simbolul biblic pentru demon, a cărui trăsătură „dominantă"[37] este tocmai mânia sălbatică, animalică şi prin aceasta iraţională.

> „Să nu dai fiarelor sufletul care Te mărturiseşte pe Tine:
> Dacă demonii sunt numiţi «fiare», iar în fiarele sălbatice stăpâneşte mânia, atunci şi în demoni stăpâneşte

---

[31] Cf. *Dt* 32, 33: *thymos drakonton ho oinos auton.*
[32] *KG* V, 44.
[33] *Dt* 32, 33.
[34] *in Prov* 20, 1 (G. 206).
[35] *Ep* 56, 5.
[36] *in Ps* 57, 5 β.
[37] *KG* I, 53.

mânia. Şi la Iov se spune: «Fiarele câmpului vor fi în pace cu tine»[38]"[39].

Dacă scopul vieţii duhovniceşti este de a-l înălţa pe om la o „stare aproape îngerească"[40], ba chiar de a-l face „deopotrivă cu îngerii"[41], atunci mânia îl coboară sub starea sa naturală, îl „face fiară" (*apotherioi*) şi îl face „demon"...

*

Explicaţia alegorică a Scripturii, căreia Evagrie îi datorează intuiţiile sale cu privire la fiinţa demonilor şi la prefacerea omului în demon, nu mai este poate nemijlocit accesibilă cititorului modern. Într-o epistolă însă, Evagrie face trimitere la un context care ne vorbeşte chiar şi astăzi. El îl îndeamnă acolo pe un anume Aidesios „să-şi lege mânia sa, pentru că această este o «Iudă», care-şi predă mintea demonilor"[42]. Este vorba aici de Iuda Iscarioteanul, unul dintre cei doisprezece Apostoli[43] aleşi de Hristos Însuşi[44], pe care, într-o clipă dramatică şi privind spre trădarea sa de mai târziu, Domnul l-a numit „diavol"[45]!

Această trădare a lui Iuda e o întâmplare misterioasă care i-a emoţionat profund pe primii creştinii, şi ne nelinişteşte încă şi pe noi astăzi. Evagrie explică în acest pasaj faptul că Iuda l-a predat pe Domnul său duşmanilor de moarte *din mânie*. Cum a ajuns aici? Dar mai întâi să vedem ce spun Evangheliile despre Iuda.

*

Iuda Iscarioteanul aparţinea, în calitate de „unul din cei doisprezece", acelui mic grup de ucenici foarte apropiaţi de

---

[38] *Iov* 5, 23.
[39] *in Ps* 73, 19 θ.
[40] *in Ps* 118, 171 οθ.
[41] *Or* 113, cf. mai sus cap. XI.
[42] *Ep* 6, 4.
[43] *Mt* 26, 14.
[44] *In* 6, 70.
[45] *In* 6, 70 *sq.*

Iisus. Celor doisprezece Domnul le-a încredinţat multe lucruri din cele pe care celorlalţi, „din afară", le expunea doar în pilde[46]. Ei l-au însoţit în tot timpul activităţii sale publice, ai cărei martori privilegiaţi au devenit prin aceasta. Iuda a părăsit acest grup din imbold propriu abia cu puţin înainte de moartea lui Iisus, pe care a provocat-o el însuşi, întrucât şi-a trădat şi vândut pe Învăţătorul preoţilor şi cărturarilor[47].

În acest context, în Evanghelia după Luca apare un cuvânt care aruncă o lumină deosebită asupra motivaţiilor obscure ale acestei trădări. „Şi a intrat Satana în Iuda..."[48] Iar în Evanghelia după Ioan se spune: „diavolul i-a aruncat în inimă lui Iuda [gândul] ca să-L vândă"[49] pe Domnul. Ceva mai târziu, în timpul Cinei cele de Taină, se spune din nou, că Satana a „intrat" în Iuda, şi anume atunci când a luat bucăţica din mâna Domnului[50].

Evangheliştii Luca şi Ioan sunt aşadar de părere că cel care a tras cu adevărat sforile trădării a fost „Satana", „diavolul", care este „ucigaş de oameni dintru început", pe care de aceea Iisus îl înfierează drept adevăratul „părinte" al iudeilor, care voiau să-L omoare[51]. Cum anume s-a ajuns însă ca Satana să găsească tocmai în Iuda unealta de care avea nevoie pentru a-l ucide şi pe „cel de-al doilea Adam"? Ce se întâmplă, în genere, atunci când un om devine diavol? Întrebarea trebuie pusă, fiindcă Iuda nu este singurul pe care Hristos l-a desemnat drept diavol. Într-un moment nu mai puţin dramatic, El îl numeşte „Satană" chiar şi pe Petru, unul dintre cei trei ucenici cei mai apropiaţi[52]!

Cazul lui Petru este un indiciu important în înţelegerea acestor întâmplări neobişnuite. Când Iisus vorbeşte pentru prima dată deschis despre *patima* care-L aşteaptă, Petru în-

---

[46] *Mc* 4, 11.
[47] *Mt* 26, 14 *sq.* par.
[48] *Lc* 22, 3.
[49] *In* 13, 2.
[50] *In* 13, 27.
[51] *In* 8, 44.
[52] *Mt* 16, 23 par.

cearcă, cu cele mai bune intenţii, se pare, să-L reţină de la aceasta. Hristos însă îl trimite înapoia Sa şi îl numeşte „Satană", deoarece „cugetă nu cele ale lui Dumnezeu, ci cele ale oamenilor"[53]! Tocmai acest context este presupus şi de Ioan. Când, într-o faimoasă cuvântare, Iisus face aluzie la moartea violentă care-L aşteaptă, mulţi ucenici sunt şocaţi şi-L părăsesc. Petru însă Îl mărturiseşte atunci în numele celor doisprezece drept „Sfântul lui Dumnezeu". Hristos le spune însă că „unul dintre voi" — Iuda, care nu-L părăsise încă, dar îşi pierduse deja această credinţă — „este diavol"[54].

Nu numai pentru Petru şi Iuda, ci şi pentru toţi ucenicii[55], piatra de poticneală este, aşadar, patima lui Hristos, *crucea.* Ei vedeau în Hristos întâi de toate un Mesia lumesc, pur „uman", un eliberator politic al lui Israel, şi legau de această „credinţă" nădejdi extrem de egoiste; acest lucru l-au făcut nu numai Iuda, despre a cărui *iubire de arginţi* auzim[56], sau Petru, ci, de exemplu, şi cei doi fii ai lui Zevedei[57]. Atare nădejdi politice ne par „omeneşti" şi, de aceea, iertabile, Hristos însă le numeşte „satanice", „drăceşti", fiindcă sunt *potrivnice lui Dumnezeu!* Aşa cum Apostolul Iacob vorbeşte şi el despre o „înţelepciune pământească, trupească, demonică"[58] — toate pe unul şi acelaşi plan.

*

Să ne întoarcem acum din nou la Evagrie. Faptul că într-un moment decisiv, în care e vorba despre fiinţa misiunii Sale, Hristos Însuşi îi numeşte atât pe Petru, cât şi pe Iuda Iscarioteanul, „satani", respectiv „diavoli", întrucât aceştia răstălmăcesc cu totul misiunea Sa, ba chiar încearcă să-L abată de la calea Sa, ne duce la motivul ascuns al trădării lui

---

[53] *Mt* 16, 23 par.
[54] *In* 6, 70 *sq.*
[55] *Lc* 8, 23; 24, 21!
[56] *Mt* 26, 15 par; *In* 12, 6.
[57] *Mt* 20, 20 *sq.*
[58] *Iac* 3, 15.

Iuda. Acea înaltă făptură îngerească, care odinioară ocupa un loc demn de invidiat între „pomii raiului"[59], a ajuns să cadă, „şi-a pierdut vrednicia îngerească şi s-a făcut diavol"[60], fiindcă s-a predat patimii *trufiei* (*hyperephania*) şi a spus: „Aşeza-voi tronul meu mai presus de stele, şi voi fi asemenea Celui Preaînalt!"[61] În loc de a-şi recunoaşte într-o „mărturisire plină de mulţumire adusă lui Dumnezeu" şi o „adevărată cunoştinţă a firii sale" *creaturalitatea* şi a admite smerit, într-o „recunoaştere viguroasă a slăbiciunii sale"[62], că sfinţenia sa e un bun „dobândit"[63], nu o posesiune proprie, această căpetenie a îngerilor s-a înălţat nu numai mai presus de „stele", ci, în chip grotesc, chiar şi deasupra Creatorului ei. Iar cel care a vrut „să fie asemenea Celui Preaînalt", îl va conduce şi pe om, menit să fie şi el „asemenea lui Dumnezeu"[64], să vrea să devină cu de la sine putere „ca Dumnezeu"[65]!

Acea fiinţă, care a făcut, aşadar, „începutul mişcării"[66], care a făcut ca „pecetea asemănării şi cununa frumuseţii"[67] să fie azvârlite din cer pe pământ[68], îşi dezvăluie acum *mobilul secret* al „relei hotărâri a voii sale". Căci acum „se aprinde cu mare mânie"[69], iar simbolul ei este „coada balaurului". Ura sa se îndreaptă mai întâi asupra celui de-al „doilea" Adam[70], Care a venit să ridice din nou „chipul căzut"[71] şi să-l conducă la menirea sa originară, „asemănarea cu Dumnezeu"[72]. De îndată ce Acesta Se arată, el se înghesuie ca pe Cel care a spus despre Sine Însuşi că este „blând şi smerit cu

---

[59] *Iz* 31, 9.
[60] *Ep fid* 10, 15 *sq.*
[61] *Is* 14, 12 *sq.*, cf. *in Prov* 2, 17 (G. 23).
[62] *Vit* Suppl. ed. J. Muyldermans, *Le Muséon* 54 (1941), p. 5.
[63] *Ep fid* 10, 17 *sq.*
[64] *Fc* 1, 26; *1 In* 3, 2.
[65] *Fc* 3, 5.
[66] *KG* VI, 36.
[67] *Iz* 28, 12.
[68] *M c* 15.
[69] *Ap* 12, 12.
[70] Cf. *1 Co* 15, 45.
[71] *Gn* 50.
[72] *Ep Mel* 62.

inima"[73] să-L facă, mai întâi în propria Sa Persoană[74], apoi prin cei mai apropriaţi ucenici ai Săi, să-şi trădeze adevărata misiune şi să-şi ridice cu de la sine putere Împărăţia Sa *în această lume.*

Mânia şi „pizma"[75] căpeteniei căzute a îngerilor se îndreaptă apoi împotriva tuturor acelora pe care Mesia „Cel blând şi smerit cu inima" îi va izbăvi prin deşertarea Sa de Sine desăvârşită până la moartea pe cruce[76]. Prima sa victimă a găsit-o în Iuda. De ce anume?

*

Am văzut deja că între mândrie şi mânie există o legătură secretă. O astfel de legătură există şi între mândrie şi *lăcomie*, patima căreia, potrivit mărturiei evangheliştilor, i se dedase Iuda. Un indiciu al acestei legături, Evagrie îl găseşte în însăşi *istoria ispitirilor* lui Iisus.

> „Nimeni nu scapă de mândrie, întâia odraslă a diavolului, dacă nu a smuls «rădăcina tuturor relelor, lăcomia»[77], întrucât după înţeleptul Solomon «sărăcia îl face pe om smerit»[78]"[79].

Lăcomia face parte din cele trei ispite, prin care diavolul a încercat în pustie să-L facă pe Iisus să cadă în păcat. Cine se lasă copleşit de ele — sau de una dintre ele — le va primi şi pe celelalte[80]! Acest lucru îl explică şi cazul lui Iuda Iscarioteanul.

> „Diavolul să stea de-a dreapta lui:
> Satan stă de-a dreapta celor a căror fapte «drepte» le retează. La Zaharia se spune: «Şi Domnul mi L-a arătat pe Iisus, marele preot, stând înaintea feţei îngerului

---

[73] *Mt* 11, 29.
[74] *Mt* 4, 1 *sq.*, cf. *M c* 1.
[75] *Sol* 2, 24!
[76] *Flp* 2, 6 *sq.*
[77] *1 Tim* 6, 10.
[78] *Prov* 10, 4.
[79] *M c* 1.
[80] *Ibid.*

Domnului, şi diavolul stătea de-a dreapta Lui», nu însă în genere, ci «pentru a-i sta împotrivă»[81]. Lui Iuda însă nu-i «stă împotrivă»"[82],

fiindcă Iuda „nu avea mâini neîntinate, nici inima sa nu era curată. Căci era hoţ şi fura din cele puse de-o parte"[83]. „Viaţa", Hristos[84], pe care o purta şi el în sine, şi „bogăţia inteligibilă şi bunurile duhovniceşti" care i-au fost date şi lui, nu i-au folosit cu nimic, „căci pentru câştig a vândut pe Înţelepciunea şi Adevărul lui Dumnezeu"[85]. El a făcut aceasta nu numai de dragul celor treizeci de arginţi, ci îndemnat de mânia şi mândria diavolului, căruia i-l predase lăcomia, „maica închinării la idoli"[86].

*

Chiar dacă din motive deosebite, atât Petru, cât şi Iuda Iscarioteanul s-au revoltat la ideea unui *Mesia pătimitor*. Gândul că Iisus nu va fii regele politic nădăjduit al lui Israel şi că va sfârşi pe cruce, acuza puternic „iubirea lor de sine" (*philautia*), în care Evagrie vede rădăcina ascunsă a tuturor patimilor[87], deci şi a mâniei şi a mândriei, strâns legate între ele, după el[88]. Întrucât această *philautia* este „prietenă" numai „ei înşişi", Evagrie o numeşte potrivit „urâtoare a toate"[89].

În acest punct însă, căile celor doi Apostoli se despart. În ciuda unor oscilaţii periculoase, Petru rămâne fidel Domnului său, în timp ce Iuda Îl predă duşmanilor Săi de moarte. Caracteristice pentru cei mândrii sunt, pe de o parte, o *autoevaluare excesivă*, care îi face să tăgăduiască ajutorul lui Dumnezeu şi să-şi atribuie lor înşişi cele realizate, iar pe de altă

---

[81] *Za* 3, 1.
[82] *in Ps* 108, 6 γ.
[83] *In* 12, 6, cf. *in Ps* 23, 3–4 β.
[84] *In* 14, 6.
[85] *in Eccl* 5, 17–19 (G. 43).
[86] *Col* 3, 5, cf. *Ep* 27, 5; *Pr Prol* 41.
[87] *Sk* 53.
[88] *Pr* 14.
[89] *Sk* 48.

parte, *disprețul* față de ceilalți, care nu sunt în stare să evalueze cum se cuvine măreția lor[90]. Motorul secret al acestui dispreț e din nou mânia.

Se poate vedea de aceea cu ușurință că omul mândru își poate transpune visurile de atotputernicie și asupra altora, făcându-se „profetul" lor și nădăjduind să ajungă mare în anturajul lor. Să ne gândim doar la „locurile de-a dreapta și de-a stânga" cerute lui Iisus de către doi dintre Apostolii Săi. Dacă aceste speranțe deșarte sunt dezamăgite — iar Iisus, Mesia Pătimitor, le-a oferit ucenicilor Săi această dezamăgire —, atunci se instalează mânia[91], iar iubirea de sine lezată se preface în ură la adresa celui ce s-a dovedit a fi o „deziluzie", și care acum trebuie să piară. Faptul că Iuda își vinde literalmente Învățătorul arată că el era încă de mai dinainte sclavul uneia dintre patimile cele mai josnice și grele de consecințe: lăcomia (*philargyria*). Aceasta nu este simpla meschinărie, ci literalmente „iubire de arginți", de bani. De ce iubește lacomul banul? În cele din urmă, acesta îi slujește numai ca *mijloc în vederea unui scop*, și anume ca mijloc pentru a-și realiza poftele sale ambițioase și trufașe. Puterea are nevoie de bani, și banul năzuiește după putere, care îl fac pe om sclav celorlalte patimi la care Hristos, Care S-a făcut sărac de bunăvoie[92], a renunțat în chip conștient atunci când diavolul I le-a oferit ispitindu-L în pustie.

Dar cel ce este „ucigaș de oameni dintru început"[93] nu și-a încheiat opera o dată cu nimicirea lui Hristos. Atunci când vede deznodământul întregii afaceri, Iuda nu varsă lacrimi amare de pocăință ca Petru — care, la rândul lui, își tăgăduise și el vinovat Învățătorul, dar prin pocăință a ajuns la conștiința faptei sale[94] —, ci încearcă, fidel autoevaluării sale de sine excesive, să repare *prin proprie putere* cele săvârșite

---

[90] *Pr* 14.
[91] *Ibid!*
[92] *2 Cor* 8, 9.
[93] *In* 8, 44.
[94] *Mt* 26, 75.

de el[95]. Atunci când lucru se dovedeşte cu neputinţă, el îşi ia viaţa[96]. Fiindcă după mânie, ca o consecinţă a mândriei dezamăgite, se instalează *întristarea* şi *disperarea*, iar în final nebunia şi vedeniile demonice[97]. Deoarece, după ce şi-a încheiat opera, Satan poate lăsa măştile să cadă.

Astfel se desăvârşeşte în chip neobişnuit paralela dintre seducător şi sedus. Aşa cum înalta căpetenie a îngerilor şi-a pierdut locul de vază între „pomii raiului" din mândrie, tot aşa şi Iuda îşi pierde prin mândrie locul ales între cei doisprezece Apostoli[98].

*

Păcatele irascibilităţii deviate sunt aşadar un lucru cu adevărat înfricoşător. „Cine s-a făcut robul acestei patimi e cu desăvârşire străin de viaţa monahală" şi nu are nimic comun cu „căile Domnului"[99]... Pretinsa sa „viaţă duhovnicească", adică rugăciunea sa, nu e decât o maimuţăreală a rugăciunii reale, şi de aceea nu reuşeşte decât să provoace mânia lui Dumnezeu împotriva neobrăzatului care o face[100]... Cine se roagă într-o astfel de stare e nebun. Se aseamănă unui om care poate vedea cu agerime, dar care îşi scoate singur ochii[101]... Într-adevăr, cum s-ar putea ruga un astfel de „demon"?

Merită, de aceea, să cercetăm mai îndeaproape această patimă mult prea adeseori ignorată, fiindcă mult prea uşor subapreciată.

---

[95] *Mt* 27, 3 *sq.*
[96] *Mt* 27, 5.
[97] *Pr* 14.
[98] *FA* 1, 16 *sq.*
[99] *M c* 14.
[100] *Or* 145. 146.
[101] *Or* 65.

III

Mânia în catalogul celor opt gânduri ale răutății

În opoziție explicită față de dualismul maniheic, și care era în chip vădit răspândit în mediul său, Evagrie mărturisea — ca și ceilalți Părinți din epoca sa — *prioritatea ontologică* absolută *a binelui.*

> „A fost un timp în care răul nu a existat, și va fi un timp în care el nu va mai fi. Nu a fost însă un timp în care virtutea să nu fi existat și nu va fi un timp în care ea să nu mai fie..."[1]

Pentru că din punct de vedere ontologic, adică în ce privește consistența ființei sale, *răul* (*kakia*) e *secundar*[2]. El apare prin pervertirea unei ființări în sine bune, și dăinuie atâta timp cât durează această pervertire. Desigur, în comparație cu esența spirituală a omului (intelectul sau mintea), cele două puteri iraționale ale sufletului (irascibilitatea și concupiscența) sunt secundare, dat fiind că sunt legate de „carne și sânge" — de trupul material trecător —, care pentru Evagrie sunt, la rândul lor, secundare din punct de vedere ontologic[3]. Rămâne însă nu mai puțin adevărat faptul că ele sunt voite de Dumnezeu Creatorul și, prin urmare, sunt bune. Numai

---

[1] *KG* I, 40 gr.
[2] *KG* I, 39.
[3] *KG* VI, 85.

abuzul lor este rău, şi din acest abuz se iveşte ceea ce numim „patimi": *pathos* — pasivitate, suferinţă.

> „Dacă toată răutatea e născută de minte prin irascibilitate şi prin poftă, şi de aceste puteri ne putem folosi fie bine, fie rău, e vădit, deci, că relele ajung la noi prin întrebuinţarea acestor puteri împotriva firii. Dacă e aşa, nu există nimic creat de Dumnezeu care să fie rău"[4].

Acelaşi fapt e valabil şi despre *lucrurile* acestei creaţii, precum şi despre „asemănările" (*homoiomata*) lor în mintea noastră, cu alte cuvinte despre „reprezentările mentale" sau înţelesurile (*noemata*) pe care acestea le lasă în minte ca nişte „întipăriri"[5].

> „Domnul dezleagă pe cei ferecaţi:
> Nici lucrurile nici înţelesurile lor [ca atare] nu încătuşează mintea, ci înţelesurile pătimaşe ale lucrurilor. Fiindcă Domnul a făcut şi aurul şi El a făcut şi femeia, şi nimic din cele făcute de Dumnezeu nu se împotrivesc mântuirii omului. Mai degrabă desfrânarea şi lăcomia sunt cele ce înlănţuie mintea, întrucât silesc înţelesurile lor să zăbovească în inimă. Fiindcă lucrurile ţin legată mintea prin înţelesurile pătimaşe, aşa cum apa ţine legat pe cel însetat prin sete şi pâinea pe cel flămând prin foame. Din această pricină Doctorul sufletelor nici nu nimiceşte lucrurile, căci El este Făcătorul lor, nici nu sileşte mintea să nu le cunoască, căci ea a fost creată ca să le cunoască. Ci, nimicind prin învăţătura duhovnicească şi porunci patimile, care sunt altceva decât înţelesurile şi lucrurile de la care îşi trag obârşia, slobozeşte mintea din lanţurile care o leagă. Aceasta înseamnă cuvintele psalmului: «Domnul dezleagă pe cei ferecaţi»"[6].

---

[4] *KG* III, 59.
[5] *M c* 24 *r l.*
[6] *in Ps* 145, 8 β.

*

Aceste „gânduri" întipărite în chip pătimaş Evagrie le-a studiat, analizat şi a încercat să le ordoneze întreaga sa viaţă, pentru a-şi uşura lui însuşi şi cititorilor săi atât de importantul discernământ sau „deosebire a duhurilor"[7]. În cele din urmă, el ne înfăţişează o listă de aşa-numite gânduri „generice", care, la rândul lor, îşi au rădăcina ultimă în „philautia"[8], „iubirea de sine".

> „Opt sunt gândurile cele mai generale, în care se cuprinde orice gând. Cel dintâi este cel al lăcomiei pântecelui, după el vine cel al desfrânării; al treilea e cel al iubirii de arginţi, al patrulea cel al întristării, al cincilea al mâniei, al şaselea al lâncezelii, al şaptelea al slavei deşarte, iar al optulea cel al trufiei. Ca toate acestea să tulbure sau nu sufletul nostru, nu atârnă de noi, dar ca ele să dăinuie sau nu, ori să aţâţe sau nu patimile, aceasta atârnă de noi"[9].

La aceste opt gânduri generale se pot reduce aşadar toate celelalte gânduri ca manifestări multiple ale unuia din aceste tipuri fundamentale. În cazul irascibilităţii, acestea sunt invidia şi criticismul[10], suspiciunea[11], ura şi ţinerea de minte a răului, bârfa şi calomnia[12], şi celelalte asemenea lor. Deşi Evagrie nu pare să fi operat el însuşi o atribuire sistematică a acestor opt gânduri generale celor trei puteri ale sufletului, modul în care poate fi gândit acest lucru se poate deduce cu uşurinţă. Lăcomia pântecului, desfrânarea şi zgârcenia sunt în chip vădit „patimi ale trupului"[13], care se ivesc din nevoile deviate în exces ale acestuia. Ele pot fi deci atribuite poftei sau concupiscenţei. Întristarea, mânia şi lâncezeala sunt

---

[7] *Ep* 4, 4. 5.
[8] *Sk* 53.
[9] *Pr* 6.
[10] *M c* 21.
[11] *M c* 32 *r L*
[12] *Gn* 32.
[13] Cf. *Pr* 35.

„patimi ale sufletului"[14]. Adeseori — dar desigur nu într-un mod exclusiv — ele îşi au cauzele în sfera relaţiilor interumane. Vom vedea mai încolo felul în care cele opt gânduri trec unele în altele, generându-se unele din altele. Cele trei patimi menţionate se pot încadra ca devieri ale irascibilităţii. Dar exemplul faimoasei lâncezeli sau plictiseli (*akedia*) arată limpede de ce anume Evagrie nu a operat el însuşi o astfel de atribuire sistematică, şi prin aceasta simplificatoare. Lâncezeala se iveşte din imboldul *simultan* al poftei şi irascibilităţii[15]. Cele două patimi de pe urmă — slava deşartă şi mândria — pot fi atribuite părţii raţionale a sufletului. E de adăugat însă faptul că, potrivit lui Evagrie, primele şase „gânduri ale răutăţii" le avem în comun cu animalele, întrucât cad în partea iraţională a sufletului, în timp ce ultimele două sunt patimi tipic umane, fiindcă obişnuiesc să survină numai în „firile raţionale"[16]. De aceea sunt şi patimile sau viciile tipice celor desăvârşiţi[17].

*

Relaţiile reciproce între aceste opt gânduri generice sunt extrem de diverse şi, de aceea, prezentarea lor exhaustivă e dificilă. De altfel, Evagrie nu încearcă nicăieri acest lucru. El stabileşte anumite principii după care ne putem orienta. Acest lucru e enunţat programatic în primul capitol al tratatului „Despre gânduri":

> „Dintre demonii care se împotrivesc lucrării noastre, cei dintâi care se ridică la luptă sunt cei încredinţaţi cu poftele lăcomiei pântecelui, cei ce ne furişează în suflet iubirea de argint şi cei ce ne momesc cu slava de la oameni. Toţi ceilalţi vin după aceştia să ia în primire pe cei răniţi de ei.

---

[14] *Ibid.*
[15] *in Ps* 118, 28 ιγ; 139, 3 α.
[16] *M c* 21.
[17] Cf. *Pr* 13.

Căci este cu neputinţă să cadă cineva în mâinile duhului desfrânării, dacă n-a fost doborât întâi de lăcomia pântecelui. Precum nu poate tulbura mânia pe cel ce nu luptă pentru mâncări sau bani sau slavă. Şi este cu neputinţă să scape de demonul întristării cel ce nu s-a lepădat de toate acestea. Nici de mândrie, cea dintâi odraslă a diavolului, nu va scăpa cineva, dacă n-a smuls din sine «iubirea de argint, rădăcina tuturor răutăţilor»[18], dacă, după înţeleptul Solomon, «sărăcia smereşte pe om»[19].

Scurt vorbind, este cu neputinţă să cadă omul în puterea vreunui demon, dacă n-a fost rănit de acele căpetenii ale lor. De aceea, şi diavolul aceste trei gânduri le-a înfăţişat Mântuitorului: întâi îndemnându-L să facă pietrele pâini, al doilea făgăduindu-I lumea toată dacă i se va închina, şi al treilea spunându-I că va fi acoperit cu slavă dacă-l va asculta, întrucât nu va păţi nimic dintr-o aşa de mare cădere[20].

Dar Domnul, dovedindu-Se mai presus de acestea, i-a poruncit diavolului să meargă înapoia Lui. Prin aceasta ne-a învăţat că nu este cu putinţă să alunge cineva de la sine pe diavol, dacă n-a dispreţuit aceste trei gânduri"[21].

Din modul în care Hristos a închis gura ispititorului, cu alte cuvinte din modul în care la fiecare ispită a acestuia a replicat cu un cuvânt din Sfânta Scriptură, Evagrie deduce de altfel metoda „contrazicerii" (*antirrhetikos*) ca tehnică pentru combaterea gândurilor ispititoare[22].

Din cele spuse rezultă interesanta observaţie „că demonii nu ne ispitesc toţi deodată", întrucât, în ciuda agerimii sale, mintea noastră nu este în stare „să primească în acelaşi timp

---

[18] *1 Tim* 6, 10.
[19] *Prov* 10, 4.
[20] *Mt* 4, 1–10.
[21] *M c* 1.
[22] *Ant Prol.*

gândurile a două lucruri". Ea își fixează atenția de fiecare dată numai asupra *unui* obiect, care de altfel e în permanență de natură sensibilă. Așadar, nu vom cădea niciodată deodată în gândul necurat al lăcomiei și în cel al ținerii de minte a răului, întrucât mintea noastră nu e în stare să primească în același timp reprezentarea mentală (*noema*) a aurului și fața celui ce ne enervează[23].

Regula generală e aceea că „gândurile", respectiv demonii[24] care se servesc de ele, își *succed* unele altora. Cunoașterea acestei succesiuni este o știință, ale cărei „temeiuri" ni le poate învăța, pe lângă observația proprie[25], numai Hristos[26]. Să privim cât mai îndeaproape aceste „temeiuri" (*logoi*), așa cum le-a expus Evagrie.

*

„Furia" (*orge*) este o lucrare pervertită, deviată sau îndrumată pe căi greșite, a puterii raționale „irascibile" (*thymikon*) a sufletului numită ea însăși simplu „aprindere" sau „irascibilitate" (*thymos*). Mânia și furia au deopotrivă cauze și, respectiv, consecințe primare și secundare. O *cauză primară* poate fi, de exemplu, o nedreptate căreia îi suntem supuși, o ofensă adevărată sau închipuită[27], o defăimare nedreaptă[28], o mustrare neîntemeiată[29], sau chiar persecuții[30] și lovituri[31]. Nedreptățile suferite generează mânie și furie, și acestea cer *răzbunare*. Dacă dorința de răzbunare nu e satisfăcută, în suflet se instalează mâhnirea, întristarea, sentimentul de frustrare[32].

Mânia aţâţată își împinge însă victima și spre *fapte*, care, la rândul lor, declanșează aceleași porniri și în ceilalți: cum ar fi

---

[23] *M c* 23 *r l.*
[24] *Eul* 15.
[25] Cf. *M c* 8; *Pr* 51.
[26] *Pr* 50.
[27] *Pr* 11.
[28] *Ant* V, 4. 11.
[29] *Ant* V, 23.
[30] *Ant* V, 34.
[31] *Ant* V, 36.
[32] *Pr* 10; *O sp* 5, 1.

minciuna şi mărturia mincinoasă[33], defăimările[34] sau, pur şi simplu, bombănitul[35], suspiciunea[36], năzuinţa de a atribui ceva ofensator celuilalt[37], refuzul împăcării[38] şi altele asemenea. Pe scurt, mânia ne împinge „să răsplătim răul cu rău"[39]. Demonul însă nu are nevoie de argumente subtile. E ceea ce arată textul următor, pe care unii asceţi se poate să-l fi trăit ca pe un monolog interior. El oferă în acelaşi timp un exemplu de modul în care se aplică practic „metoda antiretică" menţionată mai sus.

> „Gândului furiei care nu ne lasă să ne împăcăm cu fraţii zugrăvindu-ne înaintea ochilor pretexte cuvenite; acestea sunt ruşinea, frica şi lauda, pentru ca unul care a căzut deja în aceasta «să nu cadă din nou în aceste căderi dintru început». Acest lucru este un semn al meşteşugului viclean al demonului, care nu vrea să lase cugetul liber de ţinerea de minte a răului [spune-i]: «Soarele să nu apună peste mânia voastră. Nici nu daţi loc diavolului»"[40].

*

O *cauză secundară* a mâniei, care se instalează ca o consecinţă a unei alte patimi, este, aşa cum am văzut în capitolul anterior, mândria. Fiindcă visurile de atotputernicie ale celui semeţ se sfarâmă nu în ultimul rând lovindu-se de refuzul celorlalţi de a i se alătura. Frustrarea naşte atunci furia şi ţinerea de minte a răului, cărora, din motivele numite mai sus, le urmează întristarea, şi uneori încă şi mai rău: nebunia[41].

---

[33] *Ant* V, 3.
[34] *Ant* V, 5.
[35] *Or* 12.
[36] *Ant* V, 10.
[37] *Ant* V, 32.
[38] *Ant* V, 28.
[39] *Ant* V, 42. 53. 61.
[40] *Ant* V, 49, citat: *Ef* 4, 26.
[41] *Pr* 14.

O cauză secundară răspândită a mâniei sunt de aceea în general *poftele* „care dau materie irascibilității"[42]. Ca, de pildă, năzuința după posesiuni și bogăție[43], care poate genera ura asupra celor ce ne stau în cale. Deși monahii trăiau în sărăcie de bună voie, chiar dacă aceasta nu era întotdeauna suportată bucuros, Evagrie amintește în mai multe rânduri această cauză[44].

*

Nu este însă neapărat necesar să fim afectați noi înșine. Imboldurile mâniei se pot ivi și din gânduri așa-numite „naturale" — sădite adică în firea creată și, de aceea, în sine bune —, ca de pildă din grija pentru cei ai noștri[45]. Ba chiar nu este nici măcar necesar ca aceste griji să fie întemeiate. Demonilor le este ușor *să ne facă să credem* că cei de aproape ai noștri sunt în primejdie.

> „Acesta [demonul din ei] plăsmuiește chipurile părinților sau ale unor prieteni și rudenii, ocărâți de oameni netrebnici, și prin aceasta mișcă mânia pustnicului și-l îndeamnă să zică sau să facă un rău celor ce i s-au arătat în minte. La acestea monahul trebuie să fie cu luare-aminte și îndată să smulgă mintea de la astfel de chipuri, ca nu cumva, zăbovind pe lângă ele, să se pomenească, în vremea rugăciunii, «tăciune ce se mistuie de foc»[46]. În ispite de acestea cad mai ales cei iuți la mânie și cei ce ușor se prind la harță, care sunt departe de rugăciunea cea curată și de cunoștința Mântuitorului nostru Iisus Hristos"[47].

*

---

[42] *Or* 27.
[43] *M c* 1.
[44] *Ant* V, 15. 30; *Ep* 39, 4; *Mn* 16.
[45] *Sk* 56; *Ep* 55, 3 *sq.*
[46] *Is* 7, 4.
[47] *M c* 16.

O relaţie specifică în cel mai înalt grad există între irascibilitate, activă aici în mod constant în legătură cu pofta sau concupiscenţa, şi patima lâncezelii sau plictiselii, faimoasa *akedia*.

> „Lâncezeala este un imbold simultan şi îndelung dăinuitor al irascibilităţii şi poftei, în care cea dintâi se înfurie pentru ceea ce este, în timp ce a doua năzuieşte după ceea ce nu este..."[48]

În *akedia* gândurile irascibilităţii şi ale poftei se împletesc, aşadar, într-un fenomen „sui generis", care face ca victima ei să devină asemenea unei „fiare iraţionale, târâtă de poftă şi lovită de ură"[49]. Gândul *akediei* are o suprafaţă atât de mare, încât „în această zi nu-i mai urmează nici un alt gând, întâi fiindcă durează, apoi fiindcă cuprinde în sine aproape toate gândurile"[50].

Aceasta este explicaţia pentru faptul că gândurile *akediei* se pot manifesta în moduri aparent atât de contradictorii: în cei leneşi ca trândăvie, indiferenţă, ba chiar depresie, iar în cei râvnitori şi conştiincioşi ca activism dezlănţuit şi maximalism ascetic. Dacă această patimă nu este vindecată printr-o răbdare statornică şi o viaţă disciplinată, unită cu „lacrimi înaintea lui Dumnezeu" şi rugăciuni scurte şi stăruitoare, ea duce la oprirea cu desăvârşire a vieţii duhovniceşti, şi uneori chiar la sinucidere. Cine rezistă însă cu curaj ispitelor acestui „demon al amiezii", care „cuprinde întreg sufletul şi ameninţă să înăbuşe mintea"[51], acela iese din ele întărit lăuntric, şi pe neaşteptate i se deschid experienţe duhovniceşti de la care credea că era pentru totdeauna exclus[52].

---

[48] *in Ps* 118, 28 ιγ.

[49] *Ep* 27, 6 gr.

[50] *in Ps* 139, 3 α.

[51] *Pr* 36.

[52] Pentru această temă a se vedea pe larg G. BUNGE, *Akedia. Die geistliche Lehre des Evagrios Pontikos vom Überdruss*, Würzburg[4] 1995 [trad. rom în curs de apariţie la Editura Deisis].

IV

Definiția esenței patimii mâniei

În înțelegerea lui Evagrie, toate patimile sau viciile se ivesc dintr-o pervertire a funcționării bune în sine ale celor trei puteri sau facultăți ale sufletului. Astfel, unei funcționări „potrivit firii", adică potrivit voinței creaționale originare a lui Dumnezeu și prin aceasta primă, i se opune o funcționare „împotriva firii" și de aceea secundară:

> „Sufletul rațional lucrează potrivit firii atunci când partea sa poftitoare dorește virtutea, partea irascibilă luptă pentru ea, și partea rațională se avântă spre contemplația făpturilor"[1].

Irascibilitatea are așadar prin fire o natură *războinică*. Virtuțile proprii ei sunt de aceea *curajul* (sau bărbăția: *andreia*) și răbdarea[2], precum și acea *iubire* specific creștină[3], virtutea celor puternici care se manifestă ca blândețe, cum arată exemplele lui Moise[4], David[5] și Hristos[6], despre care Scriptura spune că au fost „blânzi".

Obiectul acestei iubiri, care se pune pe ea însăși în paranteză, este *aproapele*, chiar și atunci când demonii au întinat

---

[1] *Pr* 86.
[2] *Pr* 89.
[3] *Gn* 47.
[4] *Nm* 12, 3.
[5] *Ps* 131, 1.
[6] *Mt* 11, 29.

„chipul lui Dumnezeu" din el[7]. Căci, dat fiind că este „chip şi făptură a lui Dumnezeu", chiar şi atunci când este păcătos, omul rămâne întotdeauna demn de iubire[8].

În acest punct îşi instalează demonii pârghia, deviind dreapta noastră mânie împotriva păcatelor într-o mânie împotriva păcătosului, împotriva căruia nu poate exista în genere mânie dreaptă[9]. Toate motivele în aparenţă atât de întemeiate pentru o astfel de mânie sunt în permanenţă doar „pretexte"[10]. Caracterul cu totul contrar firii sau antinatural al acestei mânii împotriva aproapelui nostru devine evident atunci când meditǎm la faptul că „ţine de firea mâniei să combată *demonii*"[11], respectiv „gândurile" lor[12]. O astfel de mânie nu vatămă cu nimic sufletul[13], din contră. Mai degrabă aceasta este acea „ură desăvârşită"[14], pe care Evagrie o consideră drept o „trăsătură distinctivă a primei şi celei mai mari nepătimiri"[15]!

Vorbind în imagini, irascibilitatea este asemenea unui „câine" al sufletului. Sarcina ei este „de a nimici numai lupii [demonii] şi nu de a mânca oile, ci mai degrabă de «a arăta cea mai mare blândeţe faţă de toţi oamenii»"[16]. Fiindcă „irascibilitatea e o putere a sufletului care stârpeşte gândurile [în sens peiorativ]"[17], ca una care, asemenea unui câine de pază credincios, „vânează pe toţi cei pătimaşi"[18] şi „latră la toţi cei nedrepţi"[19]. Atunci când omul îşi îndreaptă întreaga agresivitate împotriva demonilor, el acţionează „potrivit firii" (*kata*

---

[7] *Pr* 89.
[8] *in Ps* 118, 113 v.
[9] *Or* 24.
[10] Cf. *Pr* 22.
[11] *Pr* 24.
[12] *M c* 16.
[13] *Pr* 93.
[14] *Ps* 138, 22.
[15] *M c* 10.
[16] *M c* 14, citat: *Tit* 3, 2.
[17] *Sk* 8.
[18] *Sk* 9.
[19] *Sk* 10.

physin)[20]. Şi aici însă Evagrie are grijă să sublinieze faptul că „îi ocărâm pe demoni din pricina răului care se află în ei", nu întrucât sunt făpturi ale lui Dumnezeu[21], dat fiind că ei „nu sunt răi în fiinţa lor"[22], cu alte cuvinte n-au fost creaţi de Dumnezeu ca demoni.

*

Lupta împotriva demonilor şi a gândurilor ispititoare este însă numai aspectul negativ al acestei funcţionări „naturale" a irascibilităţii. S-a spus la început chiar că sarcina ei primordială constă în „a lupta *pentru* virtute"[23] şi, de aceea, „firea irascibilităţii este... şi de a lupta *pentru* o plăcere oarecare"[24]. Fiindcă omul este menit „fericirii" (*makariotes*), ba chiar „plăcerii" (*hedone*). Ca orice lucru însă, şi această deschidere sau „receptivitate", cum spune Evagrie, poate fi pervertită.

> „... De aceea, sugerându-ne plăcerea duhovnicească şi fericirea care vine din aceasta [din adevărata cunoştinţă][25], îngerii ne îndeamnă să ne întoarcem irascibilitatea împotriva demonilor; aceia însă [demonii], atrăgându-ne iarăşi spre pofte lumeşti, silesc irascibilitatea să lupte împotriva oamenilor, pentru ca mintea întunecată şi căzută din cunoştinţă să se facă trădătoare a virtuţilor"[26].

Se poate vedea deja limpede că lupta împotriva impulsurilor irascibilităţii nu se poate limita la o atitudine defensivă, pur negativă. Mai degrabă irascibilul trebuie să angajeze în sens pozitiv totul pentru a readuce „partea irascibilă a sufletului" la „lucrarea ei firească". *Remediul* cel mai important

---

[20] *Pr* 93.
[21] *KG* V, 47.
[22] *KG* IV, 59.
[23] *Pr* 86.
[24] *Pr* 24.
[25] *Pr* 32.
[26] *Pr* 24.

pentru irascibilitatea inflamată va fi de aceea virtutea diametral opusă mâniei: iubirea duhovnicească în toate formele ei de manifestare[27].

*

În următoarea „definiţie" de şcoală — definiţii pe care Evagrie le iubeşte mult pentru precizia lor — el încearcă mai îndeaproape determinarea şi delimitarea reciprocă a mişcărilor „furiei" (*orge*) şi „mâniei" (*thymos*). Cum face adeseori, Evagrie îi urmează şi aici lui Clement Alexandrinul şi, prin el, filozofiei epocii sale.

> „Părăseşte furia şi lasă mânia:
> «Furia» este o dorinţă după răzbunare, răzbunarea însă este răsplătirea răului[28].
> «Mânia» este o răscolire a poftei sufletului paşnic, care gândeşte mai cu seamă la răzbunare"[29].

Şi următoarea descriere a mâniei are rădăcini tot filozofice (aristotelic-stoice) pe care Evagrie le preia şi le dezvoltă. Ea lasă să se întrevadă pervertirea naturii *războinice* a irascibilităţii.

> „Furia este o patimă extrem de năprasnică, fiindcă se zice că e o fierbere a părţii irascibile şi o mişcare împotriva celui ce ne-a nedreptăţit sau a celui care pare că ne-a nedreptăţit; ea sălbăticeşte sufletul, dar cuprinde mai cu seamă mintea la rugăciune, oglindindu-i în ea chipul celui ce l-a întristat..."[30]

O purtare greşită reală sau doar pretins reală a aproapelui nostru[31] face aşadar ca irascibilitatea noastră să „fiarbă", iar

---

[27] Cf. mai jos cap. VIII.

[28] *in Ps* 36, 8 ς cf. CLEMENT ALEXANDRINUL, *Strom.* IV, 23, 152.

[29] *in Ps* 36, 8 ζ (= *in Ps* 6, 2 α); cf. *Strom.* V, 27, 10: „Căci mânia se găseşte ca dorinţa unui suflet blând care poftеşte iraţional după răzbunare". Cf. şi comentariul lui A. Le Boulluec, CLÉMENT D'ALEXANDRIE. *Les Stromates*, Stromates V, *SC* 279, Paris, 1981, p. 120 *sq.*

[30] *Pr* 11.

[31] Cf. *Ant* V, 18, unde e un animal.

sufletul îşi pierde „pacea" sa firească. O dorinţă sălbatică de răzbunare se pregăteşte, şi ea ar dori acum să răsplătească răul cu rău, lucru strict interzis creştinului[32]. Căzând asupra unui suflet asemenea unei fiare sălbatice, această pornire „aprinsă" şi violentă face „sălbatic" (*exagrioi*) sufletul însuşi, după cum spune adeseori Evagrie, şi aceasta aievea, nicidecum doar metaforic.

> „Furia e o patimă nebunească, şi ea îl scoate cu uşurinţă din sine pe cel ce are cunoştinţa.
> Ea sălbăticeşte sufletul şi îl face să se dea înapoi din orice legătură cu oamenii"[33].

> „Un monah furios este asemenea unei «scroafe de mistreţ». Abia se uită cineva la ea, că îşi şi arată colţii"[34].

> „Leul în cuşcă se mişcă pururea în cerc, iar mâniosul în chilia sa e mişcat în cerc de gândurile mâniei"[35].

Aşa cum am văzut în capitolul II, această „sălbăticire" arată prefacerea omului într-un „demon". Fiindcă demonul este o fiinţă stăpânită de mânie[36], iar simbolurile biblice sunt „fiarele sălbatice ale câmpului"[37]. Atunci când Evagrie spune că mânia „sălbăticeşte" sufletul[38], el vrea să spună că prin comportarea sa acesta devine un „demon"[39], un „vasilisc"[40]. Şi „scroafa de mistreţ sălbatic" care răvăşeşte „via" sufletului, nu e altceva decât un simbol biblic al Satanei...[41]

Ca fierbere violentă, furia şi mânia au adeseori viaţă scurtă. Dacă însă această patimă nu este tămăduită, atunci aceste porniri momentane se transformă cu uşurinţă într-o

---

[32] *Rm* 12, 17; cf. *Ant* V, 42.
[33] *O sp* 4, 1.
[34] *O sp* 4, 4.
[35] *O sp* 4, 7.
[36] *KG* I, 68.
[37] *in Ps* 73, 19 θ.
[38] *in Ps* 57, 5 β.
[39] *KG* III, 76.
[40] *Ep* 56, 4. 5.
[41] *in Ps* 79, 13 ζ.

„fierbere ascunsă", în „ţinerea de minte a răului" (*mnesikakia*) şi în „ură" (*misos*) deschisă. Cu aceste „gânduri" ne vom mai întâlni atunci când vom cerceta consecinţele patimii mâniei.

*

Am spus deja că „patimile trupului" au, comparativ, „o viaţă scurtă", pe când cele ale sufletului — şi acest lucru este valabil îndeosebi despre pizmă şi fierberea ascunsă a mâniei — „dăinuie până la bătrâneţe"[42]. Mai mult chiar, păcatele mâniei sunt caracteristice tocmai *bătrâneţii!*

> „Îndeamnă pe bătrâni să-şi stăpânească iuţimea, iar pe cei tineri pântecele; pentru că pe cei dintâi îi războiesc demonii sufleteşti, iar pe ceilalţi mai mult demonii trupeşti"[43].

„Demonii sufleteşti" sunt, fireşte, cei care dezlănţuie patimile sufletului, iar demonii „trupeşti" cei ce îmboldesc patimile trupului. Demonii au însă sfere de activitate diferite[44]. Deosebirea între „tineri" şi „bătrâni" nu este, aşa cum am putea socoti precipitat, o chestiune ce ţine de vârstele vieţii şi de nevoile lor diferite. „Tinerii" (*neoi*) sunt mai degrabă „începătorii" în viaţa duhovnicească, „bătrânii" (*gerontes*) sunt, dimpotrivă, cei înaintaţi, ba chiar desăvârşiţi. „Zilele" în care aceştia — ca şi Avraam[45] — sunt bogaţi, sau ar trebui să fie bogaţi, simbolizează *cunoştinţa*[46]. „Bătrânii" sunt, aşadar, contemplativii, şi împotriva lor se porneşte îndeosebi demonul mâniei, întrucât nimic nu tulbură atât de mult mintea şi nu nimiceşte *contemplaţia* ca mânia, furia, fierberea lăuntrică, ţinerea de minte a răului etc. Din acest punct de vedere, uneori rolurile se inversează.

---

[42] *Ep* 35, 3.
[43] *Gn* 31.
[44] Cf. *in Ps* 117, 10 β.
[45] *Fc* 25, 8.
[46] *in Ps* 117, 24 ζ; *in Prov* 10, 27 (G. 122).

„Tânărul blând îndură multe, dar pe bătrânul cu suflet mic cine-l va suferi?
Am văzut un bătrân furios înălţându-se pentru vârsta sa, dar mai multă nădejde avea tânărul"[47].

Fiindcă blândeţea este „maică a cunoştinţei"[48]. De aceea, virtutea excepţională a contemplativului e — din punct de vedere negativ — „lipsa de mânie" (*aorgesia*)[49], respectiv — din punct de vedere pozitiv — blândeţea sa, aşa cum vom vedea mai exact în continuare. Amândouă virtuţile deţin o poziţie cheie în viaţa duhovnicească.

„Rugăciunea e o odraslă a blândeţii şi a nemânierii"[50].

Nu-i de mirare, aşadar, că demonii fac totul pentru a nimici această „stare paşnică a sufletului raţional"[51], întrucât ştiu foarte bine că „nici o virtute nu obişnuieşte să zămislească atât de mult înţelepciunea ca blândeţea"[52].Aşadar, aici îşi introduc demonii pârghiile lor.

„Astupă gurile celor ce flecăresc în urechile tale şi nu te mira dacă eşti învinuit de cei mai mulţi, fiindcă aceasta este o ispită ce vine de la demoni; pentru că gnosticul trebuie să fie liber de ură şi de ţinerea de minte a răului"[53].

„Gnosticul" de care e vorba aici, e „contemplativul" (*theoretikos*) evagrian, cu alte cuvinte omul care nu numai vorbeşte despre Dumnezeu, ci, într-o familiaritate intimă[54], Îl şi „cunoaşte"[55], ca unul care s-a „învrednicit de cunoştinţă"[56].

---

[47] *Mn* 112.
[48] *Ep* 27, 2.
[49] *Gn* 4. 45; *in Ps* 131, 1 α.
[50] *Or* 14.
[51] *Sk* 3.
[52] *Ep* 36, 3 gr.
[53] *Gn* 32.
[54] *Mn* 120, cf. *Or* 61.
[55] *KG* V, 26.
[56] Cf. titlul tratatului *Gnostikos* şi stereotip în *Scoliile la Psaltire*.

V

Consecințe

Nimeni nu se va îndoi de faptul că mânia, furia şi fierberea ascunsă au consecinţe pentru relaţiile interumane şi pentru semenii noştri. Puţini însă sunt conştienţi de faptul că unii ca aceştia se expun *ei înşişi* celor mai grave vătămări.

> „Furia: pierdere a minţilor, prăbuşire a alcătuirii lăuntrice, tulburare a firii, chip sălbatic, cuptorul inimii, flăcări răzbătătoare, lege a iuţimii, fierbere ascunsă din pricina ocărilor, maică a fiarelor sălbatice, luptă tăcută, piedică a rugăciunii"[1].

Asupra consecinţelor privitoare la *rugăciune* ne vom opri mai îndeaproape în capitolul următor. Aici vom vorbi mai întâi numai despre anumite manifestări şi consecinţe pe tărâmul „sufletului" (*psyche*), asupra părţii iraţionale a acestuia. După cum am văzut deja, Evagrie defineşte furia drept o „fierbere a iuţimii"[2]. Urmarea este o *tulburare* (*tarassein*) a minţii[3], o stare diametral opusă blândeţii. Evagrie defineşte blândeţea drept „netulburare (*ataraxia*) a iuţimii"[4]. Această netulburare apare mai ales şi tocmai atunci când toate par a

---

[1] *Vit* (*PG* 79, 1144A).
[2] *Pr* 11.
[3] *in Ps* 6, 8 δ; 30, 10 δ.
[4] *in Ps* 131, 1 α.

se prăvăli peste cineva, ea este însă o condiţie indispensabilă a rugăciunii[5]. Ceea ce ne face să înţelegem iarăşi de ce anume demonii fac totul pentru a „zgudui". În plan „psihologic", această agitaţie interioară conduce la un fenomen pe care Evagrie îl aminteşte adeseori: *coşmaruri* cumplite.

> „«Soarele să nu apună peste mânia voastră»[6], ca nu cumva demonii, atacând în vremea nopţii, să înfricoşeze sufletul şi să facă mintea laşă la război a doua zi; căci închipuirile înfricoşătoare se nasc din tulburarea părţii irascibile şi nimic nu face mintea să dezerteze de la post ca o parte irascibilă tulburată"[7].

Pentru „psihologul" Evagrie, lucrurile care ni se petrec în timpul somnului sunt fireşte de cea mai mare însemnătate. Spre deosebire de epoca sa, visul îl interesează însă nu ca o profeţie a unor evenimente viitoare, ci ca o dezvăluire a alcătuirii noastre sufleteşti prezente. Evagrie ştie că „năluciri-le" (*phantasiai*) noastre au cauze diferite. „Unele pleacă de la partea iraţională a sufletului, atunci când e stârnită amintirea, altele de la partea irascibilă, altele iarăşi de la partea poftitoare"[8]. Pentru a vedea mai limpede lucrurile, Evagrie dedică mai multe capitole ale tratatului său intitulat *Praktikos* lucrurilor „ce se întâmplă omului în somn"[9]. Caracteristice pentru irascibilitatea inflamată sunt coşmarurile înfricoşătoare.

> „... Iar când furia dăinuie mai multă vreme şi se preface în resentiment, ea produce tulburări în vremea nopţii, o slăbiciune a trupului şi paloare şi atacuri ale fiarelor veninoase. Aceste patru semne ce însoţesc resentimentul pot fi găsite ca urmând majorităţii gândurilor"[10].

---

[5] *Or* 21. 68. 82. 89. 108.
[6] *Ef* 4, 26.
[7] *Pr* 21; cf. *in Prov* 3, 24–25 (G. 36 sfârşit).
[8] *in Ps* 143, 1 α.
[9] *Pr* 54–56.
[10] *Pr* 11.

Într-adevăr, Evagrie relatează lucruri asemănătoare cu privire la întristare[11] şi mândrie[12]. El revine adeseori la această temă, evident importantă pentru el. Descrierile sale pe alocuri extrem de detaliate atestă propria sa experienţă, respectiv experienţele pe care i le-au mărturisit alţi anahoreţi. În *Antirrhetikos*, Evagrie relatează adeseori fenomene pe care fie le-a văzut cu ochii săi[13], fie le-a simţit pe pielea proprie, fie a fost martor al lor. De la Paladie ştim că era cercetat regulat de nenumăraţi oameni în căutare de sfat[14].

Citind feluritele descrieri ale acestor coşmaruri, ne izbeşte o trăsătură comună. Cel mai adeseori este vorba despre *animale sălbatice*, de cele mai multe ori veninoase, amintite în repetate rânduri în capitolul IV, „Despre întristare", al *Antirrhetikos*-ului. Investigarea mai exactă a acestei trăsături rămâne în seama psihologiei moderne.

> „Când demonii ne războiesc prin închipuiri în timpul somnului... şi ne tulbură partea irascibilă, silindu-ne în vis să mergem pe căi prăpăstioase şi aducând bărbaţi înarmaţi şi fiare veninoase şi carnivore, iar noi ne înfricoşăm de aceste drumuri şi fugim urmăriţi de aceste animale şi aceşti bărbaţi, atunci să purtăm grijă de partea irascibilă..."[15].

În alte texte e vorba de faptul că anahoreţii „se luptă în timpul nopţii cu aspide înaripate, sunt împresuraţi de fiare muşcătoare, înconjuraţi de şerpi şi prăvăliţi din munţi înalţi..."[16]. Suntem asiguraţi mereu că în astfel de „arătări cumplite cad fraţii furioşi şi mânioşi"[17].

---

[11] *Ant* IV, 8. 11. 18. 22 etc.
[12] *M c* 23; 22 *r l*; *O sp* 8, 9.
[13] De ex., *Ant* IV, 36. 72.
[14] *Vita* E.
[15] *Pr* 54.
[16] *M c* 26 *r l.*
[17] *M c* 27.

„Vise tulburătoare vede cel mânios, iar cel furios suferă în închipuire atacul fiarelor sălbatice"[18].

*

În scrierile sale, Evagrie se adresează aproape întotdeauna monahilor, şi mai cu seamă *anahoreţilor*, adică acelor monahi care, ca şi el, duceau o viaţă pur contemplativă într-o mare retragere. Contactele interumane nu erau nicidecum excluse, dar erau comparativ rare. De aceea, ele nu sunt deloc dispreţuite, mai degrabă tocmai pentru anahoreţi ele dobândesc o importanţă sporită, întrucât sunt trăite de ei într-un mod mult mai conştient şi mai intens. Pentru retragerea nu numai din lume, ci şi din obştea unei mănăstiri, trebuiau îndeplinite anumite condiţii. Cine nu se ţine de regulile corespunzătoare, ci umblă după voia proprie, îşi pierde roadele ostenelilor sale. Fiindcă în singurătate problemele sale nerezolvate, cele ivite din convieţuirea sa cu ceilalţi, îl vor copleşi inevitabil şi se vor răzbuna, printre altele, prin coşmarurile nocturne despre care a fost vorba mai sus. Pe scurt: cine n-o scoate la capăt cu ceilalţi vieţuind într-o comunitate, nu o va scoate la capăt nici cu sine însuşi vieţuind în singurătate. De aceea aici e valabil principiul general:

„Mai bine ultimul din o mie în iubire decât singur cu ură în peşteri de neajuns"[19].

Nu degeaba Evagrie adresează acest avertisment „monahilor ce vieţuiesc în chinovii şi în mici tovărăşii", şi care tânjeau poate după presupusa linişte a unei chilii din pustie. În aceeaşi scriere mai citim:

„Anahoreza [retragerea] în iubire curăţeşte inima, dar anahoreza cu ură o tulbură"[20].

---

[18] *O sp* 4, 20.
[19] *Mn* 9.
[20] *Mn* 8.

Nu întâmplător primul aforism este un citat dintr-o scriere a avvei *Pahomie*[21]; acesta începuse el însuşi ca anahoret, pentru a deveni mai apoi părintele unei comunităţi monahale numărând câteva mii de monahi. Evagrie îl introduce nu fiindcă el însuşi ar fi critic al anahorezei, ci fiindcă doreşte să protejeze de abuzuri această formă de viaţă. Următoarea definiţie ne dă un prim indiciu din care putem vedea în ce anume constă pentru el sensul pozitiv al acestei retrageri în pustie:

> „Anahoret este cel ce petrece cucernic şi drept în lumea alcătuită de mintea sa"[22].

După cum spune Apostolul, orice creştin trebuie „să vieţuiască în acest veac cu înţelepciune, dreptate şi cucernicie". Pentru aceasta, el trebuie mai întâi „să se lepede de necucernicie şi de poftele lumeşti"[23], pe care le pot trezi în noi lucrurile materiale, atunci când sufletul nostru nu este unificat în sine. „Anahoretul" însă este un om care trăieşte cucernic şi drept nu numai în *lumea exterioară*, ci şi în reflexul ei spiritual, cu alte cuvinte în *cosmosul interior* ce se iveşte în el din feluritele reprezentări mentale pe care lumea exterioară le lasă în urmă în chip material, sub forma „imaginilor" şi „întipăririlor" ei. Asceza exterioară, sau detaşarea de lucrurile lumeşti, este în cele din urmă doar un *mijloc auxiliar* pentru a atinge această detaşare interioară.

> „A despărţi trupul de suflet revine numai Celui care le-a legat, dar a despărţi sufletul de trup ţine şi de cel ce doreşte virtutea; fiindcă părinţii noştri numesc retragerea [anahoreza] «exerciţiul morţii» şi «fugă de trup»"[24].

---

[21] Cf. L.TH. LEFORT, „A propos d'un aphorisme d'Evagrius Ponticus" în: *Académie Royale de Belgique. Bulletin de la classe des lettres et des sciences morales et politiques*, 5e série, t. 36 (1950), p. 70–79.

[22] *Sk* 14.

[23] *Tit* 2, 12.

[24] *Pr* 52.

„A despărți sufletul de trup" nu înseamnă, așadar, nimic altceva decât a-l elibera de tirania patimilor trupești, pentru a putea trăi virtutea. Dar patimile sufletului ne urmăresc până în ceasul morții fizice[25]. În aceste condiții, o anahoreză prea timpurie nu e lipsită de primejdii. Mai cu seamă atunci când n-am ajuns la o clarificare a legăturilor cu semenii noștri. Relațiile interumane oferă, așadar, demonilor terenul atacurilor principale, chiar și pentru cei ce viețuiesc în comunitate[26].

> „Nimeni dintre anahoreți să nu se retragă cu furie, trufie sau întristare, nici să fugă de frați împovărat de astfel de gânduri"[27].

> „Pentru că de la astfel de patimi au loc și ieșiri din sine [*ekstaseis*] ale inimii care, de la un înțeles la alt înțeles, de la acesta la celălalt, și de la acela la altul, cade puțin câte puțin în adâncul uitării"[28].

Gânduri de mânie se ivesc cu ușurință și din gândurile de mândrie, așa cum am văzut deja[29]. E ceea ce se spune și în continuarea textului citat:

> „Această patimă se întâmplă cel mai adeseori plecând de la gândurile mândriei. Fiindcă atunci când cineva se retrage având o astfel stare, vede mai întâi văzduhul chiliei sale aprins, și acele străluciri luminând în noapte în jurul zidurilor ei; apoi glasuri de prigonitori și prigoniți, precum și căruțe împreună cu cai închipuindu-se în văzduh, și casa întreagă plină de etiopieni[30] și de tulburare. Și din spaima covârșitoare cade în ieșire din sine [*ekstasei*] și se face ușor lașă și de frică uită starea sa omenească..."[31]

---

[25] *Pr* 36.
[26] *Pr* 5, cf. 48.
[27] *Pr* 22.
[28] *M c* 22 *r l.*
[29] *Pr* 14.
[30] În literatura monahismului timpuriu demonii apar adeseori ca „etiopieni", „arapi".
[31] *M c* 22 *r l.*

Chiar dacă unui cititor modern astfel de descriere îi va părea poate pitorească, importantă este observaţia că relaţiile interumane perturbate — aşa cum o fac furia, mândria şi întristarea şi depresiile nervoase legate de acestea — au apoi cele mai grele consecinţe pentru cel implicat în ele, când acesta se găseşte singur cu sine însuşi. Astfel de conexiuni sunt firește binecunoscute demonilor din experienţă; de aceea, ei — care mai înainte împingeau înspre aceste patimi — acum se retrag tactic.

> „Când partea irascibilă a sufletului nostru, ataşându-se de un pretext oarecare, se tulbură adânc, atunci demonii ne sugerează că retragerea noastră este bună, ca nu cumva, dezlegând cauzele întristării, să ne izbăvim de tulburare"[32].

*

Privind retrospectiv, vom preciza că urmările unei izbucniri de mânie nestăpânită stau într-un raport paradoxal cu această izbucnire. Dacă un om furios se poartă în timpul zilei ca un „leu"[33] furios sau ca un „mistreţ singuratic"[34] dornic de atac, rotindu-şi „de jur-împrejur ochii injectaţi"[35], în timpul nopţii el se preschimbă într-o fiinţă terorizată de spaime şi coşmaruri nebuneşti. Lucruri asemănătoare spune Evagrie şi despre consecinţele *mândriei*[36], întrucât aceasta din urmă e strâns legată de irascibilitate. Privind mai îndeaproape lucrurile, acest paradox e cu totul explicabil. Dacă în timpul zilei cel stăpânit de mânie se preface într-un „demon", în timpul nopţii el este chinuit tocmai de acest demon. Cine năzuieşte după o viaţă duhovnicească să se păzească, aşadar, de mânie! Textul următor ne va sluji şi ca trecere spre capitolul următor.

---

[32] *Pr* 22.
[33] *O sp* 4, 7.
[34] *O sp* 4, 4.
[35] *O sp* 4, 10.
[36] *O sp* 8, 9.

„Dacă doreşte cineva să aibă rugăciunea curată şi mintea sa să se apropie fără gânduri de Dumnezeu, atunci să-şi stăpânească irascibilitatea şi să se ferească de gândurile născute din aceasta; adică de gândurile care au loc plecând de la bănuială, ură şi ţinerea de minte a răului, pentru că mai cu seamă ele orbesc mintea şi strică starea ei cerească. Căci spre acest lucru ne îndeamnă şi Sfântul Pavel zicând: «Înălţaţi spre Domnul mâini cucernice fără furie şi gânduri»[37].

Dar când un obicei rău i-a urmărit pe cei ce se leapădă [de lume], şi adeseori ei se luptă cu încăpăţânare pentru bani şi pentru lucrurile care li se datorează şi care trebuie dăruite săracilor, aceştia, potrivit cuvântului nostru, sunt batjocoriţi de demoni şi îşi fac lor înşişi mai grea calea vieţii monahale, aprinzându-se de iuţime pentru bani şi iarăşi grăbindu-se să-şi stingă aprinderea cu bani, ca şi cum ar vrea să scoată ochii pentru a pune pe ei picături de leac. Fiindcă Domnul nostru ne-a poruncit să ne dăm averile săracilor[38], dar nu cu luptă şi cu procese! Fiindcă «robul lui Dumnezeu nu trebuie să se lupte»[39], ci «celui ce vrea să se judece cu el pentru cămaşă, să-i dea şi haina». Iar «celui ce îl loveşte pe obrazul cel drept să-i întoarcă şi obrazul stâng»[40]; şi să se silească nu numai să nu plece luând bani, ci şi să nu moară căzând în gândurile ţinerii de minte a răului, dacă, după înţeleptul Solomon, «căile cele ce ţin minte răul duc spre moarte»[41]. Dar tot cel ce ţine pentru el astfel de bani să ştie că a răpit hrana orbilor, ologilor şi leproşilor şi că va trebui să dea socoteală Domnului în Ziua Judecăţii"[42].

---

[37] *1 Tim* 2, 8.
[38] *Mt* 19, 21.
[39] *2 Tim* 2, 24.
[40] *Mt* 5, 39 *sq.*
[41] *Prov* 12, 28.
[42] *M c* 32 *r l.*

VI

Mânie şi rugăciune

După toate cele pe care le-am văzut până acum este limpede că mânia e o patimă urâtă. Ea „sălbăticeşte" omul, ba chiar face din el un „demon". Cine se lasă dominat de această patimă va ajunge el însuşi o minge a demonilor; în timpul nopţii aceştia vor teroriza în vis, prin fantasme monstruoase, pe un impertinent ca acesta. Dacă însă Evagrie n-ar avea altceva de spus cu privire la această temă, preocuparea cu scrierile sale abia dacă ar merita timpul afectat. Suntem însă abia la început!

> „Cei ce îşi îngrămădesc supărări şi pomeniri de rău sunt asemenea celor ce scot apa şi o toarnă într-un vas fără fund"[1].

Însemnătatea excepţională pe care Evagrie o atribuie în toate scrierile sale irascibilităţii şi mâniei se bazează pe relaţia lor integral negativă cu *rugăciunea*, aşa cum au sugerat deja mai multe texte citate mai sus. Cuvântul „rugăciune" e înţeles aici ca sumă a vieţii duhovniceşti sau „misticii", în limbajul actual.

---

[1] *Or* 22.

„Tot războiul ce se aprinde între noi şi demonii necuraţi nu se poartă pentru altceva decât pentru rugăciunea duhovnicească. Fiindcă lor le este foarte potrivnică şi urâtă, iar nouă foarte mântuitoare şi plăcută"[2].

În sprijinul puternicei sale convingeri că mânia şi rugăciunea se exclud reciproc ca focul şi apa, Evagrie poate invoca, pe lângă Sfânta Scriptură, şi „obiceiul vechi şi ascuns al oamenilor".

„Spune-mi de ce te prinzi grăbit la harţă, dacă dispreţuieşti bucatele, banii şi slava? De ce hrăneşti câinele, când te lauzi că nu ai nimic? Iar dacă acesta latră şi se ia după oameni, trebuie că ai niscaiva lucruri şi trebuie să le păzeşti. Dar eu despre unul ca acesta cred că e departe de rugăciunea curată, ştiind că mânia e ciumă pentru o astfel de rugăciune.

Şi nu mă mir că unul ca acesta şi pe sfinţi i-a uitat: pe David care strigă: «Opreşte mânia şi părăseşte turbarea»[3]; pe Ecleziastul care porunceşte: «Alungă mânia de la inima ta şi scoate vicleşugul din trupul tău»[4]; şi pe Apostolul care rânduieşte: «Să ridicăm în toată vremea şi în tot locul mâini cuviincioase spre Domnul, fără mânie şi gânduri»[5].

De ce oare nu învăţăm şi noi de la obiceiul ascuns şi vechi al oamenilor care alungă câinii din casă la vremea rugăciunii? Obiceiul acesta ne dă de înţeles că mânia nu trebuie să fie cu cei ce se roagă. Şi mai departe: «Mânia este vinul dracilor»[6]. De aceea, nazireii se înfrânează de la vin[7].

Iar unul dintre înţelepţii din afară a spus că fierea şi coapsele nu sunt hrană pentru zei, neştiind, mi se pare,

---

[2] *Or* 50.
[3] *Ps* 36, 8.
[4] *Ecc* 11, 10.
[5] *1 Tim* 2, 8.
[6] *Dt* 32, 23.
[7] *Nm* 6, 3.

ce spunea; căci socot că una e simbolul mâniei, iar cealaltă al poftei iraţionale"[8].

*

Efectele negative ale irascibilităţii inflamate asupra celui ce se roagă sunt în primul rând de natură pur psihologică.

„Toate gândurile demonice furişează în suflet chipurile lucrurilor sensibile care, punându-şi întipărirea în minte, o fac să poarte în ea formele acelor lucruri. Deci chiar de la lucrul care se deapănă în minte poţi cunoaşte care demon s-a apropiat de tine. De pildă, dacă în cugetul meu se înfăţişează chipul omului care m-a păgubit sau m-a necinstit, acesta dă pe faţă gândul ţinerii de minte a răului furişat în mine..."[9]

„Pentru aceea, pe drept ne mustră Duhul Sfânt: «Şezând ai vorbit împotriva fratelui şi împotriva fiului maicii tale ai adus sminteală»[10]; şi ai deschis uşa gândurilor care ţin minte răul şi ţi-ai tulburat mintea în vremea rugăciunii, nălucindu-ţi pururea faţa vrăjmaşului tău şi având-o pe ea drept «dumnezeu». Căci ceea ce vede mintea rugându-se, aceea e şi potrivit a spune că este «dumnezeu»"[11].

Evagrie descrie aici o experienţă pe care trebuie s-o fi făcut odată: fixarea aproape obsesivă pe un obiect sau, încă şi mai rău, pe o anumită persoană, care ne-a îmbolnăvit aievea sau în închipuirea noastră, şi pe care n-o putem smulge din minte tocmai la rugăciune. În aceste condiţii, rugăciunea devine o caricatură. Asupra acestui punct însă vom reveni.

*

[8] *M c* 5. Ultimul alineat nu se găseşte în *Coislin 109*, nici în *Philokalia*. El apare oarecum detaşat în context, deşi stilistic şi material poate fi evagrian.

[9] *M c* 2.

[10] *Ps* 49, 20.

[11] *M c* 27.

De unde ştiu însă demonii de care patimă suntem cuprinşi la un moment dat? Evagrie vorbea despre simple „reprezentări mentale" (*noemata*), pe care ni le induc demonii. Demonii nu ne cunosc „inima", adică fiinţa noastră cea intimă — afirmaţia este de mare însemnătate pentru Evagrie. Acest sanctuar interior este inaccesibil demonilor. Numai Dumnezeu, Care a creat-o, cunoaşte inima noastră[12]. Însă demonii sunt vicleni şi iscusiţi, fiindcă de multă vreme sunt prezenţi ca *observatori* urmărind purtarea noastră, şi nu le scapă nici cea mai mică mişcare, chiar şi inconştientă[13]. Pornind de la aceste „semne" (*symbola*), ei cunosc cele ascunse în inima noastră, din care ies gândurile noastre bune sau rele. Plecând de la aceste semne care ne trădează, ei extrag materialul pentru ispitirile noastre[14], punând în mişcare, de exemplu, la vremea rugăciunii, amintirea noastră[15] şi aducându-ne imaginea celui care ne-a ofensat. Această imagine o avem apoi prezentă în permanenţă în faţa ochilor ca pe un „idol" doar pentru a convorbi cu ea, în locul lui Dumnezeu[16].

Toate lucrurile materiale se „imprimă" în mintea noastră, lasă cu alte cuvinte în ea o „imagine" (*eidolon*)[17] sau o „întipărire" (*typos*)[18], cu care avem de-a face în minte ca şi cum ar fi vorba de lucrul real însuşi. Numai Dumnezeu, Cel cu desăvârşire „imaterial"[19], „fără formă"[20] fiindcă e „netrupesc", lasă mintea — în ea însăşi sau în forma „gândului" său — „neimprimată"[21]. El este prezent „în chip nemijlocit" (*medenos mesiteuontos*)[22], în chip *personal*, cum am spune astăzi, şi, prin urmare, acţionează nemijlocit[23].

---

[12] *M c* 27, cu trimitere la *Ps* 32, 15 şi *FA* 1, 24.
[13] *Ep* 16.
[14] *M c* 27.
[15] *Or* 45–47.
[16] *M c* 27.
[17] *M c* 4.
[18] *M c* 24.
[19] *Or* 67.
[20] *Or* 68.
[21] *in Ps* 140, 2 α.
[22] *Or* 3.
[23] Cf. *Or* 64.

Dacă din vina sau fără vina noastră am ajuns într-un conflict cu semenii şi am reacţionat „pătimaş" la acest incident, atunci în mintea noastră se imprimă ca un gând demonic „chipul (*eikon*) unui om sensibil", cu care apoi „în ascuns spunem sau facem ceva în chip nelegiuit"[24], ca şi cum ar fi de faţă persoana respectivă. Acest lucru are un efect de blocaj mai cu seamă „în vremea rugăciunii", când mintea, dat fiind că se află în convorbire cu Dumnezeu Cel imaterial şi lipsit de formă, „trebuie să fie slobodă de chipuri".

Cine „vrea să se roage, «aşa cum se cuvine»[25], dar tulbură pe cineva, «aleargă în zadar»"[26]. Pretinsa lui rugăciune nu e nimic altceva decât o maimuţăreală sau o „imitaţie" (*anatyposis*) a rugăciunii reale, fapt care, la rândul său, provoacă mânia lui Dumnezeu[27].

De aici avertismentul:

> „Toate câte le vei face pentru a te răzbuna pe fratele care te-a nedreptăţit îţi vor fi spre sminteală în vremea rugăciunii!"[28].

Acelaşi lucru e valabil, se înţelege de la sine, despre fratele pe care *noi* l-am rănit fără să ne împăcăm cu el.

> „Ia seama la tine însuţi, ca niciodată să nu fugăreşti pe vreunul din fraţi enervându-l, fiindcă nu vei scăpa în viaţa ta de demonul întristării care ţi se va face pururea piedică la vremea rugăciunii"[29].

Pe drept cuvânt se poate, aşadar, spune că la rugăciune are loc un fel de „judecată" asupra stării şi alcătuirii noastre lăuntrice[30].

---

[24] *Sk* 13.
[25] *Rm* 8, 26.
[26] *Or* 20.
[27] *Or* 145. 146.
[28] *Or* 13.
[29] *Pr* 25.
[30] Cf. *Ep* 25, 6.

„Ori de câte ori te va întâmpina o ispită sau te va aţâţa o împotrivire, ca să-ţi întărâţi mânia spre cel ce-ţi stă împotrivă sau să spui vreo vorbă goală, adu-ţi aminte de rugăciune şi de judecata care are loc atunci, şi îndată se va linişti mişcarea fără rânduială din tine"[31].

„Nu te preda pe tine însuţi gândului furiei luptându-te în gând cu cel ce te-a întristat, nici, iarăşi, celui al desfrânării, închipuindu-ţi mereu plăcerea; fiindcă unul întunecă sufletul, iar altul îl invită să ardă în patima sa, şi fiecare întristează mintea. Iar la vremea rugăciunii, închipuindu-ţi astfel de imagini şi neaducându-i lui Dumnezeu rugăciune curată, îndată cazi pradă demonului lâncezelii [*akedia*], care se prăvăleşte tocmai peste asemenea stări şi rupe în bucăţi sufletul precum un câine o căprioară"[32].

Acest text lasă să se întrevadă foarte frumos felul în care feluritele „gânduri" se ivesc unele din altele. Cel vinovat de o despărţire durabilă de un semen nu va fi părăsit niciodată de demonul *întristării,* întrucât îi lipseşte posibilitatea de a repara cele întâmplate. Remuşcările conştiinţei, care se instalează mai devreme sau mai târziu, rămân sterile. Întristarea este sora geamănă a *lâncezelii,* care la vremea rugăciunii ne prăvăleşte în acea stare specifică a *akediei,* pe care Evagrie a descris-o atât de adecvat[33].

*

Ţinta făptuirii sau a vieţii practice este de-a aduce lui Dumnezeu o rugăciune „curată", adică liberă de toate „gândurile" şi „imaginile" pătimaşe şi, în cele din urmă, de toate „înţelesurile" sau „reprezentările mentale"[34]. Aceasta în-

[31] *Or* 12.

[32] *Pr* 23.

[33] Cf. G. BUNGE, *Akedia. Die geistliche Lehre des Evagrios Pontikos vom Uberdruss,* Wurzburg[4] 1995.

[34] *Or* 56–58.

seamnă de asemenea că mintea noastră nu trebuie să se agheţe de nimic, ca să nu se „risipească". O astfel de „rugăciune fără împrăştiere"[35] e un lucru mare, ba chiar este „înţelegerea supremă a minţii" („actul intelectiv suprem al intelectului")[36]! Putem aşadar spune — în sensul lui Evagrie — că omul este pe deplin el însuşi numai în rugăciune. Pentru că în această „convorbire" personală nemijlocită „a minţii cu Dumnezeu"[37], „chipul" creat se regăseşte în „Arhetipul" său necreat, spre Care a fost făcut să tindă[38]. Satan, care a tulburat această relaţie încă de la început[39], nu se lasă în încercarea sa de a zădărnici în orice chip posibil această convorbire.

> „Când mintea începe să se roage neîmprăştiat, atunci tot războiul se face, ziua şi noaptea, în jurul părţii irascibile a sufletului"[40].

Ar fi o greşeală însă a socoti că această luptă cedează pe măsură ce înaintăm în viaţa duhovnicească. Din contră! Nu începătorii, ci cei „vechi" în cunoştinţă, „bătrânii" sau „părinţii duhovniceşti", care „au primit deja darul Duhului"[41], sunt războiţi cel mai intens de demonul mâniei[42]. Fiindcă la „contemplativi" sau „văzători" păcatele mâniei au consecinţele cele mai devastatoare, orbind acei „ochi" ai minţii prin care aceştia văd pe Dumnezeu şi cunosc creaţia Lui.

> „Demonii cei vicleni aşteaptă noaptea ca să tulbure ei înşişi pe învăţătorul duhovnicesc; iar ziua îi învăluiesc pe oameni în strâmtorări, defăimări şi primejdii"[43].

---

[35] *Pr* 69.
[36] *Or* 35.
[37] *Or* 3.
[38] În *Ep Mel* [trad. rom. Ioan I. Ică jr., în: G. BUNGE, *Evagrie Ponticul. O introducere*, Ed. Deisis, Sibiu, 1997, p. 215–239] Evagrie a dezvoltat din relaţia chip-prototip o întreagă teorie a *cunoaşterii nemijlocite a lui Dumnezeu!*
[39] Cf. *Fc* 3.
[40] *Pr* 63.
[41] *Ep* 52, 7.
[42] *Gn* 31.
[43] *Or* 139.

De aceea, Evagrie avertizează cu insistenţă pe cei „ţinuţi încă în păcate şi în izbucniri de mânie să nu se întindă cu neruşinare spre cunoaşterea lucrurilor dumnezeieşti, sau să se ridice spre rugăciunea nematerială"[44]. Pretinsa lor „rugăciune în Duh şi Adevăr" n-ar fi atunci nimic altceva decât o caricatură grotescă a „adevăratei rugăciuni". Iar Dumnezeu nu va lăsa nepedepsită o astfel de îndrăzneală.

> „Precum vederea neacoperită şi tare a soarelui din miezul zilei, când luminează mai viu, nu foloseşte ochiului bolnav, tot aşa nici întipărirea rugăciunii suprafireşti şi cu adevărat înfricoşată, care se face în duh, nu foloseşte minţii pătimaşe şi necurate!"[45]

Lui Evagrie îi erau aşadar binecunoscute ceea ce astăzi numim „stări autoinduse", stări pe care le putem numai „simţi", fără a le fi trăit cu adevărat. Semnificativ este faptul că spre astfel de „imitaţii" (*anatyposis*) înclină mai cu seamă cei „încurcaţi încă în păcate şi în izbucniri de mânie"! *Mândria* care se ascunde în spatele acestei mânii e cea care-i împinge să nu aştepte să fie chemaţi ca Moise de către Dumnezeu din rugul aprins[46], ci să încerce să se înalţe cu obrăznicie şi cu de la sine putere spre „locul rugăciunii". Astfel, „rugăciunea adevărată" e un „dar al harului" (*charisma*)[47], un „dar" (*doron*)[48] pe care Dumnezeu „îl dă celui ce se roagă pentru el"[49], şi de care trebuie „să ne învrednicim"[50].

Decurge oare de aici că atunci cel aprins de mânie nu trebuie să se roage deloc? Nicidecum! Dar, în loc să se întindă spre lucruri inaccesibile, ba chiar vătămătoare în virtutea stării sale pătimaşe, el trebuie să caute un refugiu în acele che-

---

[44] *Or* 145.
[45] *Or* 146.
[46] *M c* 18, cf. *Or* 4.
[47] *Or* 87.
[48] *Or* 70.
[49] *Or* 59.
[50] *in Ps* 13, 7 ζ; 43, 4 γ etc.

mări ale lui Hristos „scurte şi stăruitoare”[51], despre care vorbeşte întreaga literatură monastică timpurie, în acele „rugăciuni azvârlite” sau împunse (Augustin), din care s-a ivit mai apoi binecunoscuta „rugăciune a lui Iisus”[52].

> „Dacă vrei să-l pui pe duşman pe fugă, «roagă-te neîncetat»!”[53]

Aceste rugăciuni scurte, „concise”, „tensionate”, „dese”, ba chiar „neîncetate”, sunt pâinea zilnică a celor asaltaţi de ispite, şi mai cu seamă de demonul mâniei[54]. Ele sunt aduse cu *lacrimi*, întrucât nimic nu este în stare să „înmoaie sălbăticia sufletului”[55], ea însăşi de origine demonică[56]. Dar cu aceasta am ajuns deja la remediile sau *leacurile* irascibilităţii inflamate, despre care va fi vorba mai pe larg mai încolo[57].

---

[51] *Or* 98.

[52] Cf. G. BUNGE, *Irdene Gefässe. Die Praxis des persönlichen gebetes nac der Überlieferung der heiligen Väter*, Würzburg, 1996, p. 99 *sq.* [trad. rom. Ioan I. Ică jr.: G. BUNGE, *Practica rugăciunii personale după tradiţia Sfinţilor Părinţi sau „Comoara în vase de lut”*, Ed. Deisis, Sibiu, 1996].

[53] *in Ps* 55, 10 ε, citat: *1 Tes* 5, 17.

[54] *Pr* 54!

[55] *Or* 5.

[56] Cf. *Or* 91; *Pr* 50.

[57] Cf. mai jos cap. VIII.

VII

Orbirea minții

Toată lumea cunoaşte expresia „mânie oarbă" care se aruncă „orbeşte" asupra a ceva sau a cuiva. Ea vrea să spună că, în pornirea sa, omul furios ajunge să-şi piardă într-o oarecare măsură facultatea vederii fizice. Evagrie vede însă mai adânc lucrurile.

> „Depărtează gândul mâniei de la sufletul tău şi mânia să nu zăbovească în inima ta, şi niciodată nu vei fi tulburat la vremea rugăciunii.
>
> Căci, aşa cum fumul neghinei tulbură ochii, tot aşa ţinerea de minte a răului tulbură mintea la vremea rugăciunii"[1].

Ţinerea de minte a răului „tulbură" (*tarassei*) „ochiul inteligibil"[2] al sufletului — mintea — sau, mai rău, o irascibilitate aţâţată „orbeşte pe cel ce vede" (*ton horonta*)[3]. Pe scurt, „nimic nu întunecă"[4] şi „nu orbeşte atât de mult mintea, ca o irascibilitate aţâţată"[5]. Orbirea „ochiului" nu este doar o metaforă. Fiindcă aşa cum trupul are cinci simţuri, aşa şi mintea are cinci simţuri duhovniceşti. Şi aşa cum simţul ve-

---

[1] *O sp* 4, 16.
[2] *Or* 27.
[3] *KG* V, 27.
[4] *in Ps* 30, 10 ζ.
[5] *in Ps* 6, 8 δ.

derii trupeşti percepe în chip nemijlocit lucrurile materiale, tot aşa şi simţul vederii spirituale îi arată minţii lucrurile inteligibile „simple" (*psila*)[6], aşa cum sunt ele. Şi aşa cum vederea noastră trupească se manifestă prin ochii trupeşti, tot aşa şi mintea are doi „ochi inteligibili" prin care „vede" sau cunoaşte pe Dumnezeu[7] fie indirect prin „raţiunile" naturilor create, fie „nemijlocit", personal, „la vremea rugăciunii". Această dublă vedere-cunoaştere nimiceşte irascibilitatea aţâţată.

> „Gândurile demonice orbesc ochiul stâng al sufletului care se dedă contemplaţiei făpturilor; dar înţelesurile care imprimă şi dau un chip facultăţii principale [*hegemonikon* — mintea] tulbură ochiul drept, care contemplă la vremea rugăciunii lumina fericită a Sfintei Treimi, ochiul prin care şi «mireasa» din Cântarea Cântărilor[8] l-a «atins la inimă» pe Mirele ei"[9].

Din acest important text mistic ne interesează aici mai întâi doar începutul. *Toate* „gândurile" (în sens peiorativ) sunt în cele din urmă de origine demonică. În mod cu totul special acest lucru e valabil însă, aşa cum am văzut, despre gândurile irascibilităţii. Dacă ele „orbesc" mintea „văzătoare", atunci aceasta nu mai poate cunoaşte „făpturile" (*ta gegonota*) aşa cum sunt *cu adevărat*[10]. „Contemplaţia făpturilor" cuprinde tot ceea ce Dumnezeu a creat, creează şi va crea, în timp şi în spaţiu. E uşor de văzut ce fel de consecinţe trebuie să aibă aici „orbirea" spirituală!

*

> „Cunoştinţa [gnoza] care ne vine din afară încearcă să arate materiile prin raţiunile [*logoi*] lor; dar cunoştinţa

---

[6] *KG* II, 35.
[7] Cf. *KG* V, 54, 57 etc.
[8] *Cânt* 4, 9.
[9] *M c* 42 *r l.*
[10] Cf. *KG* VI, 63.

ce se face prin harul lui Dumnezeu înfăţişează printr-o vedere nemijlocită [*autopsei*] lucrurile spre care privind, mintea primeşte raţiunile lor. Celei dintâi i se opune eroarea, iar celei de-a doua mânia şi irascibilitatea şi cele ce urmează acestora"[11].

„Cunoaşterea care vine de la oameni e întărită prin studiu şi exerciţiu continuu", în vreme ce „cunoştinţa care se face prin harul lui Dumnezeu e întărită prin *dreptate, nemâniere şi milă*". „Pe cea dintâi o pot primi şi cei împătimiţi, de cea de-a doua însă sunt capabili numai cei nepătimitori, care la vremea rugăciunii văd strălucirea (*phengos*) proprie minţii lor luminându-i." Aşa a auzit Evagrie din gura dascălului său Vasile cel Mare, „stâlpul adevărului"[12].

„Înţelepciunea din afară" a oricăruia din „înţelepţii acestei lumi"[13] e doar o chestiune de antrenament intelectual. Pe lângă studiu şi exerciţiu, mijlocul ei privilegiat este „dialectica"[14]. O „eroare" (*plane*) în acest domeniu e doar o „deficienţă tehnică", care nu-l discreditează ca atare pe „omul de ştiinţă" şi nu apasă greu asupra lui ca un eşec moral. Cu totul altfel e acea cunoştinţă care i se revarsă „*de la* Dumnezeu" (*ek Theou*), „*prin* harul lui Dumnezeu" (*ek Theou charitos*). Pentru a ne împărtăşi de ea, capacităţile intelectuale nu sunt de ajuns.

„Cunoştinţa lui Hristos are nevoie nu de un suflet dialectician, ci de unul văzător; pentru că dialectica obişnuieşte să fie găsită şi de suflete care nu sunt curate, vederea însă e găsită numai de sufletele curate"[15].

„Curăţia" înseamnă „nepătimire", mai cu seamă libertatea câştigată faţă de furie, de ţinerea de minte a răului şi cele ce urmează acestora, cum sunt invidia, suspiciunile şi cele ase-

[11] *Gn* 4.
[12] *Gn* 45.
[13] *KG* I, 73; VI, 22.
[14] *KG* IV, 90.
[15] *KG* IV, 90 gr.

menea. Aceasta din punct de vedere negativ. Din punct de vedere pozitiv, „văzătorul" are nevoie înainte de toate de virtutea *dreptăţii*, „comună tuturor puterilor sufletului", şi a cărei funcţie este de „a opera un acord şi o conlucrare a părţilor sufletului"[16]. Această virtute a dreptăţii îl caracteriza nu numai pe Grigorie din Nazianz[17], căruia Evagrie îi datorează atâtea, ci şi pe Antonie cel Mare, pe care în chip semnificativ monahul pontic îl prezintă ca pe un mare contemplativ.

> „Unul din înţelepţii de atunci a venit la dreptul Antonie şi a zis: Cum rezişti aici, părinte, lipsit fiind de mângâierea cărţilor? Iar el a zis: Cartea mea, filozoafe, e firea făpturilor, şi ea este de faţă atunci când vreau să citesc cuvintele lui Dumnezeu"[18].

După aceasta, el are nevoie de virtuţile *nemânierii* şi milei. Dacă, în calitate de povăţuitor duhovnicesc, gnosticul sau contemplativul vrea să-i înveţe pe alţii, el trebuie să fie liber de orice mânie, ţinere de minte a răului şi întristare[19]. Nemânierea e chiar virtutea de care gnosticul are nevoie înainte de orice[20].

> „Aşa cum izvorul curăţit de toate materiile care au căzut în el face să curgă apă limpede, tot aşa şi mintea curăţită de mânie, de ţinere de minte a răului şi de grijile trupeşti, găseşte cunoştinţă curată şi naşte în cel ce a câştigat-o un dor dulce"[21].

Cunoştinţa care îi este împărtăşită — fiind primită pasiv[22] — nu este o simplă ştiinţă, ci o cunoştinţă a lucrurilor aşa cum sunt ele cu adevărat[23], şi anume în calitate de creaturi ale lui Dumnezeu, pe Care Îl vestesc în felul lor, o cu-

---

[16] Cf. *Pr* 89.
[17] *Gn* 44.
[18] *Pr* 92.
[19] *Gn* 10.
[20] *Gn* 5.
[21] *Inst mon* suppl 23.
[22] *KG* I, 34, cf. *Gn* 4.
[23] *Gn* 4.

noştinţă dobândită în chip nemijlocit printr-o vedere directă (*autopsei*). În timp ce „dialectica" se foloseşte în chip necesar de „gânduri" (*logismoi*), de reprezentări mentale (*noemata*) sau intuitive (*theoremata*) — dezvoltate plecând de la realitatea corporală[24] —, Dumnezeu lucrează în suflet cunoaşterea Sa în chip nemijlocit[25]; drept pentru care contemplativul trebuie să depăşească conştient aceste mijloace auxiliare ale inteligenţei noastre[26] dacă vrea să aibă „convorbiri cu Dumnezeu fără mijlocirea nimănui"[27].

*

În timp ce în domeniul „cunoştinţei din afară" o greşeală are o însemnătate doar relativă, întrucât este desfiinţată printr-un „studiu" mai atent, ceea ce face ca, în ciuda tuturor erorilor şi reculurilor temporare, în principiu „cunoaşterea ştiinţifică" să progreseze constant — lucrurile stau cu totul altfel în sfera „cunoştinţei care vine de la Dumnezeu". O însemnătate hotărâtoare are aici *alcătuirea lăuntrică* a omului, fiindcă „asemenea unei furtuni puternice, ţinerea de minte a răului împinge mintea în afara cunoştinţei"[28].

> „Ispita gnosticului e opinia mincinoasă care stă în jurul minţii şi prezintă ceea ce există drept ceea ce nu există, iar ceea ce nu există drept ceea ce există, sau ceea ce există ca existând altfel decât a fost"[29].
>
> „Păcatul gnosticului e cunoştinţa mincinoasă a lucrurilor însele sau a contemplaţiei lor născută de o patimă oarecare sau pentru că cercetarea nu se face în vederea binelui"[30].

---

[24] *in Ecd* 5, 1–2 (G. 35).
[25] *Or* 64.
[26] *Or* 56–58; *M c* 40 *r l* (*Sk* 23).
[27] *Or* 3.
[28] Cf. *Mn* 13.
[29] *Gn* 42.
[30] *Gn* 43.

Din asemenea „opinii false" şi, în cele din urmă, din astfel de „cunoştinţe false" se ivesc în spaţiul credinţei acele fenomene, pe care le numim îndeobşte „erezii": „naufragii în ce priveşte credinţa"[31], ele pot răpi victimelor lor mântuirea veşnică dacă nu se întorc de la ele.

> „Cu cârmuire se duce războiul:
> Cei ce suferă naufragiu în ce priveşte credinţa, aceia nu se războiesc cu cârmuire cu duhurile potrivnice teologiei. Acelaşi lucru se poate spune despre orice virtute; căci e un naufragiu şi în ce priveşte cumpătenia, iubirea şi neiubirea de arginţi. Şi în chip asemănător se întâmplă un naufragiu şi în privinţa oricărei dogme a Bisericii universale şi apostolice. Dacă însă împotriva potrivnicilor «războiul trebuie dus cu cârmuire», atunci viaţa de pe pământ se seamănă foarte mult unei bătălii navale"[32].

Aşadar, demonii se opun nu numai *virtuţilor*, ispitindu-ne spre patimile sau viciile diametral opuse acestora, ci şi pe tărâmul *teologiei*, luptând împotriva dogmelor şi a *învăţăturilor de credinţă*[33] ale „Bisericii celei una, sfântă, universală şi apostolică".

> „În calea în care am umblat ascuns-au curse mie:
> Toate virtuţile sunt pândite de vrăjmaşii noştri: în curaj ei ascund cursa laşităţii, în cumpătenie pe cea a desfrânării, iar în iubire aşează cursele urii. În blândeţe toarnă aroganţă, în milostivire milostenia nu de dragul lui Dumnezeu, ci de dragul privitorilor, iar în post postirea de dragul oamenilor. Acest lucru priveşte făptuirea [*praktike*].
>
> Ce-ar trebui spus atunci despre contemplaţie? Cât de multe curse n-au aşezat în ascuns vrăjmaşii în dogmele ortodoxe prin erezii?!"[34]

---

[31] *1 Tim* 1, 19.
[32] *in Prov* 24, 6 (G. 266).
[33] Cf. *KG* I, 10.
[34] *in Ps* 141, 4 α.

„Ereziile" nu sunt, aşadar, simple „erori dogmatice", comparabile cu „erorile ştiinţifice", ci lucrarea demonilor[35] în capetele celor care le propagă sau li se supun. Evagrie ne asigură că a încercat pe propria sa piele acest lucru[36]! Receptivi pentru astfel de orbiri demonice sunt numai cei a căror minte a fost mai înainte „orbită" de demonul mâniei şi care, de aceea, au pierdut „lumina" dumnezeiască a cunoştinţei. Cine a suferit o astfel de „înfrângere" şi nu s-a întors, acela devine cu uşurinţă „cap al unor învăţături şi păreri mincinoase"[37], ereziarh sau întemeietor de secte. Fără să-şi fi dat seama, el face lucrarea demonului mâniei, care „îl războieşte zi şi noapte"[38].

*

Aşa cum am văzut mai sus, „gândul demonic orbeşte ochiul *stâng* al sufletului, care se dedă contemplaţiei făpturilor"[39]. Cel în cauză ajunge la o „falsă cunoştinţă a lucrurilor însele sau a contemplaţiei lor, spunând, de exemplu, despre Creatorul lor că ar fi nedrept sau neînţelept"[40], susţinând cu alte cuvinte că lumea n-ar fi expresia dreptăţii şi înţelepciunii lui Dumnezeu, ci omul ar întâlni un destin nedrept şi în cele din urmă absurd. Astfel de idei se găsesc din belşug în „gnoza cu nume mincinos"[41], atât antică, cât şi modernă.

Dincolo de acestea există însă şi erezii „teologice" în sensul strict al cuvântului, şi care privesc nu numai opera lui Dumnezeu, ci fiinţa lui Dumnezeu Însuşi, tăgăduind, de exemplu, consubstanţialitatea divină a Duhului Sfânt. Că aici nu este vorba de chestiuni pur academice arată limpede faptul, pe care Evagrie îl accentuează extrem de lămurit, că o

---

[35] *Mn* 123.
[36] *Mn* 126; cf. *Vita* 11. Cf. mai jos cap. XII.
[37] *KG* V, 38.
[38] Cf. *KG* IV, 47.
[39] *M c* 42 *r l.*
[40] *in Ps* 143, 7 ε.
[41] *1 Tim* 6, 20.

astfel de tăgăduire răpeşte *Botezului* orice valoare soteriologică[42], şi prin aceasta smulge vieţii duhovniceşti terenul ontologic! Dar despre astfel de lucruri nu e locul a vorbi mai multe aici.

Ar trebui să ne pună pe gânduri faptul că *defectele morale* au în mod inevitabil consecinţe în domeniul „cunoaşterii" şi al „contemplaţiei duhovniceşti", şi, invers, că orice fel „de erezie" nu este pur şi simplu o eroare intelectuală, ci o lucrare a demonilor în cei „orbiţi" mai-nainte de patima mâniei. Cât de diferit ar arăta istoria Bisericii, dacă toţi cei implicaţi în controversele dogmatice ar fi luat în seamă mai cu atenţie păcatele irascibilităţii!

Şi nu numai atunci când aceste controverse au dus, dintr-un pretins „zel sfânt", la campanii împotriva unor „false învăţături" reale sau închipuite, ci şi în toate conflictele care au condus la rupturi în interiorul Bisericii. Fiindcă şi *schismele* din istoria Bisericii — Evagrie e convins de acest lucru — nu sunt altceva decât opera demonilor[43], mai cu seamă a demonului mâniei. Potrivit cuvântului profetului Ioil[44], astfel de conflicte trebuie soluţionate, din contră, cu blândeţe luptătoare sau statornicie blândă[45]. Viaţa duhovnicească a celui ce nu se ţine de această regulă, cu alte cuvinte a celui care lasă de-o parte *iubirea*, oricât de ascetică ar fi ea[46], nu este nimic altceva decât o autoamăgire evlavioasă. Fiindcă

> „acest lucru îl ştiu cu încredinţare: cei ce sfâşie Biserica Domnului sunt departe de rugăciunea curată!"[47].

Şi cum ar putea fi „curată", dacă e întinată de gânduri de mânie? Să ne aducem aminte aici de ceea ce am spus în capitolul anterior cu privire la relaţia dintre mânie şi rugăciune. Cine aţâţă în inima sa o fierbere ascunsă, ţinerea de minte a

---

[42] *in Prov* 22, 28 (G. 249 cu comentariu).
[43] Cf. *Ep* 52, 5.
[44] *Ioil* 3, 11: „Cel blând să fie luptător" (*ho prays esto machetes*).
[45] *Ep* 24, 2.
[46] *Ep* 56, 5.
[47] *Ep* 52, 5.

răului, şi-şi închipuie că se roagă, „se aseamănă celor ce scot apă şi o toarnă într-un butoi fără fund”[48]. Rugăciunea celui mânios e o formă subtilă de idolatrie, întrucât ea nu are în minte pe Dumnezeu, ci în permanenţă faţa celui pe care este furios[49]. Şi mai rău stau lucrurile atunci când un astfel de om furios îndrăzneşte „să se întindă cu obrăznicie spre cunoştinţa lucrurilor dumnezeieşti sau să se ridice chiar la rugăciunea nematerială”[50]. Pretinsa sa „rugăciune în Duh şi în Adevăr” nu e atunci nimic altceva decât o „imitaţie”, o caricatură a treptei celei mai înalte a rugăciunii duhovniceşti, şi aceasta nu-l face nicidecum pe Dumnezeu favorabil lui, ci mai degrabă provoacă mânia Sa împotriva celui rătăcit astfel[51]. În ochii lui Dumnezeu, el nu mai e decât un demon „ascuns”...

[48] *Or* 22.
[49] *M c* 27.
[50] *Or* 145.
[51] *Or* 146.

VIII

Remediile

Toate patimile se ivesc dintr-un *abuz* al puterilor în sine bune ale sufletului. Pentru a tămădui aceste „maladii" ale sufletului e nevoie de exerciţiul virtuţii diametral opuse fiecărei patimi. În cazul bolii, a „aprinderii" părţii irascibile, cum spune Evagrie[1], acestea sunt „curajul şi răbdarea"[2] şi, mai cu seamă, „iubirea" specific creştină[3], manifestată concret ca „blândeţe" şi „smerenie"[4]. Acestea lovesc patima la rădăcină. În plus, mai există o serie întreagă de alte remedii, aşa cum ne învaţă experienţa, şi care transpun în practică virtuţile amintite. Să începem deci cu acestea.

> „Lucrul răbdării şi al bărbăţiei [curajului] e acela de a nu se teme de vrăjmaşi şi a sta tare cu vitejie în faţa primejdiilor"[5].

Aceşti „vrăjmaşi" sunt fireşte demonii, nu semenii. „Stă în firea iuţimii de a se război cu demonii"[6], s-a spus mai sus. Întrucât aceşti „potrivnici" sunt nevăzuţi pentru noi[7], şi în general lucrarea lor o percepem numai în „gândurile" rele

---

[1] *Gn* 47.
[2] *Pr* 89.
[3] *KG* I, 84; *Vg* 41.
[4] *in Prov* 31, 21 (G. 377).
[5] *Pr* 89.
[6] *Pr* 24.
[7] *KG* I, 22.

„prin care războiesc sufletul"[8], confruntarea noastră cu ei are loc în principal pe acest plan[9]. Aici intră în joc şi „mânia conformă firii".

> „Faţă de gândurile [demonice] foloseşte mult şi aprinderea mâniei pornită împotriva demonului, mânie de care se teme şi mai mult când aceasta îi tulbură gândurile şi îi strică planurile. Aceasta e ceea ce se spune: «Mâniaţi-vă şi nu păcătuiţi»[10]. Căci acest lucru e un leac folositor sufletului aflat în aceste ispite"[11].

*

Acest lucru este valabil pentru viaţa practică (*praktike*). În viaţa duhovnicească a „gnosticului" sau contemplativului, *curajul* are drept sarcină să ne facă „să stăruim în adevăr, chiar şi atunci când suntem duşmăniţi, şi să nu ne aventurăm spre cele ce nu există", cum a învăţat Evagrie de la dascălul său Grigorie din Nazianz[12]. Rolul pe care-l joacă irascibilitatea în această privinţă Evagrie îl înfăţişează în următorul frumos capitol, al cărui limbaj simbolic biblic nu mai e din nefericire nemijlocit transparent cititorului modern nefamiliarizat cu alegoreza patristică.

> „Domnul a dat omului ca unui bun păstor înţelesurile acestei lumi ca pe nişte oi. Căci, precum stă scris, «a dat în inima sa veacul»[13], sădind în el pofta şi irascibilitatea spre ajutor, ca prin irascibilitate să alunge gândurile «lupilor»[14], iar prin poftă să iubească «oile», chiar atunci când e biciuit de vânturi şi de ploi. I-a mai dat, pe lângă acestea, şi «lege» după care să păzească

---

[8] *Eul* 15.
[9] *Ant Prol* 9.
[10] *Ps* 4, 5.
[11] *M c* 16. Evagrie se referă aici la ispitele *desfrânării*.
[12] *Gn* 44.
[13] *Ecc* 3, 11; cf. *in Ecc* 3, 10–13 (G. 15).
[14] E vorba de *demoni*, cf. şi *M c* 14.

oile, «doc de verdeaţă», «apă de odihnă»[15], «psaltire», «chitară»[16] şi «toiag»[17]. Şi i-a rânduit să păzească această turmă şi să se îmbrace de la ea, iar la vreme «să adune iarba munţilor»[18]. Căci se zice: «Cine păstoreşte turma şi din laptele ei nu mănâncă?»[19]

Pustnicul [anahoretul] trebuie să păzească deci, zi şi noapte, turma aceasta, ca nu cumva să fie răpit vreun gând ca un «miel» de fiarele sălbatice, sau să cadă între tâlhari, iar dacă s-ar întâmpla una ca aceasta în pădure, îndată «să-l smulgă din gura ursului şi a lupului»[20]..."[21]

„Păstorul" a cărui viaţă ostenitoare o descrie aici Evagrie este *Iacob*, prototipul vechi-testamentar al omului „practic"[22]. Acesta, după ce a slujit-o timp de şapte ani pe Lea cea neiubită, şi apoi încă o dată şapte ani pe Rachel cea iubită, şi care simbolizează viaţa practică şi viaţa contemplativă (*praktike* şi *gnostike*)[23], devine „Israel", văzător sau contemplativ[24], întrucât numele său înseamnă „bărbatul care vede pe Dumnezeu"[25].

*

Virtutea curajului face partea irascibilă capabilă să funcţioneze potrivit firii sale, adică „să se războiască cu demonii şi să se lupte pentru o plăcere"[26]. Partea irascibilă este aseme-

---

[15] *Ps* 22, 2. „Aşa cum oile se hrănesc cu iarbă şi cu apă, aşa omul trăieşte cu *praktike* şi *gnosis*" (*in Ps* 22, 2 α).

[16] *Ps* 56, 9. *Psaltirea* e simbol al minţii, chitar al sufletului (*in Ps* 56, 9 ε).

[17] *Ps* 22, 4. *Varga* e simbol al lui *praktike*, *toiagul* simbol al lui *gnosis* (*in Ps* 22, 4 γ).

[18] *Prov* 27, 25. „Iarba munţilor" e un simbol al cunoaşterii lui Dumnezeu (*in Prov* 27, 25 [G. 341]).

[19] *1 Co* 9, 7.

[20] *1 Rg* 17, 34 *sq.*

[21] *M c* 17.

[22] *in Ps* 77, 21 η; cf. 86, 2 α.

[23] *Or Prol.*

[24] *in Ps* 77, 21 η.

[25] Interpretarea numelui „Israel" urcă până la FILON DIN ALEXANDRIA, *De Abraham* 57 passim, de la care a preluat-o CLEMENT ALEXANDRINUL, cf. *Paid.* I, 57, 2; 77, 2; *Strom.* I, 31, 4; II, 20, 2 passim, care i-a transmis-o lui Evagrie, care a fost un cititor asiduu al lui Clement.

[26] *Pr* 24.

nea „câinelui" sufletului, a cărui sarcină e aceea de a nimicii „lupii" (adică demonii)[27]. Împotriva acestora trebuie să ne îndreptăm, aşadar, întreaga noastră agresivitate.

> „Foarte mult ne foloseşte la mântuire ura împotriva demonilor, care ne ajută şi la lucrarea virtuţii. Dar să o nutrim aceasta de la noi ca pe un vlăstar bun nu suntem în stare, pentru că duhurile iubitoare de plăceri o sting şi cheamă din nou sufletul la prietenie şi obişnuinţă cu ei. Această prietenie, sau mai bine zis această rană anevoie de lecuit, o tămăduieşte însă Doctorul sufletelor prin părăsirea noastră. Căci ne lasă să pătimim lucruri înfricoşate de la duhuri, noaptea şi ziua, până ce sufletul aleargă iarăşi la ura cea de la început, învăţându-se a zice către Domnul, asemenea lui David: «Cu ură desăvârşită i-am urât, că duşmani s-au făcut mie»[28]. Iar cu ură desăvârşită urăşte pe vrăjmaşi acela care nu păcătuieşte nici cu fapta nici cu gândul, lucru care este semnul celei mai mari şi celei dintâi nepătimiri"[29].

Aceşti „pumni" împotriva demonilor, pe care îi împarte în dreapta şi în stânga partea irascibilă a sufletului, sunt aşadar vrednici de laudă şi un semn al *vigorii* naturale a acestei facultăţi iraţionale[30]. De aceea, Evagrie recomandă această metodă şi la *rugăciune*, întrucât aici se răzbună cel mai cumplit păcatele mâniei.

> „Când eşti ispitit, nu te ruga înainte de a spune câteva cuvinte cu furie [demonului] celui ce te necăjeşte, căci sufletul tău fiind afectat de gânduri, se întâmplă ca nici rugăciunea să nu se facă curată. Dacă însă le spui ceva cu furie, atunci topeşti şi faci să dispară înţelesurile

---

[27] *M c* 14.
[28] *Ps* 138, 22.
[29] *M c* 10.
[30] Cf. *in Eccl* 7, 3–7 (G. 56).

potrivnicilor. Fiindcă acest lucru îl face furia până şi cu înţelesurile mai bune"[31].

Şi „gnosticul", care ar trebui să fie deja stăpân asupra acestei patimi, mai are nevoie de curaj, aşa cum am văzut. De aceea Evagrie face următoarea distincţie subtilă:

> „Nebunul îşi dezlănţuie întreaga mânie, iar înţeleptul îşi cruţă o parte:
> Acela care «îşi cruţă o parte a mâniei» e fie cel care se mânie numai pentru lucruri drepte, fie cel care mistuie în parte mânia prin îndelungă-răbdare. Celor mai simpli să le se spună lucrul dintâi, celor mai râvnitori lucrul din urmă"[32].

Regula valabilă pentru toţi este aşadar aceea că noi — potrivit cuvântului proorocului Ioil (3, 11), pe care Evagrie îl citează aici bucuros — trebuie să fim în acelaşi timp „blânzi şi luptători", blânzi faţă de semeni şi luptători faţă de vrăjmaşul, care e „şarpele"[33]. Aşa nu ne vom vătăma nicidecum sufletul, după cum a învăţat Evagrie de la Macarie cel Mare[34].

*

Acest citat din *Ioil* 3, 11 ne învaţă că în faţa demonilor să nu rămânem la o simplă ofensivă. Pentru a tămădui irascibilitatea bolnavă trebuie să adăugăm ca atitudine pozitivă *iubirea blândă*, specific creştină. Dat fiind că „irascibilităţii obişnuieşte să i se întâmple fie iubire, fie ură"[35], urmează că „iubirea duhovnicească"[36] e cea care „tămăduieşte partea aprinsă a irascibilităţii"[37]. Acest adevăr simplu, şi totuşi atât de mare, Evagrie îl repetă neîncetat.

---

[31] *Pr* 42.
[32] *in Prov* 29, 11 (G. 363).
[33] *Eul* 10.
[34] *Pr* 93.
[35] *KG* I, 84.
[36] *Pr* 35.
[37] *Gn* 47.

„Furia şi ura înmulţesc irascibilitatea, milostivirea şi blândeţea o micşorează pe cea deja existentă"[38].

Omul este „spirit în trup"[39], acesta din urmă fiind parte integrantă a cosmosului material „înrudit" cu el (şi apărut deodată cu el)[40]. Din relaţia reciprocă dintre facultăţile iraţionale, legate de trup, şi lumea sensibilă înconjurătoare se ivesc patimile, atunci când ne găsim într-o stare de „receptivitate" corespunzătoare lor.

„Patimile sunt mişcate în chip natural de simţuri, iar când e prezentă iubirea şi înfrânarea, atunci ele nu se pun în mişcare, dar când sunt absente acestea, atunci sunt puse în mişcare. Partea irascibilă însă are nevoie de leacuri, şi de aceea despre iubire se zice a fi «mare» pentru că e frâul irascibilităţii; pe aceasta sfântul Moise a numit-o în chip simbolic, în scrierile sale despre fire, «duptătoare împotriva şarpelui»"[41].

*

Această „sfântă iubire"[42], care se manifestă în multiple forme ca milă, milostivire, bunătate, smerenie, îndelungă răbdare, facere de bine şi, mai cu seamă, ca blândeţe, presupune din partea celui ce o posedă sau năzuieşte să o dobândească mai întâi o *disponibilitate de împăcare* fundamentală, aşa cum ne-a învăţat Hristos Însuşi.

„Cel ce datorează zece mii de talanţi să te înveţe pe tine că de nu vei ierta celui ce-ţi este dator, nu vei dobândi nici tu iertare. «Căci l-a predat pe el, zice, chinuitorilor»"[43].

---

[38] *Pr* 20; cf. *KG* III, 35.

[39] *Sk* 35.

[40] *in Ps* 43, 20 ιβ.

[41] *Pr* 38. Evagrie citează *1 Co* 13, 13 şi *Lv* 11, 22. Ultimul citat e stârnit de numele grecesc al speciei de lăcuste amintite aici: *ophiomaches*, care înseamnă literal „luptător împotriva şarpelui". „Şarpele e, firește, *demonul* pe care trebuie să-l combată *iubirea*.

[42] *Ep* 60, 2, 4.

[43] *Or* 104; cf. *Mt* 18, 24–35.

„Această blândeţe [a lui Moise] arat-o fraţilor, şi să nu-ţi fie greu să iei asupră-ţi căinţa pentru mânie"[44].

Fără această disponibilitate de împăcare, care nu întreabă cine are dreptate, nu există nici „rugăciune curată". Pentru că ţinerea de minte a răului (*mnesikakia*) face în chip inevitabil necurată rugăciunea, precum am văzut.

„«Lasă-ţi darul tău, zice, înaintea altarului şi plecând împacă-te mai întâi cu fratele tău, şi apoi venind»[45] te vei ruga netulburat, pentru că ţinerea de minte a răului înnegreşte cugetul [*hegemonikon*] celui ce se roagă şi îi întunecă rugăciunile"[46].

Evagrie reia încă o dată acelaşi text din Evanghelie într-alt loc unde dezvoltă din nou această idee.

„Dacă «pe cel ce s-a apropiat cu dar la altar» nu l-a primit Cel Nepărtinitor şi fără nici o lipsă «până nu se va fi împăcat cu aproapele»[47] supărat pe el, gândeşte-te de câtă pază şi putere de a deosebi lucrurile avem trebuinţă, ca să-I aducem lui Dumnezeu la altarul cel inteligibil tămâie bineprimită"[48].

„Altarul inteligibil" e, firește, mintea noastră[49], la care aducem lui Dumnezeu rugăciunile noastre ca o jertfă de tămâie binemirositoare[50]. Şi nu orice fel de rugăciuni, ci cea mai înaltă şi desăvârşită, „în Duh şi în Adevăr", pe care o aducem şi noi jertfă Domnului ca şi cei douăzeci şi patru de bătrâni ai Apocalipsei în „vasul iubirii desăvârşite şi duhovniceşti"[51]. În joc stă însuşi ţelul vieţii duhovniceşti!

---

[44] *Ep* 56, 4 gr.
[45] *Mt* 5, 24.
[46] *Or* 21.
[47] Cf. *Mt* 5, 23 *sq.*
[48] *Or* 147.
[49] *in Ps* 25, 6 δ; cf. *KG* V, 53; *Sk* 6: „altarul tămâierii".
[50] Cf. *Or* 1; *O sp* I, 25. Pentru rugăciune ca *tămâiere* a sufletului, cf. CLEMENT ALEXANDRINUL, *Strom.* VII, 32, 5.
[51] *Or* 77. Citat: *Ap* 5, 8.

*

Cine citeşte cu atenţie scrierile lui Evagrie va constata că permanent şi fără vreo justificare el identifică iubirea cu *blândeţea*. Ceea ce înţelege el prin această virtute, astăzi atât de depreciată printr-un abuz constant, e uşor de văzut. Blândeţea are două laturi, după felul în care este privită.

> „Adu-ţi aminte, Doamne, de David şi de toată blândeţea lui:
> Dumnezeu îşi aduce aminte de cel la care vine[52], şi nu-şi aduce aminte de cel la care nu vine. Dacă Domnul îşi aduce aminte de blândeţe, atunci de mare nemâniere e nevoie pentru ca cineva să primească pe Domnul. Blândeţea este netulburarea irascibilităţii ivită prin lepădarea bucuriilor trecătoare"[53].

Blândeţea este, aşadar, mai întâi *absenţa mâniei* şi a celor care urmează acesteia. O „netulburare" (*ataraxia*) a irascibilităţii în mijlocul tuturor ispitelor. Dar aceasta e doar un aspect. David, citat aici, e unul dintre cele două prototipuri vechi-testamentare ale lui Hristos Care a spus El Însuşi despre Sine: „Învăţaţi de la Mine că sunt blând şi smerit cu inima"[54]. Celălalt model citat mereu este Moise, despre care Scriptura spune că a fost „foarte blând, mai mult decât toţi oamenii de pe pământ"[55]. În Hristos Însuşi şi în cele două prototipuri vechi-testamentare ale Lui se vede deja limpede că această virtute a blândeţii n-are în sine nici o slăbiciune, ci e mai degrabă *virtutea celor puternici*. Potrivit cuvântului proorocului Ioil (3, 11): „Cel blând e un luptător", Evagrie îl vede pe gnosticul său ca pe un personaj în acelaşi timp „blând" şi totuşi energic, „luptător"[56].

---

[52] Ce înseamnă această expresie arată următoarea scolie: „«Până ce voi afla loc Domnului»: loc al Domnului e mintea curată" (*in Ps* 131, 5 β.

[53] *in Ps* 131, 1 α.

[54] *Mt* 11, 29.

[55] *Nm* 12, 3.

[56] *Ep* 16, 2; 24, 2.

„Pregăteşte-te să fi blând şi luptător, blând faţă de cei din seminţia ta, luptător faţă de vrăjmaşi. Căci în aceasta stă dreapta folosire a irascibilităţii: în lupta cu duşmănie împotriva şarpelui[57]. Şi în aceasta stă blândeţea celui blând: a fi îndelung-răbdător cu fratele din iubire şi a te război cu gândurile [rele]. «Cel blând să fie aşadar luptător», fapt prin care blândeţea sa se desface de gândurile viclene, aşa cum lupta sa se desface de cei înrudiţi după fire. Nu folosi irascibilitatea împotriva firii, mâniindu-te împotriva aproapelui tău «în chipul şarpelui»[58], ba chiar împrietenindu-te cu şarpele prin consimţirea cu gândurile!

Din iubire cel blând nu se dă înapoi nici de la a pătimi lucrurile cele mai rele. De dragul acestei iubiri el este îndelung-răbdător şi îndurător, blând şi suferitor[59]. Căci iubirii îi este proprie îndelungă-răbdarea nu lupta cu mânie. Fiindcă mânia trezeşte întristarea şi ura, iubirea însă le împuţinează pe toate trei.

Dacă stai tare în iubire, să ai mai multă luare-aminte la aceasta decât la cel de care te izbeşti. Cu frică şi iubire slujeşte lui Dumnezeu, cu frică întrucât este Domn şi Judecător, cu iubire întrucât iubeşte şi hrăneşte oamenii. Cine a dobândit virtuţile iubirii încuie patimile demonilor răi, şi cine a primit de la Sfânta Treime acestea trei: «credinţa, nădejdea şi iubirea»[60] va fi ca o cetate cu trei rânduri de ziduri, păzită ca de nişte turnuri prin virtuţi..."[61]

În exemplul lui Hristos şi al celor două prototipuri vechitestamentare ale Lui, Moise şi David, putem citi limpede în ce anume constă esenţa acestor „blânzi luptători". Ea nu constă nici dintr-un servilism slab, nici dintr-o etalare lipsită

---

[57] Cf. *Fc* 3, 15.
[58] *Ps* 57, 5.
[59] Cf. *1 Co* 13, 4–7.
[60] *1 Co* 13, 13.
[61] *Eul* 10.

de considerente a forţei şi superiorităţii proprii, ci, din contră, în *dăruirea de sine,* ca ceilalţi să aibă viaţă. Scriptura ne învaţă că „şi numai un singur sfânt ca Moise e în stare să abată mânia de deasupra unui întreg popor"[62]!

> „Spune-mi pentru ce Scriptura, atunci când a vrut să-l laude pe Moise, a lăsat deoparte toate minunile şi aminteşte numai blândeţea? Căci nu spune că Moise a nimicit Egiptul cu doisprezece plăgi nici că a scos din el pe poporul ales. Şi nu spune că Moise a primit cel dintâi Legea şi că a dobândit înţelesurile lumilor trecute[63]. Şi nu spune că el a tăiat cu un toiag Marea Roşie în două şi că a adăpat poporul cu apă din stâncă. Ci spune că el singur a stat în pustie în faţa lui Dumnezeu, când Acesta a vrut să-l nimicească pe Israel, şi L-a rugat să fie nimicit împreună cu fiii poporului său. Iubirea de oameni şi nelegiuirea le-a aşezat el înaintea lui Dumnezeu, atunci când a spus: «Iartă-i, sau şterge-mă şi pe mine din cartea pe care a-i scris-o»[64]. Aceasta a grăit cel blând! Şi Dumnezeu a ales mai degrabă să ierte pe cei ce păcătuiseră decât să facă o nedreptate lui Moise"[65].

Acestei blândeţi i-a datorat Moise faptul că el singur „a grăit cu Dumnezeu faţă către faţă"[66] şi „într-o vedere şi nu numai într-o asemănare"[67] a aflat de la El raţiunile creaţiei[68]. Fiindcă iubirea blândă, „maică a cunoştinţei"[69], este „uşa cunoştinţei naturale"[70], de care dau mărturie cele cinci cărţi ale lui Moise[71]. Ba chiar, ca una care este „prietenie

---

[62] *in Ps* 105, 23 ια.

[63] Cf mai jos nota 71.

[64] *Iş* 32, 32.

[65] *Ep* 56, 6.

[66] *Iş* 33, 11.

[67] *Nm* 12, 8.

[68] *Ep* 27, 3.

[69] *Ep* 27, 2.

[70] *Pr Prol* [8].

[71] Pentru Moise ca autor al cărţii „Despre fire", adică a *Facerii*, cf. *Pr* 38; *KG* II, 64; *Ep Mel* 37.

cu Dumnezeu" şi „iubire desăvârşită şi duhovnicească", ea este şi locul în care „se lucrează rugăciunea în Duh şi în Adevăr"[72]!

*

Astfel înţeleasă, iubirea e un ideal înalt. Pentru a ne apropia de el, e nevoie însă de trepte mici, zilnice. Spre deosebire de demoni, în majoritatea cazurilor mânia se manifestă în om într-o atitudine fundamentală, încarnată, şi mai cu seamă în mici întâmplări de zi cu zi. Ca întotdeauna, Evagrie se lasă condus şi aici de Sfânta Scriptură.

> „Furia, mânia şi irascibilitatea le abate iubirea, dar ţinerea de minte a răului răstoarnă darurile"[73].

Acest lucru l-a spus deja înţeleptul Solomon[74], şi urmând acestuia îl spune şi Evagrie. De aceea, aşa cum îndeamnă Solomon, atunci când este cu putinţă, „darul" trebuie să se facă „în ascuns", „ca stânga să nu ştie ce face dreapta"[75], şi aşa să nu se poată infiltra *slava deşartă*, care ştie să folosească orice prilej.

> „Darurile sting ţinerea de minte a răului. Să te convingă de aceasta Iacob, care a îmbunat cu daruri pe Esau care ieşise în întâmpinarea sa cu patru sute de oameni[76]..."[77]

*

Să împartă daruri nu poate să o facă decât cel ce dispune de mijloacele necesare. „Noi [monahii] însă, săraci fiind, să ne plinim nevoia prin masă"[78], şi aceasta cu atât mai mult atunci când atunci îl vedem pe duşmanul nostru „în amară

---

[72] *Or* 77.
[73] *Vg* 41.
[74] *Prov* 21, 14.
[75] *Mt* 6, 3; *in Prov* 21, 14 (G. 225).
[76] *Fc* 32, 6 *sq.*
[77] *Pr* 26; cf. *Ant* V, 1.
[78] *Pr* 26.

sărăcie"[79]. Versetul scripturistic, pe care îl invocă aici Evagrie, nu pare la prima vedere să se împace cu acest lucru.

> „Când vrăjmaşul tău flămânzeşte, hrăneşte-l, dacă însetează, adapă-l. Căci făcând aceasta grămădeşti cărbuni încinşi pe capul lui..."[80]

Evagrie însă nu ezită să descifreze „sensul mistic" al acestui pasaj, prin aceea că îl interpretează într-un sens „inteligibil şi duhovnicesc"[81] şi de aceea continuă: „Întrucât prin aceasta îţi cureţi partea conducătoare [mintea] prin bunătate şi facere de bine"[82]. În sens „inteligibil şi duhovnicesc" „focul" nu este un mijloc de nimicire, ci de *curăţire*, şi prin aceasta de izbăvire a păcătosului[83]!

> „Dacă fratele tău te întărâtă, du-l în casa ta şi nu şovăi să intri la el, ci mănâncă-ţi cu el posmagul [pâinea uscată]. Căci cel ce face aceasta îşi va izbăvi sufletul şi nu-i va fi piedică în vremea rugăciunii"[84].

*

Cine nu vrea să ofere el însuşi această dispoziţie împăciuitoare, aceluia înţeleptul „Medic al sufletelor", Hristos, îi administrează leacul amar al ofensei, ocării şi dispreţului[85] din partea semenilor, care taie în carne ca un fier încins[86], arde rana inflamată şi prin aceasta o tămăduieşte. Aici *blândeţea* e pusă la cea mai grea încercare.

> „Sufletul nu înţelege că atunci urmează ocări din partea oamenilor, când Dumnezeu îngăduie să fie ispitit"[87].

---

[79] Cf. *Ant* V, 28.
[80] *Prov* 25, 21 *sq.*
[81] *in Prov* 23, 1. 3 (G. 250–251).
[82] *in Prov* 25, 21 *sq.* (G. 314).
[83] *in Ps* 19, 4 α.
[84] *Mn* 15.
[85] *Ep* 51, 2.
[86] *Ep* 52, 2.
[87] *Ant* V, 8.

După care, Evagrie citează sufletului ispitit de mânie şi răzbunare exemplul blândului David care a suportat smerit ocările lui Simei beniamitul[88]. După această atitudine se recunoaşte adevăratul „gnostic".

> „E ruşinos pentru un gnostic să acţioneze în justiţie şi când e nedreptăţit şi când nedreptăţeşte pe cineva; dacă e nedreptăţit pentru că nu a răbdat, iar dacă nedreptăţeşte pentru că a nedreptăţit"[89].

Un lucru asemănător l-am putut citi deja într-alt loc[90]. Mai grea este încercarea atunci când suntem lezaţi şi învinuiţi pe nedrept personal[91]. În acest caz, „se cade să ne rugăm pentru vrăjmaşi, ca să nu cădem în ţinerea de minte a răului"[92]. Trebuie să închidem gura şi celor care defaimă în prezenţa noastră pe alţii[93]. Dar cel mai bine să ne astupăm urechile[94] şi să *tăcem*. Aşa cum vom vedea mai departe, Evagrie ştie foarte bine, din proprie experienţă, despre ce vorbeşte. Nici el n-a fost cruţat, încă din timpul vieţii, de critici nedrepte şi defăimare[95]. Însă în loc de a se apăra cu înverşunare, el a acceptat în tăcere umilinţele — spre marea mirare a contemporanilor săi şi chiar a celor de mai târziu —, fără ţinere de minte a răului defăimătorilor săi, pe care-i privea mai degrabă drept „binefăcători". Certurile şi sfădirile erau cu totul potrivnice inimii sale[96].

> „Mai departe mi-ai scris şi cum vrăjmaşii s-au războit cu noi. Însă nu de oameni mă tem, ci de «Esau»[97], că ar putea veni şi m-ar putea lovi şi ar doborî la pământ

---

[88] *2 Rg* 16, 11 *sq.*
[89] *Gn* 8.
[90] *M c* 32 *r l.*
[91] *Gn* 32.
[92] Cf. *in Ps* 108, 4 β.
[93] *Gn* 32.
[94] *Eul* 17.
[95] Cf mai jos cap. XII.
[96] *Ep* 52, 5. 7.
[97] *Fc* 32, 11. *Esau* e un simbol al *Satanei*, cf. *Ep fid* 1, 13.

pe mama împreună cu copiii mei, adică ar omorî mintea mea în ce priveşte cunoştinţa şi ar face simţurile mele lipsite de copii, răpind roadele virtuţii. Pe duşmanii văzuţi îi numesc însă binefăcători. Fiindcă prin ocările lor pedepsesc sufletul meu căutător de slavă. Nu-i mustru pe cei ce mă ocărăsc şi nu-l împing de la mine pe Medicul sufletelor[98], care îmi aduce sănătate prin legătura dispreţului. Fiindcă ştiu ce se întâmplă cu cei ce se împotrivesc medicilor, cum sunt legaţi în funii şi operaţi împotriva voii lor!"[99]

Avva Zosima, care citează şi comentează acest text în secolul VI, încheie cu foarte potrivitele cuvinte: „Nimeni nu ne spune adevărul afară de cei ce ne umilesc!"[100]

*

Prin aceste doctorii amare, Hristos, „Medicul sufletelor", vrea să-i facă pe oameni să renunţe *de bunăvoie* la toate poftele egoiste.

„Înarmându-te împotriva irascibilităţii, nu vei suferi niciodată pofta, căci aceasta dă mâncare irascibilităţii; iar irascibilitatea întunecă ochiul minţii întinând starea rugăciunii"[101].

Obiectul acestor pofte sunt toate acele prilejuri ale mâniei pe care le-am întâlnit deja: hrana, îmbrăcămintea, averile, slava deşartă[102]. Cine „retează aceste pretexte ale irascibilităţii" va fi de neatins de mânie[103]. Acest lucru poate fi văzut cu uşurinţă. Fiindcă „aşa cum iubirea se bucură de sărăcie, aşa ura se desfată de bogăţie"[104]. „Demonul mâniei fuge atunci când nu reuşeşte să ne clatine prin furie. Căci pentru

[98] Adică Logosul lui Dumnezeu în rolul Său de *Medic* (*Mt* 9, 12), cf. *in Ps* 106, 20 θ.
[99] *Ep* 52, 4.
[100] Cf. G. BUNGE, *Briefe aus der Wüste*, p. 79 *sq.*
[101] *Or* 27.
[102] *Ant* V, 30.
[103] Cf. *Pr* 99.
[104] *Mn* 16.

ce s-ar mai putea înfuria cineva, dacă dispreţuieşte hrana, bogăţia şi slava deşartă?"[105]

*

Oricât de înalt ar fi acest ideal, el nu devine niciodată îndepărtat şi străin de realitate. Chiar dacă „lucrarea iubirii" stă în „a ne comporta faţă de orice chip al lui Dumnezeu ca faţă de Prototipul său, măcar că demonii încearcă să-l întineze"[106], dat fiind că până şi cel mai rău păcătos rămâne „vrednic de iubire în calitate de chip şi făptură a lui Dumnezeu"[107], Evagrie ştie totuşi foarte bine „că nu e cu putinţă să iubim pe toţi fraţii în acelaşi chip" şi, de aceea, în lipsa reciprocităţii iubirii, trebuie să ne mulţumim cel mai adeseori cu faptul de a „ne întâlni cu toţi în chip nepătimaş, liberi de ţinerea de minte a răului şi de ură"[108]. Astfel, despre mânie se spune:

> „Înfierbântatu-sa inima mea înăuntrul meu:
> E cu putinţă să nu ne mâniem atunci când vine la noi demonul mâniei, dar e cu neputinţă să nu ne înfierbântăm"[109].

De aceea, trebuie să ne *supraveghem*[110] inima şi „să nu ne oprim" la şuşotelile demonilor[111]. Întrucât „nu atârnă de noi ca toate acestea [gândurile ispititoare ale demonilor] să împovăreze sau nu sufletul. Dar ca ele să zăbovească sau să nu zăbovească, să pună în mişcare sau nu patimile, aceasta atârnă de noi"[112], şi anume de „consimţirea" noastră liberă[113].

*

---

[105] *Ep* 39, 4.
[106] *Pr* 89.
[107] *in Ps* 118, 113 ν.
[108] *Pr* 100.
[109] *in Ps* 38, 4 β.
[110] *Ep* 11, 3.
[111] *Ep* 55, 2.
[112] *Pr* 6.
[113] *Pr* 75.

. Înţelepciunea monahală constituită pe baza experienţei cunoaşte încă un alt *remediu practic* împotriva acestor aţâţări nearbitrare ale irascibilităţii.

> „Năvala mâniei o îmblânzesc îndelungă-răbdarea şi psalmodia"[114].

Psalmodia, o „harismă"[115] cu o însemnătate cu nimic mai redusă decât rugăciunea[116], constituia parte integrantă fermă din viaţa monahilor dintru început. „Mica" lor „pravilă" de la începutul şi sfârşitul nopţii consta în câte doisprezece psalmi, fiecare urmat de câte o scurtă rugăciune. În timpul zilei „meditaţia" tăcută sau cu jumătate de glas la versetele psalmilor le însoţea munca manuală şi împiedica astfel „risipirea" minţii din pricina lipsei de ocupaţie[117]. Pe lângă aceasta, ne învaţă experienţa, psalmodia are şi un *efect îmblânzitor* asupra patimilor în genere[118] şi îndeosebi asupra irascibilităţii întărâtate. Evagrie aminteşte adeseori această învăţătură.

> „Irascibilitatea aţâţată o liniştesc psalmodia, îndelungă-răbdarea şi mila"[119].

> „Cântecele demonice ne pun în mişcare pofta şi ne aruncă sufletul în închipuiri ruşinoase; dar «psalmii, imnele şi cântările duhovniceşti»[120] cheamă mintea spre aducerea-aminte a virtuţii, răcorind irascibilitatea noastră clocotitoare şi veştejind poftele"[121].

„Învăţătura duhovnicească"[122] cuprinsă în psalmi îndeamnă mintea la virtute, în timp ce toate acele părţi ale Psaltirii care vorbesc despre „vrăjmaşi" şi „vrăjmăşii" de tot felul —

---

[114] *Inst mon* (*PG* 79, 1236A).
[115] *Or* 87.
[116] Cf. *Pr* 69.
[117] Cf. G. BUNGE, *Irdene Gefässe*, Wurzburg, 1996, p. 91 *sq.*
[118] Cf. *Or* 83.
[119] *Pr* 15.
[120] *Ef* 5, 19.
[121] *Pr* 71; cf. *Mn* 98; *M c* 27 *r l.*
[122] *in Ps* 80, 3 α.

şi acestea sunt nu puţine — îi îngăduie să-şi îndrepte irascibilitatea *împotriva demonilor*, corespunzător firii acestora[123]. Chiar şi „psalmii de blestem", astăzi atât de neiubiţi şi adeseori pur şi simplu trecuţi cu vederea, au în înţelegerea primilor monahi o putere tămăduitoare! Fireşte acest lucru este binecunoscut demonilor, care ne abat cu viclenie atenţia de la aceste texte îndreptând-o spre altele.

> „Demonului care stârneşte irascibilitate împotriva fraţilor şi apoi iarăşi ne convinge să mărturisim lauda îndelungii-răbdări, a cărei poruncă nu e păzită de noi; şi face aceasta ca să-şi bată joc de noi întrucât cântăm acea poruncă, dar nu o păzim cu fapta [spune-i]:
>
> «Cum vom cânta cântarea Domnului în pământ străin?»[124]"[125].

Astfel de capcane ale demonilor trebuie observate întocmai, dacă nu vrem să cădem de două ori în aceeaşi cursă[126]!

*

Una din consecinţele irascibilităţii inflamate sunt, aşa cum am văzut, *coşmarurile nocturne* şi tot felul de spaime de acest gen. Ele sunt un semn sigur al faptului că părţii irascibile îi lipseşte atât virtutea iubirii, cât şi cea a curajului[127]. Ce-i de făcut pentru a ne elibera din aceste spaime? Experienţa, pe care Evagrie o datorează monahilor „care ne-au precedat în chip drept", cunoaşte un remediu extrem de simplu: *iubirea activă*.

> „[Unul din aceşti părinţi] a slobozit un frate chinuit noaptea de năluciri poruncindu-i slujirea bolnavilor cu post. Întrebat, el a răspuns: «Nimic nu stinge atât de mult astfel de patimi ca milostivirea»"[128].

---

[123] *Pr* 93.
[124] *Ps* 136, 4.
[125] *Ant* V, 13. Un text aproape identic se găseşte în *in Ps* 136, 3 β.
[126] *M c* 9.
[127] Cf. *Pr* 89.
[128] *Pr* 91.

Aceeaşi înţelepciune a Părinţilor a pătruns şi în alte scrieri, fără însă ca sursa să fie citată. Aşa, de pildă, în *Antirrhetikos*, unde monahul mulţumeşte Domnului — în cuvintele Psalmului 118, 98 *sq.* — pentru că a înţeles că nălucirile nocturne înfricoşătoare „se sting prin milostivire şi îndelungă-răbdare"[129]. Pe lângă „rugăciunea stăruitoare"[130], Evagrie aminteşte mereu această *iubire activă de aproapele.*

> „Dacă şezi, vei fi fără teamă, iar dacă dormi, somnul tău va fi dulce. Şi nu te vei teme de frica fără veste, nici de năvala venită de la cei necucernici:
> De aici cunoaştem că milostivirea depărtează nălucirile înfricoşătoare care ne năpădesc noaptea. Acelaşi lucru îl lucrează şi blândeţea, nemânierea, îndelungă-răbdarea şi tot ce obişnuieşte să domolească mânia, dacă nălucirile înfricoşătoare obişnuiesc să se ivească din tulburarea irascibilităţii"[131].

[129] *Ant* V, 12.
[130] *M c* 22 *r l.*
[131] *in Prov* 3, 24–25 (G. 36).

IX

„Rugăciunea curată"

Mânia, aşa cum ne-a învăţat Evagrie să o înţelegem, este o patimă întunecată, „demonică", şi nu doar într-un sens metaforic. Ea distruge nu numai relaţiile interumane, ci şi legătura noastră cu Dumnezeu. Ea tulbură nu numai psihicul nostru, fapt manifestat nu în cele din urmă şi în coşmarurile înfricoşătoare, ci „orbeşte la vremea rugăciunii" şi mintea noastră, locul întâlnirii nemijlocite cu Dumnezeu. Fiindcă mintea e făcută în chip firesc să se roage, chiar şi fără acest trup material[1]. De aceea, rugăciunea pregăteşte mintea pentru exercitarea lucrării ei proprii[2], adică pentru „contemplaţia cunoaşterii dumnezeieşti"[3]. Astfel, „rugăciunea este lucrarea demnă de vrednicia minţii sau întrebuinţarea ei cea mai bună şi mai curată"[4], „înţelegerea supremă a minţii [actul intelectiv suprem]"[5]. Pe toate acestea le nimiceşte mânia. Pe bună dreptate, se poate aşadar spune că ea îl face pe om să-şi rateze adevărata menire. De aceea, Evagrie îndeamnă:

> „Fugind de mânie vei afla cruţare, te vei dovedi înţelept şi vei fi între cei ce se roagă"[6].

---

[1] *Pr* 49.
[2] *Or* 83.
[3] *Or* 86.
[4] *Or* 84.
[5] *Or* 35.
[6] *Or* 26.

Nu este aici locul să dezvoltăm în amănunţime învăţătura evagriană despre „adevărata rugăciune"[7]. În acest context e vorba numai despre un singur aspect, ce-i drept cu totul esenţial, şi care a apărut deja de mai multe ori: *curăţia rugăciunii*. Fiindcă dintre toate patimile, mânia este cea care întinează cel mai durabil această curăţie.

*

„Curăţia" este pentru Evagrie în mod constant un sinonim pentru „nepătimire" (*apatheia*).

> „După curăţia mâinilor mele îmi va răsplăti mie:
> Curăţia mâinilor înseamnă nepătimirea sufletului ce se iveşte prin harul lui Dumnezeu şi râvna omului"[8].

Ca totul în viaţă, şi *apatheia*, libertatea nu faţă de atacurile demonilor, ci faţă de tirania patimilor, se dezvoltă în chip *treptat*. Evagrie distinge, aşadar, între o nepătimire „sfântă"[9], sau „primă şi cea mai mare"[10], şi una „nedesăvârşită" sau „mică"[11].

> „Nepătimirea desăvârşită vine în suflet după biruinţa împotriva tuturor demonilor ce se împotrivesc făptuirii; iar nepătimirea nedesăvârşită se zice ca una ce variază după forţa demonului care se luptă cu el"[12].

Sau, de asemenea, întrucât această primă etapă curăţă numai „partea poftitoare" a sufletului[13], respectiv numai una din cele două puteri iraţionale ale acestuia. Cine vrea să se roage „cum se cuvine"[14] trebuie, aşadar, „să se roage mai întâi pentru curăţia de patimi"[15].

---

[7] Cf. G. BUNGE, *Das Geistgebet*, Köln, 1987 [trad. rom. în curs de apariţie la Editura Deisis].

[8] *in Ps* 17, 21 ιβ; cf. *KG* I, 79.

[9] *M c* 3.

[10] *M c* 10.

[11] Cf. *M c* 16.

[12] *Pr* 60.

[13] *M c* 16.

[14] *Rm* 8, 26; cf. *Or* 20. 24. 49. 51.

[15] *Or* 38.

Pentru a ne putea ruga însă cu adevărat „în chip curat şi nepătimaş”[16], trebuie „să ne desfacem” nu numai de „orice gând pătimaş”[17], ci, în cele din urmă, şi de orice reprezentare mentală, „fiindcă rugăciunea e o lepădare de toate reprezentările mentale”[18], aşa cum dovedeşte extrem de subtil Evagrie[19]. Nepătimirea sau curăţia desăvârşită este, aşadar, o eliberare nu numai de faptele şi gândurile pătimaşe, ci şi o „depăşire a tuturor gândurilor la lucruri [-le create]”[20]. Fiindcă rugăciunea e o „convorbire cu Dumnezeu *fără nici o mijlocire*”[21]. Nimic nu ameninţă această curăţie încă pe treapta ei cea mai de jos ca mânia.

> „Cine năzuieşte după rugăciunea curată să bage de seamă la mânie!”[22]

Pentru că de îndată ce rugătorul a început să se roage „neîmprăştiat” de orice fel de reprezentare mentală, „toată lupta se duce ziua şi noaptea în jurul părţii irascibile a sufletului”[23]. Demonii aruncă în luptă totul pentru a abate mintea de la „gândul la Dumnezeu”. Unul din aliaţii lor cei mai puternici este *memoria* (*mneme*), în care reprezentările mentale ale lucrurilor acestei creaţii, cu care mintea se ocupă în chip natural, se „întipăresc” ca un sigiliu în ceară moale.

> „Rugându-te, păzeşte-ţi cu putere memoria, ca să nu-ţi înfăţişeze patimile ei, ci să te mişte spre cunoaşterea înfăţişării tale [la rugăciune]; căci în vremea rugăciunii mintea este de foarte multe ori «furată» de memorie”[24].

---

[16] *Or* 73.
[17] *Or* 4.
[18] *Or* 71.
[19] *Or* 56–58.
[20] *Sk* 23.
[21] *Or* 3.
[22] *M c* 24.
[23] *Pr* 63.
[24] *Or* 45.

„Hoţii", care ne „fură" aici[25], sunt fireşte demonii, care pot să influenţeze în chip direct asupra memoriei noastre[26]. Ei fac aceasta de preferinţă tocmai prin gândul mâniei.

> „Memoria îţi aduce la vremea rugăciunii sau închipuiri [*phantasias*] ale lucrurilor de odinioară, sau griji noi, sau faţa celui ce te-a supărat"[27].

Această „faţă a celui ce te-a supărat" e acel „chip [*eikon*] al omului simţit", care urcă involuntar în mintea noastră la vremea rugăciunii şi cu care atunci mintea, întrucât retrăieşte o patimă ascunsă, „vorbeşte sau face ceva nelegiuit în ascuns"[28], în loc de a „convorbi" cu Dumnezeu. Aceasta însă este nu numai o caricatură a „adevăratei rugăciuni", ci idolatria cea mai pură, întrucât rugătorul îndumnezeieşte (*theopoion*) „faţa vrăjmaşului". „Fiindcă ceea ce vede mintea rugându-se, aceea e şi potrivit a spune că este «dumnezeu»"[29]. Cel căruia i se întâmplă aşa ceva e cu adevărat „departe de rugăciunea curată"[30]!

> „Deci să fugim, iubiţilor, de boala învinuirii, neamintindu-ne de nimeni cu răutate; şi să nu ne dăm ochii peste cap amintindu-ne de aproapele. Căci toate chipurile pe care le luăm le iscodesc demonii şi nimic nu lasă necercetat din ale noastre, nici culcarea, nici şederea, nici starea în picioare, nici cuvântul, nici mersul, nici privirea. Toate le iscodesc, toate le mişcă, «toată ziua uneltesc vicleşuguri împotriva noastră»[31], ca să defaime în vremea rugăciunii mintea smerită şi să stingă lumina ei fericită..."[32]

*

---

[25] Cf. *Ep Jer* 17.
[26] *Or* 10. 47.
[27] *Or* 46.
[28] *Sk* 13.
[29] *M c* 27.
[30] *M c* 5. 16.
[31] *Ps* 37, 13.
[32] *M c* 27.

Ca şi de nepătimire, de „rugăciunea curată" ne apropiem aşadar doar treptat. Ea trebuie să devină mai întâi liberă de toate gândurile *pătimaşe*[33], apoi liberă şi de *toate* „înţelesurile" sau „reprezentările mentale" ale lucrurilor create[34]. Dar nici chiar aceasta nu-i de ajuns! Ea trebuie să se elibereze şi de „vederea" (*theoria*) raţiunilor acestor lucruri[35], întrucât prin multiplicitatea lor ele „multiplică" mintea însăşi[36]. Pe scurt, cine vrea să aibă „convorbiri cu Dumnezeu fără vreo mijlocire", în chip nemijlocit *de la persoană la persoană,* acela trebuie „să se apropie în chip imaterial cu Cel Imaterial"[37]!

> „Să se îndrepteze rugăciunea mea ca tămâia înaintea Ta:
> Se îndreaptă ca tămâia rugăciunea celui care poate spune: «Bună mireasmă a lui Hristos suntem noi pentru cei ce ne mântuim şi pentru cei ce pier»[38].
>
> Există *o* formă a rugăciunii care lasă mintea neîntipărită: convorbirile minţii cu Dumnezeu. Neîntipărită numesc mintea care nu-şi închipuie [*meden phantazomenon*] nimic trupesc la vremea rugăciunii. Fiindcă numai acele nume şi cuvinte întipăresc şi dau un chip minţii noastre, care însemnează ceva sensibil. La rugăciune mintea trebuie să se elibereze de orice lucru sensibil. Gândul la Dumnezeu însă lasă mintea în chip necesar neîntipărită, pentru că Dumnezeu nu este trup"[39].

Rugăciunea noastră se aseamănă unei *jertfe de tămâie*[40] bineplăcute, pe care o aducem lui Dumnezeu pe „altarul inteligibil"[41] al intelectului sau minţii noastre[42]. Pentru ca această

---

[33] *Or* 54.
[34] *Or* 56.
[35] *Or* 57.
[36] *Or* 58.
[37] *Or* 67.
[38] *2 Co* 2, 15.
[39] *in Ps* 140, 2 α.
[40] *Or* 1; cf. *Or* 76. 77. 141.
[41] *Or* 147.
[42] *in Ps* 25, 6 δ; *Sk* 6.

jertfă[43] să fie bine plăcută lui Dumnezeu, trebuie ca atât „altarul", cât şi „darul" să fie cu desăvârşire „curate". De aceea, Evagrie fericeşte mintea care „la vremea rugăciunii a dobândit o libertate desăvârşită faţă de orice formă [*amorphia*]"[44], o „libertate desăvârşită faţă de tot ce e sensibil [*anaisthesia*]"[45]. De ce anume? Pentru că numai această stare o face „surdă" şi „mută"[46] pentru toate sugestiile şi şuşotelile demonice[47], care, aşa cum am văzut, îşi iau în chip constant punctul de plecare de la un lucru sensibil. Nimic nu întinează mai mult în ochii lui Dumnezeu „curăţia" odată dobândită ca mânia.

> „Rugăciunea mâniosului e o «tămâiere urâtă»[48], iar psalmodia furiosului e un zgomot dezagreabil"[49].
>
> „Darul celui ce ţine minte răul este o jertfă «stricată de furnici»[50], şi aceasta nu se va apropia de altarul sfinţit"[51].

*

Aşadar, cine năzuieşte după „rugăciunea curată", acela trebuie să evite nu numai păcatele mâniei cu fapta şi cu gândul, el trebuie să-şi *cureţe* şi *memoria* sa. Şi nu numai în general de orice lucru sensibil, ci mai cu seamă de amintirile *nedreptăţilor suferite*. De măsura în care reuşeşte aceasta îşi va da seama după închipuirile fantastice din visurile sale, întrucât somnul cu visele sale e o oglindă a vieţii noastre conştiente.

> „Trebuie să cercetăm cum anume întipăresc demonii în nălucirile cele din somn puterea conducătoare [min-

---

[43] Cf. *Pr* 23.
[44] *Or* 117.
[45] *Or* 120.
[46] *Ps* 37, 14.
[47] *Or* 11.
[48] *Is* 1, 13.
[49] *O sp* 4, 18.
[50] *Lv* 22, 22.
[51] *O sp* 4, 19.

tea noastră] şi îi dau o anumită formă. Una ca aceasta obişnuieşte să se întâmple minţii fie privind prin ochi, fie auzind prin auz, fie printr-o altă simţire oarecare, fie prin amintire, care întipăreşte puterea conducătoare, nu prin trup, ci punând în mişcare ceea ce a agonisit prin mijlocirea trupului. Deci demonii, mi se pare, răscolind *amintirea,* întipăresc puterea conducătoare [mintea]; fiindcă organele trupului stau în nelucrare, ţinute de somn.

Dar iarăşi, trebuie să cercetăm *cum* anume răscolesc amintirea? Poate prin patimi? Vădit este că aşa trebuie să stea lucrurile, fiindcă cei curaţi şi nepătimaşi nu mai păţesc una ca aceasta.

Este însă şi o mişcare simplă a amintirii, stârnită de noi sau de sfintele puteri, prin care vorbim şi petrecem cu sfinţii.

Să fim însă cu luare-aminte. Deoarece chipurile [*eidola*] pe care sufletul împreună cu trupul le primeşte întru sine, amintirea le pune în mişcare fără să se mai ajute de trup. Aceasta se vede din faptul că adeseori pătimim una ca aceasta şi în somn, când trupul se odihneşte..."[52]

Aşadar, în somn urcă în noi din memorie nu numai lucrurile pe care le-am primit în noi cândva, ci aici ni se deschide uşa spre altă lume. Potrivit alcătuirii noastre interioare, ne întâmpină atunci fie demonii care ne înfricoşează cu nălucirile lor înspăimântătoare, şi acest lucru se întâmplă mai cu seamă celor mânioşi[53], fie ne întâlnim cu sfinţii şi avem „vedenii ale îngerilor", ce se caracterizează printr-o „mare linişte a sufletului şi o negrăită bucurie" chiar „în timpul zilei prin lipsa gândurilor pătimaşe şi rugăciunea curată"[54]. Aşa cum am văzut, acest lucru se întâmplă celor curaţi şi nepătimitori.

---

[52] *M c* 4.
[53] *M c* 26; 27 *r l.*
[54] *M c* 28 *r l.*

„Bărbatul îndelung-răbdător vede vedenii, adunări ale sfinţilor îngeri,
iar cel care nu ţine minte răul se exercită în cuvintele duhovniceşti şi noaptea primeşte dezlegarea tainelor"[55].

Ar fi însă o concluzie eronată să socotim că nălucirile demonice sau spaimele nocturne în genere năvălesc în exclusivitate asupra celor mânioşi! Tocmai „dascălul duhovnicesc" este expus cel mai acut la atacurile demonilor în timpul nopţii[56]. Nepătimirea sa fericită este pusă aici la grea încercare, şi atunci ea se dovedeşte printr-o *netulburare* desăvârşită faţă de această răscoală a iadului[57]. Întrucât adevăratul „gnostic" posedă în chip desăvârşit nu numai virtutea „iubirii duhovniceşti", ci şi pe cea a curajului şi a răbdării care îl fac în stare „să nu se înfricoşeze în faţa vrăjmaşilor, ci să reziste cu hotărâre spaimelor"[58]. Asemenea spaime li se întâmplă celor desăvârşiţi nu numai în timpul nopţii, ci tocmai la rugăciune. În tratatul său *Despre rugăciune* Evagrie ne vorbeşte despre multe astfel de spaime care unora pot să li se pară cu totul incredibile[59]. E suficient să amintim aici doar una. Despre coşmarurile celui irascibil s-a vorbit deja pe larg. Cât de diferit însă reacţionează la aceste spaime sfântul cel nenumit amintit aici!

„S-a întâmplat la noi că unuia dintre sfinţii care se ruga atât i s-a împotrivit cel rău, că de îndată ce ridica mâinile, acela i se înfăţişa ca un leu şi se ridica în sus pe labele dinapoi şi-şi înfigea ghearele sale în amândouă şoldurile nevoitorului, cu voinţa de a nu se îndepărta până ce acela nu-şi va lăsa mâinile în jos. Dar acela niciodată nu le lăsa în jos până nu-şi împlinea rugăciunile obişnuite"[60].

---

[55] *O sp* 4, 21.
[56] *Or* 139.
[57] *M c* 29 *r l.*
[58] *Pr* 89.
[59] *Or* 106–112.
[60] *Or* 106.

X

Convorbirea cu Dumnezeu

Mânia şi „rugăciunea curată" se află la antipozi şi se exclud reciproc — acest lucru este acum limpede. Cea dintâi este o caricatură a celei din urmă. Cel mânios are la rugăciune — sau oricum am numi aceasta — în faţa ochiului său duhovnicesc în permanenţă „chipul" celui care l-a supărat sau pe care l-a întristat el însuşi, şi prin aceasta face din acest chip „dumnezeu" (sau idol)[1]. Adevăratul rugător „se pierde" cu totul în „împreună-petrecerea cu Dumnezeu" convorbind numai cu El[2]. Abia atunci când am înţeles pe deplin ce înseamnă acest lucru putem măsura cu adevărat de ce anume lucru ne privează şi ne fură mânia.

*

> „Rugăciunea e vorbirea minţii cu Dumnezeu. De ce stare are aşadar nevoie mintea ca să se poată întinde, fără să se uite îndărăt, dincolo de sine, până la Stăpânul ei, şi să stea de vorbă cu El fără vreo mijlocire?"[3]

În tratatul său *Despre rugăciune*[4] Evagrie preia şi dezvoltă o fericită definiţie a rugăciunii dată de Clement Alexandrinul[5].

---

[1] *M c* 27.
[2] *Or* 34.
[3] *Or* 5.
[4] Aceeaşi definiţie apare şi în *in Ps* 140, 1 α şi *Sk* 28, şi e importantă pentru Evagrie.
[5] *Strom.* VII, 39, 6.

Atingem aici însăşi inima învăţăturii evagriene despre „rugăciunea adevărată", o învăţătură neîndoielnic bazată pe o experienţă personală. Ca şi Clement[6], Evagrie are în vedere în această definiţie mai întâi pe *Moise* aşa cum se va vedea limpede în continuare[7]. Acea „stare" (*katastasis*), de care are nevoie aici mintea, este împărtăşită prin „împlinirea desăvârşită a poruncilor"[8] şi prin „pătrimea virtuţilor"[9] ce se dezvoltă de aici, mai cu seamă însă prin *blândeţe*, principala virtute a lui Moise[10], întrucât „rugăciunea e o odraslă a blândeţii şi a nemânierii"[11]. Blândeţea (sau iubirea) însăşi e „o odraslă a nepătimirii", care, la rândul ei, este „floarea făptuirii (*praktike*)", al cărei fundament iarăşi este „ţinerea poruncilor"[12]. Capitolul următor ne duce cu un pas mai adânc în misterul rugăciunii.

> „Când Moise încearcă să se apropie de rugul aprins, e împiedicat până «nu-şi dezleagă încălţămintea picioarelor»[13]. Cum nu te vei dezlega şi tu de orice cuget pătimaş, dacă vrei să vezi pe Cel mai presus de orice simţire şi înţelegere şi să vorbeşti cu El?"[14]

„Rugăciune" înseamnă, aşadar, amândouă aceste lucruri: „a vedea" pe Dumnezeu şi „a avea convorbiri" cu El, a deveni „partener de dialog" (*synomilos*) cu El. Pentru amândouă aceste lucruri prefigurarea vechi-testamentară, care trimite spre realitatea viitoare, este Moise. Fiindcă el a putut să-L vadă pe Dumnezeu, chiar dacă numai din spate[15]. Dar a putut şi să vorbească cu El „faţă către faţă, ca un prieten cu

---

[6] Cf. *Strom.* VI, 104, 1.
[7] Cf. mai jos *Or* 4.
[8] *Or* 2.
[9] *Or* 1.
[10] *Nm* 12, 3.
[11] *Or* 14.
[12] *Pr* 81.
[13] *Iş* 3, 2–5.
[14] *Or* 4.
[15] *Iş* 33, 18 *sq.*

prietenul său"[16]. „Vederea" instituie aşadar o apropriere şi o nemijlocire mai mare decât „vorbirea".

Realitatea deplină a ceea ce i s-a împărtăşit lui Moise ca o prefigurare s-a revelat abia în Noul Testament. Fiindcă Moise nu ştia ce sau mai degrabă *cine* este această „faţă a lui Dumnezeu", cum anume trebuie înţeleasă „vederea" şi cum este cu putinţă o „vorbire" cu Dumnezeu „fără vreo mijlocire". Abia Fiul Cel Întrupat, întrucât este „chipul" desăvârşit „al lui Dumnezeu"[17] şi singurul adevărat „exeget"[18] al Tatălui, ne deschide accesul la Tatăl[19]. În fapt, cine s-ar putea îndrepta „fără vreo mijlocire" spre Tatăl, decât Fiul! *Omul* devine în stare de aceasta abia atunci când prin credinţa în Fiul Cel Unul-născut[20] şi prin Sfântul *Botez* a devenit, în virtutea încorporării sale în Trupul tainic al acestui Fiu, el însuşi fiu adoptiv al Tatălui. Această înfiere e o lucrare a Duhului Sfânt, „Celălalt Paraclet", pe care Fiul L-a cerut pentru noi de la Tatăl. De aceea El este Cel care îl face în stare şi-l îndreptăţeşte pe rugător *să înalţe glasul Fiului* şi să strige ca şi Acela: „Avva, Părinte!"[21], aşa cum facem în rugăciunea pe care ne-a învăţat-o Însuşi Cel Unul-născut.

> „Dacă vrei să te rogi, ai trebuinţă de Dumnezeu, «Care dă rugăciune celui ce se roagă»[22]. Prin urmare, cheamă-L pe El, zicând: «Sfinţească-se numele Tău, vină împărăţia Ta»[23], adică [să vină] Duhul Sfânt şi Fiul Tău Cel Unul-născut. Căci aşa ne-a învăţat, zicând: «În Duh şi în Adevăr se cade să ne închinăm Tatălui»[24]"[25].

*

---

[16] *Iş* 33, 11.
[17] *2 Co* 4, 4; *Col* 1, 15. Cf. *in Ps* 16, 2 α; 79, 8 δ.
[18] *In* 1, 18.
[19] *In* 14, 6.
[20] *In* 1, 12.
[21] *Rm* 8, 15 par.
[22] *3 Rg* 2, 8.
[23] *Mt* 6, 9.
[24] *In* 4, 23.
[25] *Or* 59.

„Pe Dumnezeu nimeni nu L-a văzut vreodată"[26], dar acum, în virtutea Întrupării Fiului, creştinul poate să vadă „în rugăciunea adevărată" acea „faţă a Tatălui din ceruri", a cărei privire e rezervată în sine numai îngerilor[27].

> „Asemenea îngerilor[28] se face monahul prin adevărata rugăciune în năzuinţa de a vedea faţa Tatălui din ceruri"[29].

„A vedea faţa Tatălui din ceruri" înseamnă a vedea pe *Fiul*[30] şi în El pe Tatăl, întrucât Hristos a spus: „Cine Mă vede pe Mine, vede pe Tatăl"[31]. Această „vedere" însă nu este un proces sensibil, vizionar. Fiindcă „a vedea" înseamnă „a cunoaşte"[32], deoarece aceste două noţiuni sunt sinonime[33]. Cine năzuieşte, aşadar, să vadă faţa Tatălui, acela trebuie să facă totul ca să vadă pe Fiul[34], şi nimic nu încearcă demonii să zădărnicească atât de mult ca această „căutare" a Fiului[35]!

*

Numai cine Îl *vede* în faţă s-a apropiat cu totul de El[36]. Din această apropiere, din această „coexistenţă" (*synousia*)[37], creşte apoi acea „convorbire cu Dumnezeu" Tatăl, a cărei prefigurare vechi-testamentară a fost Moise, dar a cărei împlinire ne-a descoperit-o abia Fiul.

---

[26] *In* 1, 18.
[27] *Mt* 18, 10, cf. *in Ps* 29, 8 ζ.
[28] *Lc* 20, 36.
[29] *Or* 113.
[30] *in Ps* 16, 2 α.
[31] *In* 14, 9.
[32] *in Ps* 23, 6 γ.
[33] *in Ps* 68, 29 ιζ.
[34] *Or* 52.
[35] *Or* 51.
[36] *Ep Mel* 3 *sq.*
[37] *Or* 34.

„Cine iubeşte pe Dumnezeu[38] vorbeşte cu El pururea ca şi cu un tată, alungând orice înţeles pătimaş"[39].

Aşa cum am văzut, această „convorbire nemijlocită" cu Tatăl e posibilă numai în Duhul Sfânt şi în Fiul Său Unul-născut[40]. Cine a învăţat prin harul lui Dumnezeu „să se roage cum se cuvine"[41], acela a ajuns cu adevărat „teolog"[42], întrucât „nu mai cinsteşte de acum înainte pe Creatorul din creaturi, ci laudă în imne pe Dumnezeu din Dumnezeu"[43]. Fiindcă Fiul şi Duhul, Singurii „mijlocitori" adevăraţi şi veşnici între Tatăl şi făpturile Sale, nu sunt creaturi[44], ci „Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat", cum se spune în Simbolul de credinţă niceo-constantinopolitan din anul 381.

*

Aceasta este menirea omului încă de aici, de pe pământ! Nimic însă nu-l lipseşte pe om de această adevărată vocaţie a sa ca mânia. Cine se lasă stăpânit de demonul mâniei, acela nu numai că devine el însuşi „demon", ci trebuie să-şi fi *pierdut* pur şi simplu *minţile.*

„Cel ce se mânie şi ţine minte răul, oricât de mult ar iubi rugăciunea, nu este liber de nebunie. Căci este asemenea celui care ar vrea să aibă vederea ageră, dar îşi tulbură ochii"[45].

Într-un alt pasaj, despre această „tulburare" a vederii se vorbeşte în termeni încă şi mai drastici:

---

[38] *Dt* 6, 6.
[39] *Or* 55.
[40] *Or* 59.
[41] *Rm* 8, 26; cf. *Or* 20. 24. 49. 51.
[42] *Or* 61.
[43] *Or* 60.
[44] *Ep Mel* 31.
[45] *Or* 65.

„... Căci cel ce s-a atins de cunoştinţă [gnoză] şi se lasă lesne mişcat spre mânie e asemenea celui ce îşi scoate ochii cu un ac de fier"[46].

Aceasta e mai mult decât o simplă metaforă. Fiindcă, aşa cum am văzut, sufletul posedă asemenea trupului doi „ochi". Cu ochiul stâng el priveşte făpturile în Dumnezeu, iar cu cel drept „vede în vremea rugăciunii fericita lumină a Sfintei Treimi"[47]. Dacă aceşti doi „ochi" sunt orbi, se stinge şi „lumina ochilor"[48], adică lumina minţii însăşi[49], precum şi acea „fericită lumină a Sfintei Treimi" pe care el o vedea. Aceasta însă este moartea rugăciunii, întrucât:

„Rugăciunea este o stare a minţii ce are loc numai prin lumina Sfintei Treimi"[50].

Cu siguranţă, pentru Evagrie „lumina" este mai întâi un simbol biblic al *cunoaşterii.* „Aprindeţi-vă o lumină a cunoştinţei", se spune deja la *Osea* 10, 12. Când Evagrie vorbeşte însă despre „arătarea luminii care face cunoscut la vremea rugăciunii locul lui Dumnezeu"[51], când desemnează „mintea luminoasă" însăşi drept „sălaş" al lui Dumnezeu[52], atunci devine limpede faptul că aici el vorbeşte despre o *experienţă personală nemijlocită* a lui Dumnezeu „ca în oglinda"[53] sinelui propriu creat „după chipul lui Dumnezeu". Despre această experienţă mistică în cel mai înalt grad, şi care i-a fost neîndoielnic împărtăşită lui însuşi, Evagrie vorbeşte în permanenţă doar în expresii biblic-simbolice.

---

[46] *Gn* 5; cf. *M c* 32 *r l.*
[47] *M c* 43 *r l.*
[48] *Ps* 37, 10.
[49] *Inst mon* Suppl. 10.
[50] *Sk* 27.
[51] *M c* 40 *r l.*
[52] *Sk* 25.
[53] *Inst mon* Suppl. 13.

„Starea minţii este o înălţime inteligibilă, asemenea culorii cerului, căreia în vremea rugăciunii i se împărtăşeşte lumina Sfintei Treimi"[54].

În fundalul acestui text şi al altora înrudite cu el, şi a căror semnificaţie simbolică nu poate fi descifrată aici mai îndeaproape, stă experienţa sublimă a lui Dumnezeu pe Sinai, despre care vorbeşte *Ieşire* 24, 9 *sq.* Bătrânii lui Israel au văzut atunci împreună cu Moise „locul unde stătea Dumnezeul lui Israel; sub picioarele Lui era ceva ce semăna cu un lucru de safir, curat şi limpede ca seninul cerului". Tocmai această experienţă o face şi mintea curăţită de toate patimile, cu alte cuvinte ea „se vede pe *sine însăşi* în culoarea safirului şi asemenea cerului", atunci când Dumnezeu „o face să respire lumina înrudită cu ea"[55].

„Când mintea «s-a dezbrăcat de omul cel vechi şi s-a îmbrăcat în omul cel nou din har»[56], atunci vede şi starea sa în vremea rugăciunii asemenea safirului sau azurului cerului, stare pe care Scriptura o numeşte şi «loc al lui Dumnezeu», care a fost văzut de bătrâni pe muntele Sinai"[57].

Această „stare cerească" a minţii o „nimicesc" însă gândurile ivite din mânie: suspiciunea, ura, ţinerea de minte a răului, care „orbesc" mintea[58] mai mult decât toate celelalte. Ele „sting" această „fericită lumină" a minţii[59].

„Într-o minte curată se întipăresc un cer strălucitor şi un loc larg în care se arată într-o oarecare măsură[60]

---

[54] *Sk* 4.

[55] *Sk* 2.

[56] *Ef* 4, 24; *Col* 3, 9 *sq.* E vorba aici despre *Botez!*

[57] *M c* 18 pat.

[58] *M c* 32 *r l.*

[59] *M c* 37 *r l.*

[60] Text: *KG* V, 39. A. Guillaumont traduce aici expresia siriacă prin „comment". În *Ep* 39, 5, unde se găseşte o versiune uşor diferită a aceluiaşi text, şi aici Frankenberg redă exact expresia prin *posos.* Asemenea delimitări se găsesc adeseori la Evagrie, cf., de ex., *Pr* 53 şi 55.

raţiunile celor ce sunt, şi sfinţii îngeri se apropie de cei vrednici. Irascibilitatea face ca această vedenie întipărită să se vadă în chip nedesluşit, iar atunci când se aprinde, mânia o nimiceşte cu totul"[61].

Nu numai cunoştinţa „raţiunilor lucrurilor" stinge mânia, ci şi „fericita lumină a Sfintei Treimi" şi cunoştinţa ei. Cu adevărat, cine se lipseşte din vina sa proprie de această sublimă experienţă a lui Dumnezeu şi a făpturilor Sale trebuie să-şi fi pierdut minţile.

[61] *KG* V, 39.

XI

Virtutea îngerilor

Imaginea despre om a avvei Evagrie Ponticul rămâne unilaterală, dacă am desena-o numai pe fundalul întunecat al patimilor sau viciilor care o pervertesc, fără a arăta şi dimensiunile ei luminoase, ba chiar „îngereşti". De asemenea, nimeni n-ar mai avea curajul şi răbdarea de a se război cu o patimă cum este mânia, dacă n-ar avea înaintea ochilor o imagine corespunzătoare a adevăratei fiinţe a omului, un ideal pe care probabil că nu-l poate realiza, dar care rupe orizontul îngust al existenţei noastre pământeşti. Unele din aceste aspecte au fost atinse deja în capitolele anterioare, de aceea aici vom încerca o sinteză a lor.

*

„Îndelungă-răbdarea: înarmare a minţii, judecată asupra furiei, scăpare a inimii, îndemnul celor obraznici, liniştirea celor tulburaţi, liman neînviforat, facerea de bine pentru cei necăjiţi, bunătate faţă de toţi. Ocărâtă, ea binecuvântează, în necazuri se bucură. Mângâiere a celor împilaţi, pecete a bunurilor nădăjduite, cunună a celor chinuiţi"[1].

[1] *Vit* (*PG* 79, 1144A–B).

Patimile sau viciile nu sunt nimic altceva decât funcţionarea şi efectele pervertite a celor trei puteri ale sufletului — lucru care nu poate fi repetat îndeajuns. De aceea, pentru a putea combate în chip eficient o patimă sau un viciu, trebuie să vedem exerciţiul *virtuţii* opuse. În cazul mâniei, această virtute este *îndelungă-răbdarea* aşa cum o schiţează mai sus Evagrie, ca una din manifestările iubirii blânde. Faptul că această blândeţe nu are în sine nimic debil, am văzut deja. Între toate virtuţile, ea este cea care îi asigură omului apropierea de Dumnezeu şi de tainele Lui.

> „Fă-mi cunoscute, Doamne, căile Tale şi mă învaţă cărările Tale:
> Dacă vrea cineva să cunoască «căile Domnului», să se facă blând. Căci se spune: «Învăţa-va pe cei blânzi căile Sale»[2]. Blânzi însă sunt cei care au potolit lupta nedomolită a irascibilităţii şi poftei în sufletul lor, precum şi lupta patimilor născute de acestea"[3].

E limpede că blândeţea e o *virtute aristocratică* în sensul cel mai bun al cuvântului, întrucât, potrivit mărturiei Scripturii, ea caracterizează figurile domneşti ale lui Moise[4], David[5] şi Hristos[6]. Pentru a desena figura adevăratului său „gnostic", Evagrie se foloseşte mai cu seamă de Moise, căruia pentru blândeţea sa i s-a împărtăşit Legea lui Dumnezeu şi a creaţiei Sale, în schimb David este prefigurarea celui ajuns „asemenea îngerilor". În ambele cazuri, Evagrie pleacă firesc de la Scriptură, aşa cum o înţelege el, adică „în chip inteligibil şi duhovnicesc"[7]. Despre Moise s-a vorbit deja adeseori mai înainte. Aici vrem să ne oprim puţin asupra lui David cel „asemenea îngerilor".

*

---

[2] *Ps* 24, 9.
[3] *in Ps* 24, 4 γ.
[4] *Nm* 12, 3.
[5] *Ps* 131, 1.
[6] *Mt* 11, 29.
[7] *in Prov* 23, 1. 3 (G. 251).

„Când voi veni şi voi vedea faţa lui Dumnezeu?
Dacă «îngerii văd pururea faţa Tatălui»[8], iar acest rugător doreşte să vadă faţa lui Dumnezeu, atunci David doreşte să «se facă înger»"[9].

Dar oare prin aceasta nu doreşte David un lucru imposibil? Nicidecum, ne învaţă Evagrie plecând din nou de la Scriptură.

„Să strălucească peste noi lumina feţei Tale, Doamne: «Îngerii văd pururea faţa lui Dumnezeu», oameni însă văd lumina feţei Sale. «Faţa Domnului» este contemplaţia duhovnicească a tot ceea ce s-a făcut pe pământ, «lumina feţei Sale» însă e o cunoaştere parţială a acestor lucruri, dacă, potrivit înţeleptei femei din Tecoa[10], David era ca un înger al lui Dumnezeu, care cunoştea toate lucrurile de pe pământ"[11].

David a devenit asemenea unui „înger al lui Dumnezeu" fireşte prin marea sa *blândeţe*[12], „fiindcă aceasta este virtutea îngerilor"[13]!

„Cumineţenia şi blândeţea sunt sufletul heruvimilor"[14].

Aşadar, în virtutea marii „curăţii a inimii"[15] lor, încă din Vechiul Testament anumiţi oameni au putut ajunge la o stare „aproape îngerească"[16], ba chiar prin „adevărata rugăciune" au putut deveni „deopotrivă cu îngerii" (*isangeloi*)[17]. Aceasta îi pune de asemenea în poziţia de a mânca dorita „pâine a îngerilor"[18], adică de a deveni părtaşi ai cunoaşterii lui Dumnezeu pe care o au îngerii.

---

[8] *Mt* 18, 10.
[9] *in Ps* 41, 3 α.
[10] *4 Rg* 14, 20. 36.
[11] *in Ps* 4, 7 ς.
[12] Cf. *Ps* 131, 1.
[13] *Vita* K.
[14] *Sent* 42.
[15] *in Ps* 141, 8 ε.
[16] *in Ps* 118, 171 οθ.
[17] *Or* 113.
[18] *in Ps* 23, 6 γ.

„Pâine a îngerilor a mâncat omul:
Mântuitorul spune: «Eu sunt Pâinea care s-a pogorât din cer»[19]. Această pâine au mâncat-o mai întâi îngerii, acum însă şi oamenii. A mânca înseamnă aici a cunoaşte. Fiindcă mintea mănâncă ceea ce cunoaşte şi nu mănâncă ceea ce nu cunoaşte"[20].

După toate cele spuse până acum, este limpede că această „stare aproape îngerească" constă în *„imitarea* făpturii îngereşti"[21]. Fiindcă, în sine, omul e „asemenea unui copil, stând la mijloc între dreptate şi nedreptate", nici înger, nici demon, „până la desăvârşirea veacului"[22] el este liber să împărtăşească *viaţa* îngerilor sau cea a demonilor[23]. Dacă mănâncă „vinul" oprit al „dracilor", adică mânia cu toate consecinţele ei, el devine încă de pe acum „demon", „şarpe"[24]. Dacă, dimpotrivă, dobândeşte starea îngerească a iubirii blânde, el se face „deopotrivă cu îngerii". Să vedem acum mai îndeaproape în ce anume constă această „egalitate cu îngerii", şi cui i se împărtăşeşte.

*

În Vechiul Testament *„unii* oameni au cunoscut raţiunile lucrurilor pământeşti"[25], ca, de pildă, Moise şi David, după cum am văzut deja. În Noul Testament însă, această cunoaştere e în principiu deschisă *tuturor celor botezaţi*, şi anume celor „care au crezut în Hristos"[26] şi au primit „pecetea duhovnicească"[27], adică acea „ungere" a Duhului Sfânt, care le descoperă tainele lui Dumnezeu[28]. Ei sunt „fiii învierii",

---

[19] *In* 6, 51.
[20] *in Ps* 77, 25 t.
[21] *Or* 40.
[22] *in Prov* 1, 32 (G. 16), cf. *KG* IV, 13.
[23] *KG* III, 76.
[24] *Ep* 56, 4. 5.
[25] *KG* I, 23.
[26] *KG* V, 6, cf. *Ga* 2, 16 şi *Evr* 12, 22.
[27] *Mn* 124.
[28] *in Ps* 118, 131 νθ.

despre care spunea Hristos că nu vor muri, întrucât vor deveni „asemenea îngerilor"[29].

Această „egalitate cu îngerii" — Evagrie e conştient firește de acest lucru — e un *bun eshatologic*. Însă, asemenea tuturor bunurilor eshatologice şi acesta e experiat încă de aici, de pe pământ, *prin har*, ca o „arvună" a slavei viitoare[30]. Şi anume, aşa cum am văzut deja, „în adevărata rugăciune"[31], acea „închinare adevărată a Tatălui în Duh şi Adevăr"[32] despre care Hristos spunea că, întrucât El S-a arătat pe pământ, aceasta desfiinţează cultul Vechiului Testament şi orice alt mod de adorare a lui Dumnezeu[33]. Fiindcă îngerul stă într-o legătură deosebită nu numai cu „vederea feţei Tatălui din ceruri", ci şi cu rugăciunea în „Duh şi Adevăr".

> „Cuvântul spus în Apocalipsă, că «îngerul aduce tămâie ca să o adaoge la rugăciunile sfinţilor»[34], socotesc că e harul acesta lucrat prin înger. Căci el sădeşte cunoştinţa adevăratei rugăciuni, astfel încât mintea stă de acum înainte afară de orice lâncezeală şi nepăsare"[35].

„Harul acesta" ne trimite înapoi la capitolul anterior, unde se spune că arătarea îngerului lui Dumnezeu „opreşte numai cu cuvântul lucrarea potrivnică din noi şi pune în mişcare lumina minţii spre o lucrare nerătăcită". Cu alte cuvinte, „lumina" *capacităţii* sale *de cunoaştere* nu mai e tulburată şi se poate desfăşura liber. Aici aflăm că această cunoaştere e îndreptată spre „adevărata rugăciune", care e „închinarea Tatălui în Duh şi Adevăr, adică în Duhul Său Cel Sfânt şi Fiul Său Cel Unul-născut"[36].

---

[29] *Lc* 20, 36.
[30] *2 Co* 1, 22 etc.
[31] *Or* 113.
[32] *Or* 59.
[33] *In* 4, 23.
[34] *Ap* 8, 3.
[35] *Or* 76.
[36] *Or* 59.

Îngerul lui Dumnezeu ne poate mijloci această sublimă cunoaştere, dat fiind că nu numai „cunoaşte toate lucrurile de pe pământ"[37] şi prezice cele viitoare, ca la Daniel[38], ci „vede pururea faţa Tatălui din ceruri". Prin „adevărata rugăciune" însă, omul devine „deopotrivă" sau „egal cu îngerii" [*isangelos*][39] prin însăşi năzuinţa sa de a vedea această faţă. Capitolul următor încheie acest gând şi enumeră şi condiţiile pentru această înălţare a omului:

> „«Vasele cu tămâie pe care le purtau cei douăzeci şi patru de bătrâni se zice că sunt rugăciunile sfinţilor»[40]. Vas trebuie socotită prietenia cu Dumnezeu sau dragostea desăvârşită şi duhovnicească în care se lucrează rugăciunea în Duh şi în Adevăr"[41].

*

„Sfinţii" cărora li s-a împărtăşit această „prietenie cu Dumnezeu", care e în acelaşi timp şi prietenie cu puterile sfinte ale îngerilor[42], sunt mai întâi toţi aceia despre care Sfânta Scriptură ne spune că au fost „prieteni ai lui Dumnezeu". În Vechiul Testament aceştia sunt Avraam[43] şi Moise[44], în Noul Testament Ioan Botezătorul[45] şi Apostolii[46]. Apoi toţi cei care s-au învrednicit de „harul cunoştinţei adevăratei rugăciuni". Pentru Evagrie, aceştia sunt în primul rând cei pe care îi numeşte „părinţi duhovniceşti" şi care trebuie „cinstiţi ca nişte îngeri"[47]. În ei se poate citi în chip exemplar ce anume înţelege Evagrie printr-un *om îngeresc.*

---

[37] *in Ps* 4, 7 ç.
[38] *Or* 80.
[39] *Or* 113.
[40] *Ap* 5, 8.
[41] *Or* 77.
[42] *in Prov* 10, 18 (G. 120).
[43] *Iac* 2, 23; cf. *in Prov* 19, 4 (G. 189).
[44] *Iş* 33, 11.
[45] *In* 3, 29.
[46] *In* 15, 15, cf. *in Prov* 6, 1 (G. 69).
[47] *Pr* 100.

Fiindcă acestora li s-a împărtăşit cunoaşterea care îi caracterizează pe îngeri[48], şi, în chip analogic, ei joacă faţă de fiii lor duhovniceşti acelaşi rol care a fost îndeobşte încredinţat îngerilor faţă de oameni.

> „... Cunoaşte că Dumnezeu prin Hristos veghează peste toate, şi că, la rândul Lui, Acesta îşi exercită pronia Sa prin sfinţii îngeri, care au din belşug cunoştinţa celor pământeşti..."[49]

Prin urmare, Dumnezeu Îşi realizează opera Providenţei Sale faţă de lume, cea în multe chipuri, prin „mâna" îngerilor[50]. „Lumile" îngerilor şi ale demonilor nu ne sunt direct accesibile[51]. Prin urmare, noi nu-i putem vedea nici pe îngeri nici pe demoni[52] aşa cum sunt ei, şi, în cazul îngerilor, nici măcar nu trebuie să dorim să-i vedem[53], întrucât astfel de „arătări" sunt mult prea adeseori amăgiri demonice[54]. Cine cade în acestea riscă să-şi piardă minţile. Pentru a ni se face văzuţi, demonii iau bucuroşi *trupuri străine*[55]. Şi, pentru a ne amăgi, ei se prefac apoi în „îngeri de lumină"[56].

Aşadar, în chip nevăzut, umanitatea e încredinţată în genere conducerii îngerilor[57]. Dincolo de aceasta însă, fiecare om are un *înger păzitor* personal, care „îi este dat din tinereţe"[58]. Ei „sunt călăuzele noastre, cărora le-am fost predaţi încă de la început"[59].

Sarcina îngerilor care, firește, ne văd foarte bine[60] şi se pot apropia de lumea noastră[61], tot aşa ca şi demonii, constă

---

[48] Cf. *KG* V, 7.
[49] *in Eccl* 5, 7–11 (G. 38).
[50] *in Ps* 16, 13 ζ.
[51] *M c* 20; *KG* III, 78.
[52] *KG* VI, 69.
[53] *Or* 115.
[54] *Or* 95.
[55] *KG* I, 22.
[56] *2 Co* 11, 14; cf. *Ep* 29, 4; *Eul* 34; *in Prov* 20, 27 (G. 221).
[57] *in Prov* 29, 26 (G. 370); *in Eccl* 5, 5–11 (G. 38).
[58] *in Prov* 19, 4 (G. 189).
[59] *in Prov* 29, 26 (G. 370).
[60] *KG* VI, 69.
[61] *KG* III, 78.

mai întâi în a ne apăra de atacurile demonilor[62]. Nu în cele din urmă, ei fac acest lucru şi la rugăciune, la care sunt prezenţi în mod constant[63], întrucât „cu un singur cuvânt reduc la tăcere toată lucrarea potrivnică [a demonilor]"[64], aşa cum am văzut. De aceea, nu trebuie să fim nepăsători dacă nu vrem să-i mâniem pe cei care se luptă pentru noi[65]!

Apoi ne insuflă gândurile lor îngereşti „irezistibile"[66], care — împreună cu voinţa noastră şi cu virtuţile aşezate ca nişte seminţe în firea noastră creată — ne fac în stare să ne împotrivim gândurilor demonice şi să facem binele[67]. Ei nu-şi aleg însă întotdeauna mijloacele educative, întrucât se servesc şi de spaime nocturne şi de lovituri aspre pentru a ne aduce înapoi pe calea cea dreaptă[68]. Ţelul acestor multiple purtări de grijă este în permanenţă acela de a ne conduce la *cunoştinţa îngerească* proprie lor.

> „Prin raţiunile îndemnării, sfinţii îngeri curăţă de răutate şi ne fac nepătimitori, prin raţiunile firii şi prin raţiunile divine ne izbăvesc de neştiinţă şi ne fac înţelepţi şi cunoscători [gnostici]"[69].

Întrucât ne învaţă „cunoştinţa inteligibilă şi duhovnicească" proprie lor[70], îngerii ne comunică întreaga cunoştinţă necesară nouă în vederea mântuirii, constând în *praktike*, *physike* şi *theologike*[71]. „Cunoştinţa practică"[72] ce se leagă de *praktike* priveşte înainte de toate „raţiunile" luptei ascetice împotriva demonilor[73], care îngăduie monahului să exercite

---

[62] *Ant Prol* 1.
[63] *Or* 145.
[64] *Or* 75, cf. 30.
[65] *Or* 81.
[66] *Pr* 80.
[67] *M c* 31 *r l*; cf. *Ep* 18; *Sk* 46.
[68] *KG* VI, 86.
[69] *KG* VI, 35.
[70] *KG* VI, 2; *in Ps* 67, 35 κβ.
[71] *KG* VI, 35; *S*, e aici mai limpede!
[72] *in Ps* 118, 159 οβ.
[73] *Pr* 83.

„făptuirea [*praktike*] cu cunoştinţă"[74]. Următorul text ne dă o imagine despre ce anume înţelege Evagrie prin „cunoaşterea firii".

> „După multă băgare de seamă am aflat că între gândurile îngereşti, omeneşti şi de la demoni este această deosebire:
>
> Întâi gândurile îngereşti cercetează cu de-amănuntul firile lucrurilor şi urmăresc rosturile lor duhovniceşti; de pildă: de ce a fost făcut aurul şi pentru ce e ca nisipul şi a fost risipit în anumite părticele de sub pământ, şi de ce trebuie multă osteneală şi multă trudă până să fie aflat, iar, după ce e aflat, e spălat şi trecut prin foc, ca apoi să fie dat meşterilor, care fac din el «sfeşnicul cortului, căţuia, cădelniţa şi vasele de aur»[75], din care, prin harul Mântuitorului nostru, nu mai bea acum regele babilonian[76] — taine de care Cleopa se apropie cu inimă arzătoare[77].
>
> Dar gândul demonic nu le ştie şi nu le cunoaşte pe acestea, ci sugerează numai câştigarea aurului şi zugrăveşte desfătarea şi slava ce vor veni de pe urma lui.
>
> Iar gândul omenesc nu caută nici dobândirea aurului şi nici nu iscodeşte al cui simbol este[78], sau cum se scoate din pământ, ci aduce în cuget numai forma simplă a aurului despărţită de patimă şi lăcomie.
>
> Acelaşi cuvânt se poate spune şi despre alte lucruri, după regula aceasta deprinsă prin exerciţii în chip tainic"[79].

În chip asemănător, sfinţii îngeri „luminează" contemplativului nu numai lucrurile pe care le-a făcut Dumnezeu, ci — ca odinioară lui Daniel — şi „înţelesurile lucrurilor

---

[74] *Pr* 50.
[75] *Iş* 25, 28 *sq.*
[76] Cf. *Dn* 5, 2 *sq.*
[77] *Lc* 24, 18. 32.
[78] *Aurul* este în *Iov* 28 un simbol al *înţelepciunii!*
[79] *M c* 7.

viitoare"[80]. Această sarcină o împlinesc până ce ajungem în Dumnezeu la desăvârşire, fiindcă atunci nu mai există „nici învăţaţi, nici învăţători"[81].

„Raţiunile divine" (sau cele privitoare la divinitate)[82] se referă la cunoaşterea lui Dumnezeu sau la *theologike* în sens strict. Întrucât e necesară mântuirii noastre, aceasta e fixată în „sfintele dogme"[83] ale „Bisericii universale şi apostolice"[84] mărturisite în „credinţa de la Botez"[85]. De aceea, ea este înainte de toate obiect al *credinţei*[86] şi *adoraţiei*[87], nu al unei „cercetări" pur raţionale, drept pentru care Evagrie sfătuieşte ca doar arareori să ne atingem de aceste teme[88]. Instrumentarul nostru conceptual împrumutat din lumea materială nu este adecvat cunoaşterii lucrurilor dumnezeieşti[89]. Cine nu rămâne în permanenţă conştient de acest lucru aplică cu uşurinţă lui Dumnezeu categorii dezvoltate pentru cunoaşterea realităţii create, şi astfel rătăceşte[90]. *Adevărata* cunoaştere a Dumnezeului Cel Unul în Trei Ipostasuri de-o-fiinţă, Tatăl, Fiul şi Duhul Sfânt, are pentru Evagrie un caracter „îngeresc". Ea se desfăşoară în „rugăciunea adevărată", „în Duh şi Adevăr", singura care ar face pe om „teolog" în sensul adevărat al cuvântului[91]!

*

În *faptele* lor *altruiste*, ca, de pildă, în încurajările lor la rugăciune, în mijlocirile lor pentru noi[92], devine limpede faptul că îngerii sunt „slujitori ai milei şi ai iubirii"[93]. Prin urmare,

---

[80] *Or* 80.
[81] *in Ps* 144, 13 e.
[82] Cf. *KG* I, 10.
[83] *Mn* 124.
[84] *in Prov* 24, 6 (G. 266).
[85] *Mn* 124.
[86] *Inst mon* (*PG*79, 1237D).
[87] *Gn* 41.
[88] *in Prov* 25, 17 (G. 310).
[89] Cf. *in Eccl* 5, 1–2 (G. 35).
[90] Cf. *Gn* 41.
[91] *Or* 61.
[92] *Or* 81.
[93] *Pr* 76.

„egalitatea cu îngerii" constă mai întâi în *imitarea* virtuţilor îngereşti. Într-adevăr, lucrarea „învăţăceilor îngerilor"[94], respectiv a mai sus-numiţilor „înţelepţi" şi „gnostici", adică mai cu seamă a „părinţilor duhovniceşti" numiţi astfel pentru că „au darurile Duhului Sfânt şi mulţi dau mărturie de virtutea şi cunoaşterea lui Dumnezeu"[95], e descrisă de Evagrie în chip cu totul asemănător ca şi lucrarea îngerilor.

> „Oricine se va fi învrednicit de cunoştinţa duhovnicească va ajuta pe sfinţii îngeri şi va aduce sufletele raţionale de la răutate la virtute, şi de la neştiinţă la ştiinţă"[96].

Aceasta încă din această viaţă, dar mai cu seamă „în veacul viitor", când va deveni în sensul propriu-zis al cuvântului „înger"[97]. Se vorbeşte însă şi despre „bătrâni" neputincioşi, care potrivit numărului anilor ar fi trebuit să fi dobândit cunoştinţă, dar de fapt sunt încă stăpâniţi de patimi[98]:

> „În «veacul viitor»[99], omul furios nu va fi numărat împreună cu îngerii, nici nu-i va fi încredinţată vreo «stăpânire»[100]. Din pricina patimii sale el nu vede[101], se porneşte uşor împotriva celor conduşi de el, cade din vedere şi îi aruncă în primejdie. Or, aceste două gânduri sunt străine de starea îngerească"[102].

Cu totul altfel e adevăratul părinte duhovnicesc, care „ne unge [trupul] pentru lupte şi ne tămăduieşte muşcăturile fiarelor sălbatice [ale demonilor]"[103] ca un înger. El îşi are

---

[94] *KG* III, 65.
[95] *Ep* 52, 7.
[96] *KG* VI, 90, cf. V, 46. 65.
[97] *KG* VI, 24.
[98] Cf. *Gn* 31; *in Ps* 118, 100 ηδ; *Mn* 2. 112.
[99] *Mt* 12, 32.
[100] E vorba de *stăpânirea* a „cinci sau zece cetăţi" după *Lc* 19, 17–19, cf. *KG* VI, 24, simbol al *cunoştinţei*.
[101] Cf. *KG* V, 27.
[102] *KG* IV, 38 gr.
[103] Cf. *Pr* 100.

„petrecerea sa pururea în ceruri, nu numai în cuvânt, ci şi în fapta îngerească şi în cunoştinţa dumnezeiască"[104].

> „E cu dreptate să te rogi nu numai pentru curăţia ta, ci şi pentru a oricărui semen, ca să imiţi modul [de comportare] îngeresc"[105].

În grija sa chiar şi pentru „chipul lui Dumnezeu cel căzut"[106], părintele duhovnicesc foloseşte uneori, ca şi îngerii, mijloace drastice, dat fiind că asupra „celor curaţi" lucrarea sa este ca o „lumină" strălucitoare, dar asupra celor „necuraţi" e ca o sare pişcătoare, curăţitoare[107]. De aceea, chiar dacă este aspru cu cei certăreţi[108], el nu este însă nici întunecat, nici inabordabil[109], ci în permanenţă gata să-i îndrepte pe cei descurajaţi[110], întrucât asemenea lui Dumnezeu Însuşi[111] vrea „ca toţi oamenii să se mântuiască şi la cunoştinţa adevărului să vină"[112]. Virtutea lor cea mai aleasă este *nemânierea* îngerească[113]. De aceea, el este mai degrabă gata să rabde o nedreptate decât să se certe pentru drepturile sale[114]. În „coborârea" sa, el este întotdeauna plin de măsură[115], plin de consideraţie faţă de vârsta duhovnicească a ascultătorilor săi[116]. Deşi el însuşi este toată viaţa un ascet sever[117], liber de griji în ce priveşte nevoile proprii[118] şi cu desăvârşire altruist[119], el este în mod constant generos cu milostenia[120].

---

[104] *Or* 142.
[105] *Or* 40.
[106] *Gn* 50.
[107] *Gn* 3.
[108] *Gn* 26.
[109] *Gn* 22.
[110] *Gn* 28.
[111] *1 Tim* 2, 4.
[112] *Gn* 22.
[113] *Gn* 5. 10. 32.
[114] *Gn* 8.
[115] *Gn* 6.
[116] *Gn* 13. 14. 23. 25. 35. 36.
[117] *Gn* 37.
[118] *Gn* 38.
[119] *Gn* 24.
[120] *Gn* 7.

Principala sarcină a acestui om îngeresc este fireşte *învăţătura*, şi aceasta plecând în permanenţă de la Sfânta Scriptură corect înţeleasă[121], întrucât ea este prin excelenţă izvorul Revelaţiei pentru întreaga noastră cunoştinţă[122]. El este însă permanent conştient de faptul că în cunoaşterea sa rămâne cu mult în urma îngerilor[123]. În cele din urmă, el este, în ciuda a toate, un om, cu slăbiciuni ca toţi oamenii, dar care, îngrijindu-se de alţii, se tămăduieşte pe neobservate şi pe sine însuşi[124].

*

Oricât de mult laudă Evagrie idealul „egalităţii cu îngerii", nu trebuie să uităm că este vorba despre o imagine. Omul nici n-a fost creat înger, nici nu este menit ca la desăvârşirea creaţiei să devină „doar" un înger! „Chipul" desăvârşit al „lui Dumnezeu", după care omul a fost nu numai creat, ci şi „înnoit" în Sfântul Botez, este *Iisus Hristos*, Fiul lui Dumnezeu întrupat. Ţinta ultimă a „urcuşului" nostru spre Dumnezeu este de aceea nu numai „asemănarea cu sfintele puteri" (*homoious tais hagiais dynamesin*), cu îngerii deci, ci „asemănarea" (*parempherein*) cu Hristos!

> „... Căci trebuie să se împlinească cu totul rugăciunea Domnului nostru. Fiindcă Iisus se roagă: «Dă-le, spune El, ca să fie în Noi una, aşa cum Eu şi cu Tine una suntem, Părinte»[125]. Aşa vom fi: fără a simţi nici creştere nici scădere în ce priveşte cunoştinţa, ci mai degrabă trăind pururea în chip desăvârşit întru Domnul"[126].

---

[121] *Gn* 18–21. 34.

[122] *KG* VI, 1, cf. II, 64. 69.

[123] *Gn* 16. 40.

[124] *Gn* 33.

[125] *In* 17, 21. Cf. G. BUNGE, „Mysterium Unitatis. Der Gedanke der Einheit vom Schöpfer und Geschopf in der evagrianischen Mystik", în: *Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie* 36 (1989), p. 449–469.

[126] *in Ps* 88, 46 ιη.

Această „asemănare" începe o dată cu Botezul, în care „ne-am cufundat în Hristos şi L-am îmbrăcat pe Hristos[127] ca Înţelepciune, Adevăr şi Dreptate"[128] şi, de asemenea, ca „Blândeţe", acea însuşire care îl distingea înainte de toate[129]. Pe *Hristos* trebuie, aşadar, să-L „imităm"[130] înainte de orice aici pe pământ, făcându-ne ucenici ai blândeţii *Lui*[131]!

De aceea, omul nu se poate mulţumi nici măcar cu „pâinea îngerilor", care este desăvârşita cunoaştere „a lucrurilor pământeşti"[132], altfel spus a creaţiei şi istoriei mântuirii[133]. Cunoaşterea *desăvârşită* a „întâiului temei" al tuturor lucrurilor o are numai Hristos[134], cu alte cuvinte El nu are numai „contemplaţia limitată a făpturii, ci Îl cunoaşte şi pe Cel care a făcut toate"[135]. „Pâinea" *Sa*, „Trupul şi Sângele" *Său* trebuie de aceea „să le mâncăm", pentru a ne face „părtaşi ai Logosului şi ai Înţelepciunii" lui Dumnezeu[136], ceea ce firește demonii caută să zădărnicească cu toată puterea lor[137]. Numai Logosul şi Duhul Sfânt ne vor face odată accesibilă *cunoaşterea* desăvârşită a *Tatălui*[138].

Ajuns prin har „asemenea îngerilor", omul experiază această înălţare eshatologică a sa încă de aici, de pe pământ, atunci când — curăţit fiind de toate patimile — îşi pleacă creştetul „la pieptul" lui Hristos[139/140], ca odinioară Ioan Evanghelistul[141] şi „Teologul". Acest lucru se petrece „la vremea rugăciunii", şi anume atunci când primeşte de la

---

[127] *Ga* 3, 27.
[128] *1 Co* 1, 30, cf. *in Ps* 21, 19 η.
[129] *Mt* 11, 29.
[130] *M c* 14.
[131] Cf. *Ep* 36, 3; 56, 9.
[132] *4 Rg* 14, 20, cf. *Gn* 16; *KG* I, 23; *in Eccl* 5, 7–11 (G. 38, 6); *in Ps* 4, 7 ς 29, 8 ζ.
[133] *in Ps* 118, 171 οθ.
[134] *Gn* 40.
[135] *in Ps* 88, 9 δ.
[136] *Ep fid* 4, 15 *sq.*, cf. *Mn* 118. 119.
[137] *in Ps* 67, 24 ιε.
[138] *Ep Mel* passim.
[139] *Ep Mel* 54–62!
[140] *Mn* 120; *Ep Mel* 67.
[141] *In* 13, 25.

Tatăl „darul preafaimos"[142] al adevăratei rugăciuni „în Duh şi în Adevăr"[143], care îl face pe el însuşi „teolog"[144], aşadar un om care nu numai că vorbeşte *despre* Dumnezeu şi lucrurile Sale, ci dă mărturie *despre El* dintr-o maximă intimitate. De acum înainte, el nu-L mai laudă pe Dumnezeu — ca îngerii şi oamenii îngereşti[145] — plecând de la creaturi, ci în chip negrăit „Îl laudă pe Dumnezeu din Dumnezeu"[146]. Ce anume înseamnă acest lucru poate înţelege numai cel care a făcut el însuşi această experienţă.

---

[142] *Or* 70.
[143] *Or* 59.
[144] *Or* 61.
[145] *in Ps* 118, 171 oθ.
[146] *Or* 60.

XII

„... căci învăţătura sa era blândă foarte"

Evagrie a fost o minte speculativă extrem de înzestrată şi unii ar putea fi ispitiţi să deprecieze învăţătura sa despre îngeri, om şi demoni şi despre virtuţile, respectiv patimile şi viciile lor, socotind-o o simplă teoretizare filozofico-teologică. Nu a fost oare numit bucuros „filozoful în deşert"? Acest lucru însă trece cu vederea faptul că, în timpul petrecut ca monah, Evagrie a fost mai cu seamă un *mistic* care se sprijinea pe o experienţă trăită, a sa ca şi a Părinţilor epocii sale.

Texte biografice şi autobiografice atestă faptul că atât pentru el, cât şi pentru confraţii săi din pustie, lumea angelică, respectiv demonică, era întâi de toate un *fapt de experienţă* anterior oricărei încercări de a le pătrunde în mod teoretic. Astfel, de exemplu, Evagrie a simţit pe propria lui piele[1] originea demonică a anumitor fenomene psiho-somatice (aşa cum le numim astăzi), sau le-a observat la alţi monahi[2], înainte de a fi încercat să le interpreteze cu ajutorul părinţilor săi duhovniceşti[3]. Chiar şi legătura pe care o stabileşte între erezia distrugătoare a credinţei şi demoni[4] nu este doar o convingere larg răspândită a epocii sale; pentru Evagrie aceasta

[1] *M c* 30; *Vita* H.I.
[2] *Ant* IV, 36. 72 etc.
[3] *M c* 33 *r l.*
[4] *in Ps* 141, 4 α; cf. 26, 2 α.

este şi o *experienţă personală* înfricoşătoare, după cum mărturiseşte explicit el însuşi.

> „Acum, deci, fiule ascultă-mă pe mine, şi nu te apropia de porţile bărbaţilor celor fără de lege, nici nu păşi pe urmele lor, ci depărtează sufletul tău de cunoştinţa lor cea mincinoasă [pseudognoză]! Căci şi eu am vorbit de multe ori cu ei, adulmecând cuvintele lor întunecate, şi am găsit în ele venin de aspidă. Pentru că nu este chibzuinţă şi înţelepciune în cuvintele lor. Toţi cei ce le primesc vor pieri, şi cei ce le iubesc se vor umple de rele. Am văzut pe părinţii dogmelor lor chiar şi în pustie, m-am lovit de ei. Căci vrăjmaşii Domnului au dorit să mă întâlnească, şi demonii s-au luptat cu mine prin cuvintele lor, şi n-am văzut lumină adevărată în cuvintele lor"[5].

Paladie, ucenicul, prietenul şi biograful lui Evagrie, ne relatează extrem de amănunţit despre această dramatică ciocnire cu demonii care l-au vizitat pe Evagrie în chipul unor clerici aparţinând unor secte eretice[6].

În chip asemănător stau lucrurile şi cu alte aspecte ale vieţii duhovniceşti, ca de pildă cu vederea „luminii Sfintei Treimi"[7] despre care Evagrie vorbeşte atât de des. Unei experienţe mistice îi datorează în chip evident Evagrie şi convingerea sa, statornic repetată, că blândeţea e nu numai „mama rugăciunii", ci şi de origine îngerească. Să observăm şi contextul în care Evagrie face această experienţă.

> „Altă dată l-a chinuit duhul blasfemiei. Şi a petrecut patruzeci de zile fără să intre sub acoperişul chiliei, până ce tot trupul său s-a umplut de păduchi ca un dobitoc necuvântător[8].

---

[5] *Mn* 126, cf. 123–125.
[6] *Vita* 11, fragment păstrat şi în greceşte.
[7] Cf. *Ant* VI, 16.
[8] *Vita* 10.

Câteva zile mai târziu ne-a povestit descoperirile pe care le-a văzut. Niciodată n-a ascuns nimic ucenicilor săi: «Se făcea că, spunea el, stăteam aşezat noaptea în chilia mea cu opaiţul aprins lângă mine, meditând la unul dintre profeţi. Iar la miezul nopţii am fost răpit şi m-am aflat ca şi cum eram în vis, în somn[9]. M-am văzut ca atârnat în văzduh până la nori şi îmbrăţişam cu privirea întreaga lume. Cel de care eram atârnat mi-a zis: Vezi tu toate acestea? Căci mă ridicase până la nori şi îmbrăţişam cu privirea întreaga lume. I-am spus: Da. Iar el mi-a zis: Îţi voi da o poruncă. Dacă o vei face, vei stăpâni tot ceea ce ai văzut. Mi-a mai spus: Du-te, fii milostiv, smerit şi pune-ţi gândul tău drept în Dumnezeu[10] şi vei stăpâni peste toate acestea. Iar când a sfârşit de spus acestea, m-am văzut din nou ţinând în mâini candela cu feştila aprinsă şi nu ştiam cum fusesem ridicat până la nori. Fie în trup — nu ştiu, Dumnezeu ştie, fie în duh — nu ştiu»[11].

Şi de aceea s-a luptat pentru aceste două virtuţi, ca şi cum în ele ar fi avut toate virtuţile"[12].

Evagrie trebuie să fi fost profund afectat de această experienţă, care nu e lipsită de paralele în mistica creştină[13]. Nu degeaba face el aluzie la răpirea Apostolului Pavel, răpire care la rândul ei l-a marcat definitiv pe Apostolul neamurilor. În orice caz, el a pus la inimă îndemnul mesagerului ceresc — un înger sau chiar Hristos Însuşi? — şi a făcut din acesta temelia învăţăturii sale ascetico-mistice. După care, Paladie continuă:

---

[9] E vorba de o *stare mistică*, pe care uneori Evagrie o aseamănă cu *somnul*, cf. *in Ps* 126, 2 γ. Nu ştim că ne găsim „în contemplaţie", cf. *in Ps* 126, 2 γ ὀλ 1. Întrucât este vorba de o stare de „desăvârşită nesimţire" (*anaisthesia*) (*Or* 120), *noaptea* e mai favorabilă contemplaţiei decât ziua, cf. *KG* V, 52 de comparat cu CASSIAN, *Conl.* 9, 31!

[10] E vorba de *dreapta credinţă*.

[11] *2 Co* 12, 2.

[12] *Vita* J.

[13] Cf. faimoasa vedenie a Sfântului Benedict: GRIGORIE DIALOGUL, *Dial.* II, XXXV, 3.

„Obişnuia să spună că blândeţea duce mintea la cunoaşterea dreaptă trăgând-o în sus. Căci scris este: «Învăţa-va pe cei blânzi căile Sale»[14]. Aceasta e o virtute a îngerilor..."[15]

*

Ceea ce Evagrie i-a învăţat pe alţii prin scrierile sale a practicat mai întâi el însuşi. Oamenii care citeau aceste scrieri[16] sau veneau la el în grupuri pentru a găsi ajutor în dificultăţi, făceau aceasta fiindcă „învăţătura sa era blândă foarte"[17], ca de altfel întreaga sa purtare.

„Era cu neputinţă să găseşti cuvânt lumesc în gura lui sau cuvânt de batjocură, şi nici nu voia să le audă la alţii"[18],

fiindcă aceste batjocuri, mai cu seamă la cei cultivaţi, ascund numai *ţinerea de minte a răului* sau *invidia*. De asemenea, orice *năzuinţă după carieră* — şi aceasta o formă de manifestare a unei irascibilităţi greşit conduse — i-a fost cu desăvârşire străină. Diaconul de odinioară al arhiepiscopului Constantinopolului s-a sustras chemării sale ca episcop al cetăţii Thmuis din Egipt, fugind până în Palestina[19]. Imaginea pe care ne-o schiţează despre el istoricul bisericesc Sozomenos, în secolul V, pe baza unei tradiţii scrise sau orale, redă de aceea adecvat caracterul său.

„Se spune că făptura sa ajunse atât de modestă, că legase până într-o asemenea măsură înfumurarea şi mânia, încât nici atunci când era aplaudat — pe bună dreptate — nu pălea, nici atunci când era mustrat — pe nedrept — nu se îmbolnăvea"[20].

---

[14] *Ps* 24, 9.
[15] *Vita* K.
[16] Cf. *Ep* 4; 19, 2; *HL syr* [73, 4].
[17] *Vita* E.
[18] *Vita* L; cf. *Gn* 32; *Eul* 17.
[19] *Vita* G.M.
[20] SOZOMENOS, *HE* VI, 30 (*PG* 67, 1384B).

După cum ştim de la Paladie, precum şi din propriile sale epistole, Evagrie n-a dus într-adevăr lipsă nici de aplauze, nici de mustrări. Învăţătura sa duhovnicească a trezit încă din timpul vieţii sale atenţia generală şi i-a adus o laudă pe care o îndepărta nemulţumit[21]. Această celebritate i-a împins pe unii confraţi din nemijlocita sa apropiere la o critică aspră. Astfel, de pildă, pe învăţatul Heron, care declara că „nu trebuie să avem alt învăţător decât pe Hristos"[22] — ca şi cum Evagrie ar fi învăţat altceva şi ar fi aşteptat altceva de la ucenicii săi[23]! Ulterior, în virtutea *trufiei* sale, Heron avea să cadă el însuşi chip ruşinos. Nu altfel s-au petrecut lucrurile şi cu înţeleptul Eukarpios, care îl numea pe Evagrie cu dispreţ „sucitor de cuvinte" şi spunea că duce lumea în greşeală cu învăţătura sa[24]. Potrivit învăţăturii evagriene, ambii monahi erau victime ale demonului mâniei.

La indiscutabila sa iscusinţă în cuvânt face aluzie uneori cu autoironie Evagrie însuşi[25]. Aceasta avea să-i aducă odată o admonestaţie publică din partea povăţuitorului său, Macarie Alexandrinul, preotul comunităţii ascetice din Kellia. Acest episod, pe care îl cunoaşte şi Sozomen, a intrat şi în aşa-numitul „Pateric" (*Gerontikon*), colecţia alfabetică a „zicerilor" sau „apoftegmelor" Părinţilor, care de altfel a preluat doar câteva mici extrase din scrierile lui Evagrie.

> „S-a făcut odată sobor în Kellia pentru un lucru oarecare, şi a grăit avva Evagrie. Zis-a lui preotul: Ştim, avvo, că de erai în ţara ta, poate şi episcop puteai să fii şi cap multora, iar acum ca un străin şezi aici! Iar el umilindu-se nu s-a tulburat, ci clătinând din cap, a zis lui: Adevărat este, părinte. O dată am grăit, iar a doua [oară] nu voi mai adăuga!"[26]

---

[21] *Ep* 52, 1 *sq.*

[22] *HL* 26, 1.

[23] Cf. *Vita* Ab, unde se găseşte o mărturie emoţionantă a lui Paladie despre povăţuitorul său.

[24] *HL syr* [73, 4].

[25] *Pr* 94.

[26] Evagrios 7. Citat: *Iov* 40, 5.

Evagrie ne-a dat de altfel propria sa versiune privitoare la acest episod, care trebuie să se fi petrecut în primii ani ai şederii sale în Kellia, oferindu-ne în acelaşi timp şi explicaţia lui duhovnicească. Fratele anonim din pasajul următor trebuie să fi fost el însuşi.

> „Un frate era chinuit de un cinstitor al lui Dumnezeu. Suferind nedreptatea, a plecat sfâşiat de bucurie şi întristare. De bucurie, fiindcă, deşi chinuit şi îmbolnăvit pe nedrept, nu se tulburase; de întristare, fiindcă cinstitorul de Dumnezeu greşise şi se bucurase în greşeala lui"[27].

Evagrie vrea astfel să spună că Macarie Alexandrinul l-a umilit în public fiindcă socotea că ucenicul său vorbise cu slavă deşartă, ceea ce evident nu era cazul. După care Evagrie continuă:

> „Înţelege însă că şi amăgitorului [demonului] i s-au întâmplat aceste două lucruri, întrucât s-a bucurat nevoie mare pentru că l-a tulburat acela [pe mustrător], dar s-a tulburat cu atât mai mult cu cât acesta [cel mustrat] nu s-a tulburat".

Ulterior Evagrie mai revine o dată asupra acestei întâmplări şi precizează laconic: „Dacă în slujirea ta treci în pământ străin, nu te aştepta să fi primit de toţi ca oaspete. Socoteşte-te pe tine însuţi nevrednic de cinstire, pentru a pune astfel pe fugă gândul ocării chiar şi atunci când spune adevărul". Dacă suntem ocărâţi, trebuie să binecuvântăm pe ocărâtor, dar ţinerea de minte a răului să o azvârlim diavolului[28], întrucât el însuşi este pricinuitor atât al ocării, cât şi al ţinerii ei de minte.

Din acest incident, care evident trebuie să-l fi afectat profund, Evagrie trage concluzia că cel mai bine e să „închidem

---

[27] *Eul* 4.
[28] *Eul* 21.

uşa mâniei cu buzele"[29]. Această tăcere smerită e un semn sigur al acelei blândeţi care, pentru Evagrie, devenise „maica cunoştinţei". Aceasta e o cunoştinţă şi a întregului joc demonic al „gândurilor". Deja contemporanii săi şi, înaintea tuturor, prietenul său Rufin, admiraseră şi lăudaseră această „deosebire a duhurilor".

> „Am văzut acolo [adică în Kellia] şi un om cu totul înţelept şi în toate minunat, cu numele Evagrie, care între celelalte calităţi ale duhului său ajunsese la un asemenea «dar al deosebirii duhurilor»[30] şi — precum spune Apostolul — al «curăţirii gândurilor»[31], încât suntem de părere că nici unul dintre Părinţi n-a ajuns la o asemenea cunoştinţă a lucrurilor subtile şi duhovniceşti"[32].

*

Evagrie nu ne-a lăsat nici un tratat „despre blândeţe", dar tema „iubirii", a „blândeţii" şi „prieteniei" (duhovniceşti) străbate ca un fir roşu întreaga sa operă. În chip semnificativ, cele mai emoţionante texte se găsesc în *scrisorile* sale personale, respectiv în *scoliile* la unele cărţi biblice, cu siguranţă menite unui public cunoscut personal autorului sau stând în nemijlocita sa apropiere[33]. Mai limpede decât în celelalte scrieri devine aici faptul că învăţătura monahului pontic era cu adevărat „blândă foarte". Cât de des foloseşte în scrisori el ca adresare formula „iubirea ta"[34]! Pentru că iubirea „sfântă"[35] şi cu adevărat „dumnezeiască"[36] este, potrivit

---

[29] *Ibid.*

[30] *1 Co* 12, 10.

[31] Cf. *2 Co* 10, 4.

[32] *HM* XXXVII (7, 1).

[33] Cf. G. BUNGE, „Der mystische Sınn der Schnft", *Studia Monastica* 36 (1994), p. 135–146 [trad. rom. Ioan I. Ică jr. în: G. BUNGE, *Evagrie Ponticul. O introducere*, Editura Deisis, Sibiu, 1997, p. 161–172].

[34] *Ep* 3, 4; 4, 1; 12, 1; 19, 1; 21, 2; 31, 1; 35; 41, 1; 44, 1; 58, 1.

[35] *Ep* 60, 2. 4.

[36] *Ep* 61, 1.

cuvântului ucenicului iubit al Mântuitorului[37], Dumnezeu Însuşi, ba chiar „iubirea-obârşie"[38], şi un semn distinctiv neamăgitor după care pot fi recunoscuţi adevăraţii ucenici ai lui Hristos[39], „Care e iubirea noastră"[40]. Cât de des îi îndeamnă Evagrie pe destinatarii scrisorilor sale la blândeţe, acea formă de manifestare concretă a iubirii prin care „stăvilim mânia"[41]! Ea este pentru noi înainte de toate o „maică a cunoştinţei", fiindcă face „mintea contemplativă"[42] şi în stare să cunoască „ca martor ocular"[43], în chip nemijlocit, harul dumnezeiesc.

> „Sunt convins de faptul că blândeţea ta ţi s-a făcut pricina unei mari cunoştinţe. Căci nici o singură virtute nu produce atât de mult înţelepciunea ca blândeţea, pentru care şi Moise a fost lăudat că a fost «mai blând decât toţi oamenii». Şi eu te rog, de aceea, să te faci şi să fi numit învăţăcel al «Celui Blând»"[44].

De aceea „iubirea este întâia şi cea mai veche [*mia kai archaia*] poruncă, prin care mintea vede întâia iubire [*ten proten agapen*]", întrucât Dumnezeu „ne-a iubit *mai întâi*"[45]. „Căci prin iubirea noastră vedem iubirea lui Dumnezeu faţă de noi, cum stă scris în Psalmi: «Învăţa-va pe cei blânzi căile Sale»[46]; «Moise însă era mai blând decât toţi oamenii»[47], şi de aceea pe bună dreptate spune Duhul Sfânt: «El l-a făcut pe Moise să cunoască căile Sale»[48]"[49].

---

[37] *1 In* 4, 8.
[38] *Ep* 44, 2; 56, 3.
[39] *Ep* 37, 2; 40, 1.
[40] *Ep* 40, 3; 44, 2.
[41] *Ep* 19, 2.
[42] *Ep* 27, 2. 4.
[43] *Gn* 4.
[44] *Ep* 36, 3.
[45] *1 In* 4, 19.
[46] *Ps* 24, 9.
[47] *Nm* 12, 3.
[48] *Ps* 102, 7.
[49] *Ep* 56, 3 gr. şi syr.

„Roadele iubirii se cuvine mai degrabă să le cerem de la voi, care prin nepătimire aţi dobândit iubirea dumnezeiască[50] şi v-aţi îmbogăţit în «comoara» cerească[51]. «Şi nu fiii adună comori părinţilor, ci părinţii fiilor»[52]. Întrucât sunteţi părinţi, imitaţi pe «Tatăl» Hristos[53] şi hrăniţi-ne cu «pâinea de orz»[54] prin învăţătura îmbunătăţirii năravurilor. Plecaţi-vă spre necioplirea noastră, până ce vom lepăda de la noi obiceiurile dobitoceşti şi ne vom învrednici de «Pâinea» duhovnicească, «care s-a pogorât din cer»[55] şi care hrăneşte toate firile raţionale pe măsura alcătuirii lor.

Fiindcă «Cel ce S-a pogorât e şi Cel care S-a urcat, ca să umple toate»[56]. Şi dacă le umple pe toate, «noi toţi vom primi din plinătatea lui Hristos Mântuitorul nostru»[57]. Fiindcă «plinătatea lui Hristos»[58] e cunoştinţa duhovnicească a lumilor trecute şi viitoare, împreună cu adevărata credinţă în Sfânta Treime.

Credinţa desăvârşită se dobândeşte însă prin lepădare de toate gândurile la cele trupeşti. Şi Sfânta Treime Se descoperă minţii [ca mintea să poată vedea][59] atunci când aceasta se dezbracă de patimile «omului vechi cel nimicit de plăcerile înşelătoare»[60]. Când acesta din urmă este stârpit, atunci mintea se face jertfă de ardere de tot pentru Dumnezeu printr-o vieţuire dreaptă şi credinţă adevărată"[61].

---

[50] Cf. *Pr* 81.
[51] E vorba de *înţelepciune*, cf. *Sol* 7, 14. Cf. şi *Ep* 47 nota 1.
[52] *2 Co* 12, 14.
[53] Despre Hristos ca „tată", cf. *in Prov* 20, 9 (G. 210).
[54] *In* 6, 9. „Pâinea de orz" e aici simbolul lui *praktike*.
[55] *In* 6, 38. 42. 51. „Pâinea duhovnicească" e simbolul *gnozei cereşti*.
[56] *Ef* 4, 10.
[57] *In* 1, 16.
[58] *Ef* 3, 19; 4, 13.
[59] Propoziţia din paranteză lipseşte în unele manuscrise.
[60] *Ef* 4, 22.
[61] *Ep* 61.

Epilog

Am ajuns iată la sfârşitul itinerarului nostru privind scrierile lui Evagrie. Osteneala a meritat dacă cititorul a fost pus pe gânduri. Va fi câştigat deja mult, dacă irascibilitatea şi agresivitatea sa i se vor părea mai puţin „naturale" decât până acum, şi încă şi mai mult, dacă a devenit conştient de faptul că şi consecinţele lor sunt mai degrabă antinaturale, adică diametral opuse menirii noastre creaţionale. Desigur, prin aceasta el nu şi-a şi stăpânit încă forţa iraţională a irascibilităţii sale. A devenit însă vizibil un ţel, o imagine despre om de o mare demnitate şi unitate interioară. Fiindcă nu este vorba despre reprimarea puterilor noastre naturale, nici măcar a celor iraţionale, ci despre *curăţirea* şi *unificarea* lor. Numai un suflet cu totul unificat în cele trei „părţi" ale sale devine inatacabil pentru demonii care ne vor hărţui însă până la moarte. A fi creştin înseamnă a lupta.

> „Aşa cum un atlet nu poate fi încununat fără să concureze, tot aşa nu ne facem creştini fără lupte"[1].

Viaţa noastră se aseamănă într-adevăr unui *câmp de luptă*, pe care demoni ne războiesc intens prin „gândurile" lor ispititoare, pentru a ne insufla activarea antinaturală a puterii

[1] *Inst mon* (*PG* 79, 1236B).

sufletelor, pe care o numim „patimă" sau „viciu". Dar în lupta noastră nu suntem lăsaţi singuri. Avem *modelul* şi *învăţătura* a lui Hristos, Care l-a biruit deja pe Satan şi, pe lângă aceasta, puternicul ajutor al îngerilor lui Dumnezeu. Dacă, totuşi, cădem în luptă, acest lucru nu se întâmplă din pricina forţei covârşitoare a duşmanilor şi, cu atât mai puţin, din pricina nepăsării aliaţilor noştri, ci numai şi numai din pricina propriei noastre trândăvii[2]! Stă deci în puterea noastră de a *consimţi* fie „gândurilor demonice" ale potrivnicilor noştri, fie „gândurilor îngereşti" ale aliaţilor noştri, şi a duce astfel *viaţa* unui demon sau cea a unui înger. Dacă imită însuşirea dominantă a demonilor, *mânia*, omul devine el însuşi „demon" sau „şarpe". Dacă îşi însuşeşte însă „chipul îngeresc", prin aceea că imită „virtutea îngerilor", *blândeţea*, el dobândeşte o „stare aproape îngerească", ba chiar devine „egal cu îngerii". Amândouă aceste opţiuni au ample consecinţe! Căci dacă mânia „orbeşte" omul, blândeţea îl face „contemplativ", adică „văzător" al tainelor lui Dumnezeu şi al creaţiei Sale.

*

Prin urmare, mânia şi blândeţea sunt antagonice. Ele reprezintă două *atitudini fundamentale* ce se exclud reciproc. Pe cât de puţin blândeţea este o simplă debilitate sau slăbiciune, dat fiind că „cel blând trebuie să fie un luptător", pe atât de puţin această blândeţe luptătoare poate fi legată de agresivitate în sensul modern al cuvântului. Acest lucru pare evident, ba chiar de la sine înţeles. Şi, totuşi, experienţa învaţă că mulţi oameni încearcă să lege între ele aceste două atitudini fundamentale. Mai exact spus, în cuvinte ei se ţin de idealul creştin al iubirii, dar pretinsul lor „zel sfânt" pentru *adevăr*, în care, şi după Evagrie, „trebuie să stăruim chiar dacă suntem duşmăniţi pentru aceasta"[3], are de multe ori drept mobil ascuns nu iubirea, ci mânia ascunsă sau făţişă. Acest

[2] *Ant Prol* 1. 2.
[3] *Gn* 44.

lucru devine limpede în cazul în care irascibilitatea lor nu se îndreaptă numai împotriva demonilor şi a răului pricinuit de ei, printre care şi erezia, ci şi împotriva păcătoşilor şi a ereticilor, deşi „nu există nici o mânie dreaptă împotriva aproapelui"[4]!

Eroarea fundamentală a acestor zeloşi, care au provocat multe nenorociri în Biserică, e aşadar de *natură spirituală*. De aceea, Evagrie avertizează stăruitor:

> „Nu încuviinţa înfrânarea care izgoneşte blândeţea!"[5]

Înfrânarea sau „stăpânirea de sine" (*enkrateia*) e un frâu pentru poftă, tot aşa cum iubirea blândă tămăduieşte pornirile antinaturale ale irascibilităţii. *Autentice* sunt amândouă, dar numai atunci când sunt prezente *împreună* în suflet[6]. Înfrânarea, asceza fără iubire, nu este o virtute, ci mai degrabă un viciu sau o patimă. Fiindcă demonii n-au nevoie nici de somn, nici de mâncare, nici de alte lucruri asemănătoare[7]... Cine nu înţelege aceasta ar face mai bine să nici nu pună măcar piciorul pe calea monahilor. Evagrie, care apără idealul îngeresc, atât de înalt, al monahismului, e şi cel mai aspru judecător al tagmei sale.

> „Mai bine un mirean blând, decât un monah iute şi arţăgos"[8].

> „Mai bine o femeie blândă decât o fecioară arţăgoasă şi iute"[9].

Un astfel de fals „nazireu", care se îmbată în ascuns cu „vinul dracilor", cu licoarea oprită a mâniei, e un înşelător, care-i induce în eroare pe oameni prin „haina sa sfântă"[10],

---

[4] Cf. *Or* 24.
[5] *Ep* 56, 5 gr.
[6] *Pr* 35. 38.
[7] Macarie Egipteanul 11.
[8] *Mn* 34, cf. 78.
[9] *Vg* 45.
[10] *Pr Prol* [9].

care simbolizează prin toate componentele[11] ei acele virtuţi pe care de fapt el nu le posedă. O astfel de amăgire nu este însă lipsită de primejdii.

> „Cine sminteşte pe mireni nu va fi nepedepsit, şi cine îi înfurie necinsteşte numele său"[12],

şi anume acel nume frumos de „creştin", care îşi trage obârşia de la Cel care a spus despre Sine Însuşi: „Învăţaţi de la Mine că sunt blând şi smerit cu inima".

*

După mărturia prietenilor săi Paladie şi Rufin, Evagrie era un ascet extraordinar de riguros şi aspru[13], „de o înfrânare incredibilă"[14]. Dar „învăţătura sa era blândă foarte", şi întreaga sa fiinţă era modestă. Următorul extras din una din scrisorile sale personale poate fi citit de aceea drept un veritabil *testament spiritual*, în spatele căruia se poate citi întreaga decantare a unei vieţi autentice.

> „În ce mă priveşte, sunt unul din cei care laudă înfrânarea, şi mă rog să trăiesc în ea împreună cu îndelungă-răbdarea şi iubirea. Căci fără acestea, cum am putea-o numi înfrânare? Cenuşă este ea, lăsată în urmă de focul care a ars aprinderea iubirii. Pentru că înfrânarea singură se aseamănă acelor fecioare nebune care au fost scoase afară din cămara de nuntă, fiindcă untdelemnul lor s-a terminat şi candelele lor s-au stins[15]. «Candelă» numesc aici mintea, creată să primească fericita «lumină»[16], şi care din pricina învârtoşării sale a căzut din cunoştinţa lui Dumnezeu. Pentru

---

[11] *Pr Prol* [1]–[7].
[12] *Mn* 113.
[13] *Vita* B. C. D.
[14] *HM* XXVII (7, 3).
[15] *Mt* 25, 1 *sq.*
[16] „Lumina" e aici simbol al *cunoaşterii*, cf. *Ep* 28 nota 3.

că acolo unde lipseşte «untdelemnul», stăpâneşte mânia[17]. Acest lucru am avut să vi-l spun, fraţi iubiţi"[18].

*

Altfel ar arăta *istoria Bisericii*, ctitorită de „Cel Blând", dacă mădularele trupului Său, păstori şi turmă, ar pune la inimă cu sinceritate această „blândă învăţătură". Chiar, şi poate tocmai atunci când este vorba despre *adevăr*, şi despre „dreapta credinţă",

> „irascibilitatea împrăştie cunoştinţa, dar îndelunga-răbdare o adună"[19].

Să nu ne amăgim, mânia „orbeşte" nu numai pe cel care s-a abătut în chip obiectiv de la adevăr şi prin aceasta a devenit „eretic", ci şi pe cel căruia i-a fost încredinţat acest adevăr şi care caută să-l apere. Cum ar putea exista „cunoştinţa cea adevărată" acolo unde combatem plini de mânie şi de ţinere de minte de rău „erezii" reale sau închipuite, adică cel mai adeseori, chiar dacă în chip nemărturisit, un anume frate creştin, suspectat de erezie? Oricât de mare postitor şi ascet ar fi cineva, dacă el este inundat de patimi cum sunt irascibilitatea, fierberea în ascuns, mânia, slava deşartă şi trufia, atunci înfrânarea nu-i foloseşte la nimic.

> „Nu fi necritic, rogu-te, şi nu socoti că numai postitorii primesc cunoştinţa lui Dumnezeu! Cu o scândură nu se desăvârşeşte corabia, nici cu o ţiglă nu se zideşte o casă"[20].

Chiar atunci când „lumea e în răscoală", omul înţelept se ţine departe de toate „discuţiile stricăcioase"[21]. Căci ce altceva produc ele decât „sfâşieri ale Bisericii Domnului", care nu

---

[17] Simbol al „sfintei iubiri", cf. *KG* IV, 25 şi *Ep* 28 nota 4.
[18] *Ep* 28, 1.
[19] *Mn* 35.
[20] *Ep* 52, 6.
[21] *Ep* 52, 5.

sunt decât fructele amare ale mâniei? Judecata lui Evagrie are aici o severitate profetică.

> „Pe cel care aruncă în tulburare Biserica Domnului, pe acela îl va mistui focul, şi pe cel care se împotriveşte preotului, pe acela îl va înghiţi pământul"[22],

ca odinioară pe „ceata" răzvrătiţilor „lui Core"[23]. „Fumul" acestor răzvrătiţi furioşi nu-l primeşte Domnul, fiindcă nu-I place rugăciunea lor[24]. Şi aici Evagrie este iarăşi categoric.

> „Cei ce sfâşie Biserica Domnului sunt departe de rugăciunea curată!"[25]

Rugăciunea „curată" de toate patimile, şi mai cu seamă de gândurile irascibilităţii, e un bine suprem. Demonii încearcă totul ca să o „tulbure". În acest scop, ei grămădesc asupra celor ce au înaintat deja în viaţa duhovnicească ocări şi defăimări de tot felul, ca să-i întărâte spre mânie[26].

> „Demonii nu se lasă de la defăimarea gnosticului, chiar dacă el n-a făcut nici o greşeală, pentru a-i abate mintea. Un nor se întinde atunci în jurul minţii ducând-o departe de contemplaţie când aceasta îi mustră pe demoni ca defăimători"[27].

Dacă demonii fac aceasta cu succes chiar şi cu oamenii nevinovaţi, „ce vor face atunci când găsesc un asemenea pretext cum e sfâşierea Bisericii Domnului"[28]?!

Şi ce să mai spunem de acea *neîmpăcare*, o altă formă a ţinerii minte a răului, a „pomenirii răului" [real sau închipuit][29] care face imposibilă orice împăcare?

---

[22] *Mn* 114. „Preotul" înseamnă aici episcopul.
[23] Cf. *Nm* 16, 1 *sq.*
[24] Cf. *O sp* 4, 18.
[25] *Ep* 52, 5.
[26] Cf. *Gn* 32.
[27] *KG* III, 90 gr.
[28] *Ep* 52, 5.
[29] *Pr* 11.

„Această blândeţe [a lui Moise] să-i înveţe pe fraţii tăi, şi să nu-ţi pară greu a lua asupra ta căinţa pentru mânie"[30],

îndeamnă cu insistenţă Evagrie în aceeaşi scrisoare în care se spune şi că „nici un alt rău nu face atât de mult mintea demon ca mânia". Nimeni nu se poate sustrage de la aceste două lucruri. Ambele sunt necesare: atât *căinţa* din partea celui ce acţionează purtat de mânie, cât şi *împăcarea* acordată din partea celui devenit victima sa. Cine trebuie să facă începutul? Cel care-şi pune această întrebare, indiferent dacă are sau nu dreptate.

Pentru „a stinge încăpăţânarea vrăjmaşilor şi a restabili unanimitatea Bisericii", aşa cum scrie Evagrie (probabil episcopului Ioan al Ierusalimului), e nevoie de amândouă lucrurile: de blândeţe şi fermitate[31]: blândeţe faţă de cel rătăcit şi fermitate faţă de rătăcirea lui.

Oare această „învăţătură blândă foarte" a lui Evagrie, care n-a dus nicidecum lipsă de fermitate interioară, nu poate arăta şi astăzi creştinilor calea ce duce înapoi spre acel „acord [*symphonia*] al sufletelor raţionale care grăiesc acelaşi lucru şi între care nu există schisme"[32], acord dispărut de atâta amar de vreme? Fiindcă, asemenea unui „cor" cu multe voci, acest „acord" nu este doar o viziune utopică, pur omenească, asupra viitorului. Acest „acord" simfonic e un *dar* dumnezeiesc, pe care Hristos l-a cerut şi l-a dobândit pentru noi de la Tatăl[33], şi el poate fi *păstrat* numai în smerenie, întru cât „rămânem"[34] în el, sau întru cât ne *întoarcem în căinţă sinceră*[35] la el, atunci când l-am pierdut.

---

[30] *Ep* 56, 4 gr.
[31] *Ep* 24, 2.
[32] *in Ps* 150, 4a ε.
[33] *In* 17.
[34] *In* 15.
[35] *Ap* 2, 5.

Prescurtări şi bibliografie

1. Scrierile lui Evagrie

Ant = *Antirrhetikos*, ed. FRANKENBERG, *Evagrius Ponticus*, Berlin, 1912, p. 472–545.

Ep = *Epistulae* LXII, ed. FRANKENBERG, 1912. Trad. germană de G. Bunge: EVAGRIOS PONTIKOS, *Briefe aus der Wüste* (Sophia 24), Trier, 1986. Fragmente greceşti: C. GUILLAUMONT, *Fragments grecs inédits d'Évagre le Pontique* (*TU* 133), Berlin, 1987, p. 209–221. P. GÉHIN, „Nouveaux fragments des lettres d'Évagre", *Revue d'Histoire des Textes* 24 (1994), p. 117–147.

Ep fid = *Epistula fidei*, ed. J. GRIBOMONT, în M. FORLIN-PATRUCCO, *Basilio di Cesarea, Le lettere*, vol. 1, Torino, 1983, p. 84–113. Trad. germană în BUNGE, *Briefe*. [Trad. rom. diac. Ioan I. Ică jr.: G. BUNGE, *Evagrie Ponticul. O introducere*, Editura Deisis, 1997, p. 193–214.]

Ep Mel = *Epistula ad Melaniam*, ed. FRANKENBERG, 1912 (prima parte); VITESTAM, *Seconde partie du traité qui passe sous le nom de „La grande lettre d'Évagre le Pontique à Mélanie l'ancienne*, Lund, 1964 (partea a doua), 1964. Trad. germană în BUNGE, *Briefe*. [Trad. rom. diac. Ioan I. Ică jr.: G. BUNGE,

Evagrie Ponticul. O introducere, Ed. Deisis, 1997, p. 215–240.]

Eul = *Tractatus ad Eulogium monachum*, *PG* 79, 1093–1140.

Gn = *Gnostikos*, ed. A. şi CL. GUILLAUMONT: ÉVAGRE LE PONTIQUE, *Le gnostique ou à celui qui est devenu digne de science*, *SC* 356, Paris, 1989 [trad. rom. de Cristian Bădiliţă: EVAGRIE PONTICUL, *Tratatul practic. Gnosticul*, Ed. Polirom, Iaşi, 1997].

in Eccl = *Scholies à l'Ecclésiaste*, ed. P. GÉHIN, *SC* 397, Paris, 1993.

in Prov = *Scholies aux Proverbes*, ed. P. GÉHIN, *SC* 340, Paris, 1987.

in Ps = *Scolii la Psalmi*. Prin amabilitatea drei M.-J. RONDEAU utilizez colaţiunea executată după ms. *Vaticanus graecus 754* pe care o pregăteşte pentru editare. Cf. M.-J. RONDEAU, „Le commentaire sur les Psaumes d'Évagre le Pontique", *OCP* 26 (1960), p. 307–340.

Inst mon = *Institutio ad monachos*, *PG* 79, 1236–1240. Supplement ed. J. MUYLDERMANS, „Evagriana", *Le Muséon* 51 (1938), p. 198 *sq.*

KG = *Kephalaia Gnostika*, ed. GUILLAUMONT: *Les six Centuries des „Kephalaia Gnostika" d'Évagre le Pontique* S_1 *et* S_2, *PO* 28, Paris, 1958.

M c = *De diversis malignis cogitationibus*, *PG* 79, 1200–1233. Corectat după ms. *Coislin 109*, BN Paris [trad. rom. după *PG* de Pr. prof. D. Stăniloae, *FR* 1, Sibiu, 1947, p. 48–70].

M c r l = *De diversis malignis cogitationibus recensio longior*, ed. MUYLDERMANS, *A travers la tradition manuscrite d'Évagre le Pontique* (Bibliothèque du *Muséon* 3), Louvain, 1932, p. 47 *sq.*

Mn = *Sententiae ad monachos*, ed. H. GRESSMANN, *Nonnenspiegel und Mönchsspiegel des Euagrios Pontikos*, *TU* 39, 3, Leipzig, 1913, p. 143–165.

Or = *De oratione tractatus*, *PG* 79, 1165–1200, text corectat după ms. *Coislin 109*, BN Paris; un text mai bun în: *Philokalia*, I, Atena, 1957, p. 176 *sq.* Trad. franceză comentată HAUSHERR, 1960. [Trad. rom. de Pr. prof. D. Stăniloae, *FR* 1, 1947, p. 73–93.]

O sp = *Tractatus de octo spiritibus malitiae*, *PG* 79, 1145–1164. Trad. germană după recenzia mai lungă (*Coislin 109*, BN Paris) de G. BUNGE: EVAGRIOS PONTIKOS, *Über die Acht Gedanken*, Würzburg, 1992.

Pr = *Praktikos* sau *Capita practica ad Anatolium monachum*, ed. A. şi CL. GUILLAUMONT: ÉVAGRE LE PONTIQUE, *Traité pratique ou Le moine*, *SC* 170/171, Paris, 1971 [trad. rom. de C. Bădiliţă, Ed. Polirom, Iaşi, 1997]. Trad. germană comentată de G. BUNGE: EVAGRIOS PONTIKOS, *Praktikos oder der Mönch* (Koinonia 32), Luthe Verlag, Köln, 1989 [trad. rom. în curs de apariţie la Ed. Deisis].

Rer mon = *Rerum monachalium rationes*, *PG* 40, 1252–1264 [trad. rom. de Pr. prof. D. Stăniloae, *FR* 1, Sibiu, 1947, p. 39–47].

Sent = *Sexti Pythagorici, Clitarchi, Evagrii Pontici Sententiae*, ed. A. ELTER, Leipzig, 1892.

Sk = *Skemmata*, ed. MUYLDERMANS, *Evagriana*, Extrait de la revue *Le Muséon* t. XLIV, augmenté de: Nouveau fragments grecs inédits, Paris, 1931, p. 38 *sq.*

Vg = *Sententiae ad virginem*, ed. GRESSMANN, *TU* 39, 4, Leipzig, 1913.

Vit = *De vitiis quae opposita sunt virtutibus*, *PG* 79, 1140–1144, şi *Supplement* ed. J. MUYLDERMANS, *Le Mouséon* 54 (1941), p. 4 *sq.*

2. Alte surse

Conl = IOANNES CASSIANUS, *Conlationes*, ed. PETSCHENIG, în E. RICHERY: JEAN CASSIEN, *Conférences*, *SC* 42/54/64, Paris, 1955/1958/1959 [trad. rom. de V. Cojocaru – D. Popescu, *PSB* 57, Bucureşti, 1990].

HL = PALLADIUS, *Historia Lausiaca*, ed. C. BUTLER, *The Lausiac History of Palladius*, Cambridge, I–II, 1898/1904 [trad. rom. de Pr. prof. D. Stăniloae, Bucureşti, 1993].

HL syr = PALLADIUS, *Historia Lausiaca* versiunea siriacă, ed. R. DRAGUET, *Les formes syriaques de la matière de l'*Histoire Lausiaque, *CSCO* 389/390 şi 398/399, Louvain, 1979.

HM = *Historia monachorum in Aegypto*, ed. FESTUGIÈRE (Subsidia hagigraphica 53), Bruxelles, 1971; traducere latină de RUFINUS, *PL* 21, 387–462, ed. critică SCHULTZ–FLÜGEL, *PTS* 34, Berlin, 1990.

Vita = PALLADIUS, *Vita Evagrii coptice*, cf. G. BUNGE – A. DE VOGÜÉ, *Quatre eremites égyptiens d'après les fragments coptes de l'„Histoire Lausiaque"* (*SO* 60), Bellefontaine, 1994, p. 153–175 [trad. rom. Ioan I. Ică jr., în: G. BUNGE, *Evagrie Ponticul. O introducere*, Ed. Deisis, 1997, p. 179–192].

Avva Evagrie
despre mânie şi terapia ei

— principalele texte —

A

Despre feluritele gânduri ale răutății*

2. Toate gândurile demonice introduc în suflet înțelesurile [reprezentările mentale] ale lucrurilor sensibile, care întipăresc mintea și o fac să poarte în ea formele acelor lucruri; și din însuși lucrul se cunoaște demonul care se apropie de tine. De pildă, dacă în cugetul meu se ivește fața celui ce m-a păgubit sau mi-a arătat necinste, acest lucru dă pe față gândul ținerii de minte a răului furișat în mine. Dacă, iarăși, are loc o aducere-aminte de bani sau slavă, din acest lucru se recunoaște în chip vădit cine ne supără. Asemenea și la celelalte gânduri, din însăși lucrul vei găsi care demon stă de față și-ți strecoară pe furiș închipuirile [fantasmele] lui. Nu zic că toate amintirile unor lucruri ca aceste vin de la demoni, fiindcă și mintea însăși, pusă în mișcare de om, aduce prin fire închipuirile lucrurilor; ci numai acele amintiri câte stârnesc irascibilitatea și pofta împotriva firii. Fiindcă din pricina tulburărilor acestor două puteri, mintea cade în adulter în cugetul ei și e războită, neputând primi închipuirea Legiuitorului ei, dacă strălucirea aceea se arată puterii conducătoare [minții] la vremea rugăciunii prin lipsirea ei de toate reprezentările mentale ale lucrurilor. Dar nu va putea lepăda omul

---

* *Peri diaphoron poneron logismon* (*De diversis malignis cogitationibus*), *PG* 79, 1199–1228. Pentru traducere s-a folosit textul grec reprodus alături de versiunea italiană a Francescăi Moscatelli: EVAGRIO PONTICO, *Gli otto spiriti della malvagita. Sui diversi pensieri della malvagita*, San Paolo, 1996.

de la sine amintirile pătimaşe, dacă nu poartă de grijă de poftă şi irascibilitate, pe una stingând-o prin posturi, privegheri şi culcări pe jos, iar pe alta îmblânzind-o prin îndelungirăbdări, neţineri de minte ale răului şi milostenii; căci din aceste două patimi se alcătuiesc aproape toate gândurile demonice care aruncă mintea în vătămare şi pierzanie.

3. Dar e cu neputinţă să ocolim aceste patimi dacă nu dispreţuim desăvârşit mâncărurile, banii şi slava, ba chiar şi propriul nostru trup, din pricina celor ce încearcă de multe ori să-l lovească... [*Mt* 6, 1. 5. 15] ... Să fim deci cu luare-aminte la Medicul sufletelor cum prin milostenie vindecă irascibilitatea, iar prin rugăciune curăţă mintea, şi, iarăşi, prin post veştejeşte pofta; iar din acestea se alcătuieşte omul nou, cel înnoit după chipul Celui ce l-a zidit pe el [*Col* 3, 10], şi în care din pricina sfintei nepătimiri [care este atunci în el] nu mai este nici masculin, nici feminin, iar din pricina credinţei una şi a iubirii nu mai e nici elin, nici iudeu, nici tăiere-împrejur, nici netăiere-împrejur, nici barbar, nici scit, nici rob, nici om liber, ci toate şi în toţi Hristos [*Ga* 3, 28].

4. [...] La scopul demonilor contribuie foarte mult irascibilitatea noastră pusă în mişcare împotriva firii, când se face extrem de utilă la toată reaua lor viclenie; şi de aceea nimeni dintre ei nu se lasă rugat să o tulbure zi şi noapte. Dar când o văd legată prin blândeţe, atunci de îndată o dezlănţuie pentru pretexte pretins juste ca, făcându-se ascuţită foarte, să le fie folositoare şi la gândurile lor sălbatice. De aceea, e necesar să nu o stârnim nici pentru lucruri drepte, nici pentru lucruri nedrepte, ca să nu dăm noi înşine sabie rea celor ce ne doboară; ceea ce ştiu că fac mulţi, şi mai mult decât trebuie, aprinzându-se pentru pretexte mărunte.

5. Căci spune-mi, de ce te arunci degrabă în luptă, dacă dispreţuieşti mâncărurile, banii şi slava? De ce hrăneşti câinele, vestind la toţi că nu ai nimic? Iar dacă acesta latră şi se ia după oameni, e vădit că ai ceva înăuntru şi vrei să le păzeşti. Eu însă sunt convins că unul ca acesta e departe de rugăciunea curată, ştiind că mânia e o ciumă pentru o astfel

de rugăciune. Pe lângă aceasta, mă mir că unul ca acesta a uitat şi de sfinţi, de David care strigă: „Părăseşte mânia şi lasă iuţimea" [*Ps* 37, 8]; de Ecleziastul care porunceşte: „Depărtează mânia de la inima ta şi alungă răutatea de la trupul tău" [*Ecc* 11, 10]; de Apostolul care îndeamnă: „Să ridicăm în toată vremea şi în tot locul mâini cuvioase spre Domnul, fără mâine şi gânduri" [*1 Tim* 2, 8]. De ce oare nu învăţăm de la obiceiul cel tainic şi vechi al oamenilor care alungă din case câinii la vremea rugăciunii? Iar acesta ne sugerează că mânia nu trebuie să fie prezentă împreună cu cei ce se roagă. Şi iarăşi: „Mânia este vinul dracilor" [*Dt* 32, 33], iar nazireii se abţin de la vin. Iar unul dintre înţelepţii din afară a spus că fierea şi coapsele nu sunt hrană pentru zei, neştiind, cred, ce spunea; căci socot că una e simbolul mâniei, iar cealaltă al poftei iraţionale. [...]

14. Dacă cineva şi-a stăpânit mânia, a stăpânit peste demoni, dar cine este rob acestei patimi, acesta e cu desăvârşire străin de viaţa singuratică şi străin de căile Mântuitorului nostru, dacă se zice că Însuşi Domnul nostru învaţă pe cei blânzi căile Sale [*Ps* 25, 9]. De aceea cu anevoie poate fi vânată mintea anahoreţilor care fug în câmpia blândeţii; căci de nici o altă virtute nu se tem demonii ca de blândeţe. Căci pe aceasta a dobândit-o şi acel Moise, care a fost numit „blând mai mult decât toţi oamenii" [*Nm* 12, 3]. Iar sfântul David a spus că e vrednică de pomenirea lui Dumnezeu, zicând: „Adu-ţi aminte, Doamne, de David şi de toată blândeţea lui" [*Ps* 132, 1]. Şi Însuşi Mântuitorul ne-a poruncit să ne facem imitatori ai blândeţii Lui zicând: „Învăţaţi de la Mine, că sunt blând şi smerit cu inima, şi veţi afla odihnă sufletelor voastre" [*Mt* 11, 29]. Dar dacă cineva s-ar reţine de la mâncăruri şi de la băuturi, dar prin gândiri rele îşi aţâţă mânia, acela se aseamănă cu o corabie care pluteşte pe mare având drept cârmaci un demon. De aceea trebuie să fim cu luare-aminte, pe cât e cu putinţă, la câinele nostru, şi să-l învăţăm să sfâşie numai lupi şi să nu mănânce oile, arătând toată blândeţea faţă de toţi oamenii.

B

Despre cele opt gânduri ale răutății

5. Despre furie*

9. Furia [*orge*] e o patimă nebună; ea îi face cu uşurinţă să-şi iasă din sine pe cei ce au cunoştinţa, sălbăticeşte sufletul şi face [pe monah] să evite orice întâlnire.

Vântul puternic nu va mişca din loc turnul, iar sufletul nefurios nu-l va răpi mânia [irascibilitatea].

Apa e pusă în mişcare de forţa vânturilor, iar mâniosul e tulburat de gânduri fără pricepere.

Monahul furios e o scroafă de mistreţ singuratică; de-abia vede pe cineva că-şi şi arată colţii.

Ridicarea ceţii îngroaşă aerul, iar mişcarea irascibilităţii [îngroaşă] cugetul mâniosului.

Norul trecător întunecă soarele, iar gândul ţinerii de minte a răului [întunecă] mintea.

Leul aflat în cuşcă îşi mişcă necontenit şira spinării, iar mâniosul în chilie gândurile ţinerii de minte a răului.

Priveliştе desfătată e marea liniştită, dar nimic nu e mai desfătat decât starea paşnică [a minţii]; căci într-o mare liniştită se zbenguie delfini, iar în starea paşnică [a minţii] înoată înţelesuri cuvenite lui Dumnezeu.

Monahul îndelung-răbdător e un izvor liniştitor care dă tuturor băutură plăcută, dar cugetul furiosului e tulburat de

---

* *Peri ton okto pneumaton tes pronerias* (*De octo spiritibus malitiae*), *PG* 79, 1145–1164, completat cu pasajele din versiunea lungă (*Coislin 109* BN Paris).

toate şi nu dă celui însetat apă curată, iar dacă îi va da, aceasta e tulbure şi nefolositoare.

Ochii mâniosului sunt tulburi şi injectaţi, şi vestitori [ca atare] ai inimii sale tulburate. Faţa îndelung-răbdătorului e calmă şi dreaptă, iar ochii săi plăcuţi privesc în jos.

10. Blândeţea bărbatului e pomenită de Dumnezeu [*Ps* 131, 1], iar sufletul nefurios se face templu al Duhului Sfânt.

Hristos îşi pleacă capul Său [cf. *Mt* 8, 20] în duhul îndelung-răbdător, iar cugetul paşnic se face sălaş al Sfintei Treimi [*In* 14, 23].

Vulpi locuiesc în sufletul care ţine minte răul şi fiare sălbatice foiesc în inima tulburată.

Bărbatul cuviincios fuge de hanul ruşinos, iar Dumnezeu [fuge] de inima care ţine minte răul.

Piatra care cade tulbură apa, iar cuvântul rău [tulbură] inima bărbatului [*Prov* 12, 25].

Depărtează gândurile furiei de la sufletul tău şi mânia nu va sălăşlui în inima ta şi nu te vei tulbura la vremea rugăciunii; căci în chipul în care fumul paielor tulbură ochii, tot aşa ţinerea de minte a răului [tulbură] mintea la vremea rugăciunii.

Gândurile mâniosului sunt pui de năpârcă [*Mt* 3, 7] şi aceştia mănâncă inima ce le-a dat naştere.

Rugăciunea mâniosului e o tămâiere urâcioasă [*Is* 1, 13], iar psalmodia furiosului e un zgomot dezagreabil.

Darul celui ce ţine minte răul e o jertfă viermănoasă şi aceasta nu se va apropia de altarul sfinţit [cf. *Lv* 22, 22].

Mâniosul visează vise tulburi, iar furiosul îşi închipuie atacuri de fiare sălbatice.

Bărbatul îndelung-răbdător vede vedenii, adunări ale sfinţilor îngeri, iar cel care nu ţine minte răul se exercită în cuvintele duhovniceşti şi noaptea primeşte dezlegarea tainelor.

C

Antireticul mare sau replicile împotriva celor opt gânduri

*Prolog**

1. Din firea raţională de sub cer o parte luptă, o parte ajută ca aliaţi celei care luptă, iar o parte luptă cu cea care luptă, iscând şi punând în mişcare cu tărie un aprig război împotriva ei: cei ce luptă sunt oamenii, cei care-i ajută ca aliaţi sunt îngerii lui Dumnezeu, iar potrivnicii lor sunt demonii cei răi. Şi nu din pricina tăriei vrăjmaşilor, nici din pricina zăbavei aliaţilor, ci din pricina lipsei de vigoare a luptătorilor se şterge şi piere cunoştinţa lui Dumnezeu.

2. Fiindcă Domnul nostru Iisus Hristos Care ne-a predat toate cele necesare spre mântuirea noastră, ne-a dat şi [puterea] „de-a călca peste şerpi şi scorpioni şi peste toată puterea celui rău" [*Lc* 10, 19]. Şi împreună cu toată învăţătura Lui ne-a predat şi ceea ce El Însuşi a făcut atunci când a fost ispitit de diavol [cf. *Mt* 4, 1–11 par]; pentru ca în vremea luptei, atunci când demonii se luptă cu noi şi aruncă spre noi săgeţile lor [cf. *Ef* 6, 16], să le replicăm din Sfintele Scripturi, pentru ca gândurile întinate să nu rămână în noi şi să robească sufletul prin păcatul făcut cu fapta şi să nu-l mânjească şi

* Traducere după retroversiunea greacă a textului siriac (singurul păstrat) editat şi retradus în greceşte de FRANKENBERG, *Evagrius Ponticus*, Berlin, 1912, p. 473–475. Traducere germană comentată la G. BUNGE, „Evagrios Pontikos: der Prolog des Antirrhetikos", *Studia Monastica* 39 (1997), nr. 1, p. 77–106.

afunde în moartea păcatului — fiindcă „sufletul care păcătuieşte trebuie să moară" [*Iez* 18, 4]. Pentru că atunci când nu există în cuget un gând drept care să poată replica celui rău, degrabă şi cu uşurinţă se face păcatul.

3. Şi acest lucru ni l-a arătat cu înţelepciune Ecleziastul zicând: „Nu este replică dată de cei ce fac răul degrabă" [8, 11]; şi iarăşi Solomon zice în Proverbele lui: „Nu replica nebunului după nebunia lui, ca să nu te faci asemenea lui, ci replică-i după înţelepciunea ta, ca să nu se arate de la sine înţelept" [26, 4–5]. Fiindcă cel ce face lucrul nebuniei şi, de exemplu, se înfurie împotriva fratelui său, acela a răspuns cu fapta nebunului după nebunia lui şi s-a asemănat demonilor „a căror mânie e mânie de vipere [aspide]" [*Dt* 32, 33]. Dar cel ce rabdă îndelung şi zice: „Scris este: «Încetează furia şi lasă mânia» [*Ps* 36, 8]", acela a replicat nebunului după nebunia lui şi a vădit nebunia demonului şi i-a arătat că meşteşugeşte un lucru potrivnic Scripturilor.

4. Întrucât însă în ceasul luptei nu găsim degrabă cuvintele pe care le căutăm ca să le grăim împotriva vrăjmaşilor noştri, amarnicii demoni, dat fiind că ele sunt împrăştiate în Scripturi şi e greu să punem mâna pe ele, de aceea am ales cu râvnă cuvintele acestea din Scripturi, pentru ca, înarmându-ne cu ele, să urmărim cu vitejie pe „filisteni" [cf. *Fc* 10, 14 *sq.*], stând în luptă ca nişte bărbaţi şi oşteni puternici ai Împăratului nostru purtător de biruinţă [cf. *Ap* 17, 14], Iisus Hristos.

5. Trebuie însă, iubiţilor, să ştim şi acest lucru: că pe cât stăm la luptă împotriva demonilor şi le răspundem, pe atât mai mult se amărăsc împotriva noastră. Şi acest lucru ne învaţă Iov care zice: „Când încep să grăiesc, mă lovesc" [4, 4], şi iarăşi David care spune: „Grăiam pace, iar ei se luptau cu mine în zadar" [*Ps* 119, 7]. Dar nu trebuie să ne lăsăm întorşi din drum de către ei, ci să ne împotrivim lor cu credinţă în puterea Mântuitorului nostru; căci dacă credem în Hristos [*In* 14, 1] şi păzim poruncile Lui [*In* 15, 10], vom trece Iordanul şi vom ajunge la cetatea palmierilor [*Ios* 6].

6. În această luptă însă, ni se cere un „armament" duhovnicesc [*Ef* 6, 11. 13], adică o credinţă şi o învăţătură dreaptă, cu alte cuvinte post desăvârşit şi izbânzi vitejeşti, smerenie şi liniştire — care cu greu să fie pusă în mişcare sau chiar să fie cu totul nemişcată — şi rugăciune neîncetată [*1 Tes* 5, 17]. Mira-m-aş dacă poate lupta cineva lupta din cugetul său şi să fie încununat cu cununa dreptăţii [cf. *2 Tim* 4, 7–8] umplându-şi sufletul cu pâine şi apă, iscând degrabă mânia, disprețuind rugăciunea şi petrecând împreună cu ereticii. Fiindcă, iată, zice Pavel: „Oricine luptă se înfrânează de la toate" [*1 Co* 9, 25] şi „arată către toţi oamenii blândeţe" [*Tit* 3, 2] „ridicând în tot locul mâini sfinte, fără mânie şi gânduri" [*1 Tim* 2, 8].

7. De aceea, dacă vrem să luptăm în această oştire, se cade să ne îmbrăcăm cu panoplia duhovnicească [*Ef* 6, 11. 13] şi să arătăm duşmanilor „filisteni" că „luptăm până la sânge împotriva păcatului" [*Evr* 12, 4] surpând gândurile rele şi tot meterezul înălţat împotriva cunoştinţei lui Dumnezeu [*2 Co* 10, 5] şi râvnind să „înfăţişăm înaintea scaunului de judecată a lui Hristos" [*2 Co* 5, 10] ca monah nu numai bărbatul [care suntem] ci şi mintea [din noi]. Fiindcă bărbat-monah e cel ce se întoarce de la lucrul păcatului, dar minte-monah e cea care se întoarce şi de la păcatul ce constă din gândurile din mintea noastră şi vede în vremea rugăciunii lumina Sfintei Treimi.

8. Dar e vremea să combatem acum „cu puterea Domnului nostru Iisus Hristos" [*1 Co* 5, 4] mai întâi demonul lăcomiei împreună cu ceilalţi şapte demoni despre care am scris pe rând la începutul cărţii despre „monah", luptându-mă să-mi deschid gura [*Ps* 118, 131] şi să grăiesc cu Dumnezeu, cu sfinţii Săi îngeri şi cu încercatul meu suflet, ca să arăt pe faţă toată lupta vieţuirii monahale, pe care Duhul Sfânt a învăţat-o lui David, şi fericiţii Părinţi ne-a predat-o nouă.

9. Toată această luptă, pe care am numit-o în carte după acestea, ni se va face prin gândurile care vin asupra noastră de la fiecare din aceşti opt demoni. Am scris şi am pus la un

loc împotriva fiecărui gând replica surpătoare pentru el, scoasă din Sfintele Scripturi.

[...]

V. Împotriva demonului mâniei *

1. Sufletului care nu ştie că lăsând să dăinuie un resentiment împotriva fratelui stinge cu uşurinţă harul [dă-i următoarea replică]:

„Iacov însă a zis: De am aflat bunăvoinţă înaintea ta, primeşte darurile din mâinile mele, căci, atunci când am văzut faţa ta, parcă aş fi văzut faţa lui Dumnezeu, aşa de binevoitor mi-ai fost. Primeşte de la mine binecuvântările mele, pe care ţi le aduc, că m-a miluit Dumnezeu şi am de toate" (*Fc* 33, 10–11).

2. Gândurilor mâniei care abat de la calea virtuţilor:

„Să nu vă mâniaţi pe cale!" (*Fc* 45, 24).

3. Gândului mărturiei mincinoase născute din mânie:

„Să nu mărturiseşti mincinos împotriva aproapelui tău mărturie mincinoasă!" (*Iş* 20, 16).

4. Gândului iscat de diavol care stârneşte şi aprinde mânia împotriva fratelui:

„Să nu primeşti zvon deşert" (*Iş* 23, 1).

5. Gândului trezit de mânie şi care vrea să-i ocărască pe fraţi:

„De orice vorbă mincinoasă să te depărtezi!" (*Iş* 23, 7).

6. Gândului care zugrăveşte în cuget pe fratele vorbind cu ură ceva sau auzind un lucru de ură; căci acest lucru, povestea Ioan proorocul Tebaidei, e cu putinţă a se face dacă această ură e pentru bunuri şi hrană, iar ura din pricina slavei care vine de la oameni cu anevoie se stăpâneşte:

---

* Traducere după retroversiunea greacă a textului păstrat numai în siriacă şi editat cu retroversiune greacă de FRANKENBERG, *Evagrius Ponticus*, Berlin, 1912, p. 513–521. Textele biblice au fost retraduse direct după *Septuaginta;* versiunea actuală din Biblia Sfântului Sinod este inutilizabilă, întrucât nu este fidelă integral nici textului grec, nici textului ebraic, ci face o „medie" arbitrară între ele. Cf. demonstraţia şi pledoaria lui C. BĂDILIŢĂ, „Traducerea corectă a Bibliei — o datorie încă neîmplinită", în *Aldine* (supliment la *România liberă*), II, nr. 89, 8 noiembrie 1997, p. II–III.

„Să nu urăşti pe fratele tău în cugetul tău, dar să mustri cu mustrare pe fratele tău şi nu vei lua pentru el păcat!" (*Lv* 19, 17).

7. Sufletului care socoate că blândeţea desăvârşită e împotriva firii:

„Şi omul Moise era blând foarte între toţi oamenii de pe pământ" (*Nm* 12, 3).

8. Sufletului care nu ştie că atunci i se fac ocări de la oameni când Dumnezeu îl lasă să fie încercat [ispitit]:

„Apoi David a mai zis lui Abişai şi tuturor slugilor sale: «Iată, dacă fiul meu, care a ieşit din coapsele mele, caută sufletul meu, cu atât mai vârtos fiul unui veniaminean. Lăsaţi-l să blesteme, căci Domnul i-a poruncit. Poate va căuta Domnul la umilirea mea şi-mi va răsplăti cu bine pentru acest blestem al lui" (*2 Rg* 16, 11–12).

9. Sufletului care întorcându-se de la calea smereniei vrea să afle căile Domnului:

„Îndrepta-va pe cei blânzi la judecată, învăţa-va pe cei blânzi căile Sale" (*Ps* 24, 10).

10. Sufletului care primeşte gânduri de mânie şi strânge împotriva fraţilor pricini rele şi bănuieli mincinoase:

„Părăseşte mânia şi lasă iuţimea; nu căuta să vicleneşti. Căci cei ce viclenesc de tot vor pieri; iar cei ce aşteaptă pe Domnul vor moşteni pământul" (*Ps* 36, 8–9).

11. Gândului pus în mişcare de diavol împotriva fraţilor spre defăimare şi care prin irascibilitate învăluie sufletul ca într-un nor:

„Şezând împotriva fratelui tău cleveteai şi împotriva fiului maicii tale ai pus sminteală" (*Ps* 49, 21).

12. Domnului atunci când cugetul află că din tulburarea irascibilităţii se fac vedenii înfricoşătoare în timpul nopţii şi când a înţeles iarăşi că ele se sting prin milă şi îndelungărăbdare:

„Mai presus decât vrăjmaşii mei m-ai înţelepţit cu porunca Ta. Mai presus decât cei ce mă învaţă pe mine

am priceput, pentru că mărturiile Tale sunt cugetarea mea" (*Ps* 118, 98–99).

13. Demonului care stârneşte irascibilitate împotriva fraţilor şi apoi iarăşi ne convinge să mărturisim lauda îndelungii-răbdări, a cărei poruncă nu e păzită de noi; şi face aceasta ca să-şi bată joc de noi, întrucât porunca o cântăm, dar nu o păzim cu fapta:

„Cum vom cânta cântarea Domnului în pământ străin?" (*Ps* 136, 4).

14. Gândului rău care strânge cugete rele împotriva fratelui ca unul care ar fi de nimic, blasfemiator şi nu face cele cuvenite:

„Nu pune la cale rele împotriva prietenului tău, care locuieşte lângă tine şi se încrede în tine!" (*Prov* 3, 29).

15. Gândului care se naşte din ură şi vrea să ne sfădim cu fratele pentru lucruri vremelnice:

„Ura iscă sfădire şi acoperă însă toate fărădelegile" (*Prov* 10, 12).

16. Gândului care ne sileşte să rostim blestem împotriva fratelui:

„Buzele drepte ascund duşmănia, dar cei ce rostesc ocări sunt nebuni" (*Prov* 10, 16).

17. Mâniei iscate împotriva fratelui şi care face cugetul necuviincios la vremea rugăciunii:

„Sufletul binecuvântat este tot simplu, dar omul mânios nu e cuviincios" (*Prov* 11, 25).

18. Gândului care iscă irascibilitatea împotriva unor dobitoace care nu trec pe cale:

„Cel drept ce are milă de vite, iar inima celui rău este fără îndurare" (*Prov* 12, 10).

„Dreptul se îndură de sufletele dobitoacelor lui, dar inimile celor necucernici sunt nemilostive" (*Prov* 18, 10).

19. Gândului iscat de o furie năprasnică şi care tulbură cugetul pentru o pricină de nimic:

„Nebunul dă pe faţă fura lui, dar cel iscusit îşi ascunde necinstirea" (*Prov* 12, 16).

20. Gândului care plănuieşte viclenie împotriva fratelui:

„Credinţă arătată vesteşte dreptul, dar martorul celor nedrepţi e viclean" (*Prov* 12, 17).

21. Sufletului care umblă în calea ţinerii de minte a răului şi prin gânduri trezeşte cugetul spre irascibilitate, iar după ce raţiunea a fost biruită de patimi îl face să izbucnească în lacrimi; ele vin şi pleacă şi tulbură şi pecetluiesc raţiunea:

„În căile dreptăţii e viaţă, dar căile celor ce ţin minte răul sunt spre moarte" (*Prov* 12, 18).

22. Furiei care clatină şi surpă îndelungă-răbdarea şi ne face să gândim lucruri fără minte, a cărei putere vine din pofta lucrurilor în loc de a trezi, cum se cădea, blândeţea:

„Bărbatul îndelung-răbdător e bogat în chibzuinţă, dar cel ce-şi aduce aminte de rău e nebun foarte" (*Prov* 14, 29).

23. Gândului furiei care ne împiedică să răspundem cu blândeţe celor ce ne ocărăsc pe bună dreptate:

„Furia îi pierde şi pe cei chibzuiţi, dar un răspuns domol întoarce iuţimea" (*Prov* 15, 1).

24. Gândului care ne stârneşte la sfădire împotriva fraţilor şi ne împiedică să înlăturăm pricinile:

„Bărbatul mânios pregăteşte luptele, dar cel îndelung-răbdător le îmblânzeşte şi pe cele viitoare" (*Prov* 15, 18).

25. Sufletului care socoteşte că gândul de furie nu este urât înaintea lui Dumnezeu ci numai păcatul care vine din el:

„Gândul nedrept e urâciune pentru Domnul, dar vorbele celor curaţi sunt alese" (*Prov* 15, 26).

26. Gândului care ne sfătuieşte să-i iubim pe cei mânioşi şi furioşi:

„Nu te fă tovarăşul unui bărbat mânios, nici nu locui cu un prieten furios, ca să nu înveţi căile lui şi să primeşti curse în sufletul tău" (*Prov* 22, 24–25).

27. Sufletului nedreptăţit şi care vrea să nedreptăţească, iar acest lucru este semnul unei patimi rele care iubeşte cele deşarte:

„Cel ce spune celui necucernic: eşti drept! Va fi blestemat pentru popoare şi urât pentru neamuri" (*Prov* 24, 24).

28. Cugetului nemilostiv care nu se îndură de duşmanul lui atunci când îl vede în amarnică sărăcie şi nu vrea să dezlege duşmănia nici măcar pentru masă:

„De flămânzeşte vrăjmaşul tău, hrăneşte-l, iar de însetează, adapă-l, căci făcând aşa vei grămădi cărbuni aprinşi pe capul lui, iar Domnul îţi va da răsplată cele bune" (*Prov* 25, 21–22).

29. Gândului sufletului care se aprinde degrabă spre mânie şi se amărăşte năprasnic împotriva fratelui:

„Nu te grăbi să ne mâniezi în duhul tău, pentru că mânia odihneşte în sânul celor fără de minte [nebunilor]" (*Ecc* 7, 19).

30. Sufletului care nu vrea să destrame pricina mâniei, ci poftеşte mâncăruri, haine, bani şi slavă vremelnică, prin care iscată fiind mânia nu încetează în inimă, ci cufundă cugetul în adâncul pierzaniei:

„Depărtează mânia de la inima ta şi alungă răutatea de la trupul tău pentru că tinereţea şi neştiinţa sunt deşertăciune" (*Ecc* 11, 10).

31. Demonului care caută prin multe ispite să stingă iubirea noastră faţă de fraţi:

„Apa nu poate să stingă iubirea şi râurile nu o vor tălăzui" (*Cânt* 8, 7).

32. Gândului care mă îmboldeşte să scriu cuvinte zdrobitoare împotriva celui ce ne-a necăjit, ca să rănească inima lui:

„Vai celor ce caută cele deşarte şi scriu o răutate!" (*Is* 10, 1).

33. Domnului pentru gândurile furiei care nu rămân în noi:

„Ai judecat, Doamne, judecăţile sufletului meu şi ai izbăvit viaţa mea. Ai văzut tulburările mele, ai judecat judecata mea. Ai văzut toată răzbunarea lor în toate gândurile lor uneltite împotriva mea" (*Plg* 3, 58–60).

34. Gândurilor furiei pe care părinţii şi fraţii noştri ni le aduc atunci când ne prigonesc pentru numele Domnului:

„Fericiţi cei prigoniţi pentru dreptate..." (*Mt* 5, 10).

35. Gândului iscat din resentiment împotriva fratelui:

„Oricine se mânie pe fratele său vrednic va fi de osândă" (*Mt* 5, 22).

36. Gândului mâniat pe cel care l-a rănit şi vrea să dezlege printr-o a doua rană pe cea făcută lui de către prima:

„Şi cine te loveşte peste obrazul drept, întoarce-i-l şi pe celălalt!" (*Mt* 5, 39).

37. Gândurilor care ne stârnesc să urâm şi să blestemăm pe vrăjmaşii noştri:

„Iubiţi pe vrăjmaşii voştri, binecuvântaţi pe cei ce vă blestemă, faceţi bine celor ce vă urăsc şi rugaţi-vă pentru cei ce vă vatămă şi vă prigonesc, ca să fiţi fiii Tatălui vostru Celui din ceruri, că El face să răsară soarele peste cei răi şi peste cei buni şi trimite ploaie peste cei drepţi şi peste cei nedrepţi" (*Mt* 5, 44–45).

38. Gândului furiei căruia nu-i este de ajuns căinţa, ci întorcându-se se înverşunează din nou împotriva lui:

„De-ţi va greşi fratele tău, dojeneşte-l şi dacă se va pocăi, iartă-l. Şi chiar dacă îţi va greşi de şapte ori într-o zi şi de şapte ori se va întoarce către tine zicând: Mă căiesc!, iartă-l" (*Lc* 17, 3–5).

39. Cugetului care primeşte gânduri de furie împotriva fraţilor şi desfiinţează porunca nouă a iubirii:

„Poruncă nouă dau vouă: Să vă iubiţi unul pe altul. Precum Eu v-am iubit pe voi, aşa şi voi să vă iubiţi unul pe altul" (*In* 13, 34).

40. Gândurilor furiei înverşunate împotriva iubirii:

„Cine ne va despărţi de iubirea lui Hristos?" (*Rm* 8, 35).

41. Gândurilor pizmei ce se bucură de căderea duşmanilor noştri:

„Bucuraţi-vă cu cei ce se bucură; plângeţi cu cei ce plâng" (*Rm* 12, 15).

42. Gândului ţinerii de minte a răului care se grăbeşte să răsplătească cu rău celui ce l-a necăjit:

„Nu răsplătiţi nimănui răul cu rău. Purtaţi grijă de cele bune înaintea tuturor oamenilor" (*Rm* 12, 17).

43. Gândurilor furiei care ne sfătuiesc să facem nedreptate şi să întoarcem [răul ce ni s-a făcut]:

„Pentru ce nu suferiţi mai bine strâmtorarea? Pentru ce nu răbdaţi mai bine paguba?" (*1 Co* 6, 7).

44. Gândului de furie mâniat împotriva celui ce ne-a ocărât ca pe un rob:

„Ai fost chemat fiind rob? Fii fără grijă. Iar de poţi să fii liber, mai mult foloseşte-te! Căci robul, care a fost chemat în Domnul, este un eliberat al Domnului" (*1 Co* 7, 21–22).

45. Sufletului neîncrezător în îndrăzneala iubirii şi care prin gândurile de furie e lipsit de ea:

„De aş grăi în limbile oamenilor şi ale îngerilor, iar dragoste nu am, făcutu-m-am aramă sunătoare şi chimval răsunător. Şi de aş avea darul proorociei şi tainele toate le-aş cunoaşte şi orice ştiinţă, şi de aş avea atâta credinţă încât să mut şi munţii, iar dragoste nu am, nimic nu sunt. Şi de aş împărţi toată avuţia mea şi de aş da trupul meu ca să fie ars, iar dragoste nu am, nimic nu-mi foloseşte. Dragostea îndelung rabdă; dragostea este binevoitoare, dragostea nu pizmuieşte, nu se laudă, nu se trufeşte. Dragostea nu se poartă cu necuviinţă, nu caută ale sale, nu se aprinde de mânie, nu gândeşte răul. Nu se bucură de nedreptate, ci se bucură de adevăr. Toate le suferă, toate le crede, toate le nădăjduieşte, toate le rabdă. Dragostea nu cade niciodată" (*1 Co* 13, 1–8a).

46. Sufletului care se înfurie aprig şi caută în el însuşi dreptarul cunoaşterii adevărului:

„Iar roada Duhului este dragostea, bucuria, pacea, îndelungă-răbdarea, bunătatea, facerea de bine, credinţa,

blândeţea, înfrânarea, curăţia; împotriva unora ca acestea nu este lege" (*Ga* 5, 22–23).

47. Gândurilor care ne aruncă în necaz pentru lipsurile fraţilor:

„Purtaţi-vă sarcinile unii altora şi aşa veţi împlini legea lui Hristos" (*Ga* 6, 2).

48. Gândurilor sufletului care la furie se gândeşte la cei care au primit multe lucruri bune de la ei şi s-au întors murmurând împotriva lor:

„Să nu încetăm de a face binele, căci vom secera la timpul său, dacă nu ne vom lenevi" (*Ga* 6, 9).

49. Gândului furiei care nu ne lasă să ne împăcăm cu fraţii zugrăvindu-ne înaintea ochilor pretexte cuvenite; acestea sunt ruşinea, frica şi lauda, pentru ca unul care a căzut deja în aceasta să nu cadă din nou în aceste căderi dintru început. Acest lucru este un semn al meşteşugului viclean al demonului, care nu vrea să lase cugetul liber de ţinerea de minte a răului:

„Soarele să nu apună peste mânia voastră. Nici nu daţi loc diavolului" (*Ef* 4, 26–27).

50. Oricăror feluri de gânduri care se nasc din furie despre tot felul de lucruri:

„Orice amărăciune şi supărare şi mânie şi izbucnire şi defăimare să piară de la voi, împreună cu orice răutate" (*Ef* 4, 31).

51. Gândurilor furiei care cutează să murmure cu privire la slujirea fraţilor:

„Toate să le faceţi fără de cârtire şi fără de îndoială, ca să fiţi fără de prihană şi curaţi, fii ai lui Dumnezeu neîntinaţi în mijlocul unui neam rău şi stricat" (*Flp* 2, 14–15).

52. Gândurilor ivite dintr-o irascibilitate aprinsă şi care nasc din aprinderea lor blasfemia şi minciuna:

„Acum deci lepădaţi şi voi toate acestea: mânia, iuţimea, răutatea, defăimarea, cuvântul de ruşine din gura voastră. Nu vă mințiți unul pe altul" (*Col* 3, 8–9).

53. Gândurilor care vor să răsplătească răul cu rău:

„Luaţi seama să nu răsplătească cineva cuiva răul cu rău, ci totdeauna să urmaţi cele bune unul faţă de altul şi faţă de toţi" (*1 Tes* 5, 15).

54. Sufletului care nu ştie sfârşitul făgăduinţei lui Dumnezeu din pricina gândurilor furiei care-l strică:

„Iar sfârşitul poruncii este dragostea din inimă curată, din cuget bun şi din credinţă nefăţarnică" (*1 Tim* 1, 5).

55. Cugetului care prin gânduri are lupte în minte:

„Un slujitor al Domnului nu trebuie să se certe, ci să fie blând faţă de toţi" (*2 Tim* 2, 24).

56. Gândului de furie care se iveşte în mine prin prigoana pe care am suferit-o pentru numele Domnului de la părinţii şi rudele mele:

„Şi toţi care voiesc să trăiască cucernic în Hristos Iisus vor fi prigoniţi" (*2 Tim* 3, 12).

57. Gândului care iscă în noi furie pentru banii fratelui, sau pentru orice altceva de care are nevoie şi pe care i l-am dat dar pe care nu se grăbeşte să ni-l dea înapoi:

„Iar de te-a păgubit cu ceva, sau îşi este dator ceva, pune aceasta în socoteala mea" (*Flm* 18).

58. Sufletului care se înfurie degrabă şi caută dreptatea lui Dumnezeu:

„Orice om să fie grabnic la ascultare, zăbavnic la vorbire, zăbavnic la mânie. Căci mânia omului nu lucrează dreptatea lui Dumnezeu" (*Iac* 1, 19–20).

59. Gândului care umple cugetul de furie căutând să vadă înţelepciunea lui Dumnezeu în sufletul său:

„Iar înţelepciunea cea de sus întâi este curată, apoi paşnică, îngăduitoare, ascultătoare, plină de milă şi de roade bune, neîndoielnică şi nefăţarnică. Şi roada dreptăţii se seamănă întru pace de cei ce lucrează pacea" (*Iac* 3, 17–18).

60. Gândului care pune în mişcare defăimare împotriva fraţilor şi dispreţuieşte legiuitorul ca unul care nu cu dreptate

ar fi aşezat acea lege care spune: „Să nu defaimi pe fratele tău!":

„Nu vă grăiţi de rău unul pe altul, fraţilor. Cel ce grăieşte de rău pe frate, ori judecă pe fratele său, grăieşte de rău legea şi judecă legea; iar dacă judeci legea nu eşti împlinitor al legii, ci judecător. Unul este Dătătorul legii şi Judecătorul: Cel ce poate să mântuiască şi să piardă" (*Iac* 4, 11–12).

61. Gândului care vrea să răsplătească răul cu rău şi ocara cu ocară şi nu caută să surpe prin binecuvântări gândurile de ocară şi defăimare:

„Nu răsplătiţi răul cu rău sau ocara cu ocară, ci, dimpotrivă, binecuvântaţi, căci spre aceasta aţi fost chemaţi, ca să moşteniţi binecuvântarea" (*1 Ptr* 3, 9).

62. Gândului care spune că frica lui Dumnezeu e în tine, dar urăşte pe fratele:

„Cine zice că este în lumină şi pe fratele său îl urăşte, acela este în întuneric până acum" (*1 In* 2, 9).

63. Gândurilor născute din ură şi care fac cugetul omorâtor de fraţi:

„Oricine urăşte pe fratele său este ucigaş de oameni şi ştiţi că orice ucigaş de oameni nu are viaţă veşnică, dăinuitoare în El" (*1 In* 3, 15).

64. Cugetului care mărturiseşte că iubeşte pe Dumnezeu dar prin ura împotriva fratelui tăgăduieşte iubirea dintâi:

„Dacă zice cineva: iubesc pe Dumnezeu, iar pe fratele său îl urăşte, mincinos este! Pentru că cel ce nu iubeşte pe fratele său, pe care l-a văzut, pe Dumnezeu, pe Care nu L-a văzut, nu poate să-L iubească" (*1 In* 4, 20).

Binecuvântat fie Domnul nostru Iisus Hristos, Care ne-a dat biruinţa împotriva demonului mâniei.

PR. PROF. IOAN G. COMAN

Mânia şi fenomenologia ei în literatura patristică*

Introducere

Mânia e una din manifestările noastre psihice, uneori şi fizice, în general dăunătoare omului atât pe plan individual, cât şi social, şi care nu o dată a provocat nenorocire şi lacrimi la nivel personal, şi dezordine, războaie şi alte cataclisme la nivel istoric. Ea e cunoscută în întreaga istorie a omului şi a condiţiei umane şi nu o dată a fost şi este înfierată pentru efectele ei negative, deşi a găsit şi apărători în aceia care au susţinut şi susţin că mânia a constituit şi constituie izvorul unor opere de artă şi creaţie ca Iliada, piramidele, diverse tablouri reprezentând scene de revoluţie sau de pornire împotriva nedreptăţii ori a ticăloşiei de orice fel. Întreaga Iliadă e brodată artistic pe mânia lui Ahile, cum proclamă poetul însuşi: „Cântă, zeiţă, mânia ce-aprinse pe-Ahil Peleianul"; întregul sau aproape întregul teatru tragic grec e clădit pe probleme sau complexe psihologice ori ereditare înrudite cu mânia: *Cei şapte contra Tebei*, *Prometeu înlănţuit*, *Orestia*, *Antigona*, *Oedip rege*, *Medeea*, *Ifigenia la Aulis* etc. Dar această mânie, care nu e numai legendară, s-a soldat aproape totdeauna cu nenorocire şi dezastru. Mânia avea, uneori, şi efecte pozitive, mai ales când era provocată de încălcări ale dreptăţii, ordinii sau binelui în general.

---

* *Studii teologice* 28 (1976), nr. 7–10, p. 545–563; reluat în: Pr. prof. IOAN G. COMAN, *Frumuseţile iubirii de oameni în spiritualitatea patristică*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timişoara, 1988, p. 192–216.

Culturile antice, îndeosebi cea ebraică şi cea greco-latină, au înregistrat fenomenul mâniei, apreciindu-l diferit, în general osândindu-l. Dacă Vechiul Testament oscilează între admiterea şi interzicerea mâniei prin cele două texte din Psalmi: „Mâniaţi-vă, dar nu greşiţi"[1] şi: „Părăseşte mânia şi lasă iuţimea"[2], filozofia greacă respinge net mânia ca nefiind demnă nici de zei, nici de oameni. Efect al moralei raţionaliste. Nici platonismul, nici aristotelismul, nici epicurianismul şi nici stoicismul n-au admis-o, iar unii din gânditorii vestiţi ai Antichităţii au combătut-o în tratate speciale ca Seneca (4 î. Hr. – 65 d. Hr.) şi Plutarh (46–120 d. Hr.). Primul i-a consacrat un tratat masiv în trei cărţi, în care problema e tratată foarte amănunţit, analitic şi adânc, la toate nivelurile universalismului stoic: istoric, filozofic, moral, religios, umanist[3]. Urmările mâniei ca: omoruri, otrăviri, mişelii, oraşe pustiite, naţii nimicite, căpetenii vândute şi o infinitate de alte ticăloşii acoperă această manifestare psihică negativă cu un oprobiu total inacceptabil pentru un stoic roman, care nu poate decât să deplângă că prin jocurile din circ compatrioţii săi îşi ucid gladiatorii, aţâţând mânia unora împotriva altora. Cu excepţia atitudinii sale, mai mult literare, faţă de zei şi mai ales faţă de destin la care raportează totul, consideraţiile lui Seneca asupra mâniei au putu şi pot fi folosite amplu şi astăzi de către morala creştină[4]. Dreapta judecată — *logos orthos*

---

[1] *Ps* 4, 4.

[2] *Ps* 36, 8.

[3] SÉNÈQUE, *Traités philosophiques I...*, *La colère*, Texte établi, traduit et annoté avec une introduction générale par F. et P. RICHARD, Paris, Librairie Garnier Frères, p. 204–413. O luminoasă traducere românească a acestei opere a lui Seneca o datorăm de mult lui F. Muşoiu, SENECA, *Despre mânie*, în româneşte cu o introducere de..., Bucureşti, 1899.

[4] Imnul lui Cleanthe către Zeus seamănă ca fond şi uneori şi în termeni cu atâţia Psalmi sau Imne ale Bisericii din epoca patristică şi cea actuală; citãm fragmentar: „Ţie lumea îţi datoreşte naşterea ei; Tu stăpâneşti peste toate prin lege; Ţie trebuie să Ţi se adreseze tot ce trăieşte, căci noi suntem urmaşii Tăi... Nimic pe pământ nu se face fără Tine, nici în cer, nici pe mări, afară de ceea ce săvârşesc răii, care o fac din propria lor smintealã... Astfel, Tu ai împreunat toate lucrurile, pe cele bune şi pe cele rele, pentru ca, cuvântul Tău să fie unul în toate lucrurile, ca el să rămână veşnic în acestea. Îndepărtează nebunia din sufletele noastre, ca să Te putem cinsti cu onoarea de care Tu ne-ai învrednicit, ca să putem lăuda totdeauna faptele Tale, să Te lăudăm pentru că ai făcut din noi oameni"; apud WALTER PETER, *Platon et le platonisme*, trad. de l'anglais par Dr. S. Jankelevitch, Payot, Paris, 1923, p. 60–61.

— e o pârghie eminamente stoică, înainte de a deveni un ghid în asceza patristică. Pentru Plutarh, acest mare enciclopedic şi eclectic din care Sfinţii Părinţi s-au inspirat uneori abundent şi pe care câteodată ei îl creştinează în mare măsură, mânia e cea mai urâtă şi dispreţuită dintre patimi; ea nu poate ridica ceea ce a dărâmat[5]. Din cauza marii apropieri de concepţie şi de atmosferă dintre Plutarh şi unii din Sfinţii Părinţi, vom împleti contribuţia acestui autor cu aceea a scriitorilor patristici, pentru a sublinia încă o dată adevărul că peste unele diferenţe, omul este acelaşi şi doreşte să rămână continuu identic cu sine însuşi, adică *om* sau „fiu al omului", cum proclamă Sfânta Scriptură şi Imnul lui Cleanthe.

1. Elementele şi sensul mâniei

Mânia e cunoscută mai ales din manifestările şi efectele ei şi mai puţin prin propria ei substanţă, deşi n-au lipsit încercări de a i se da o definiţie. Cuvântul Mântuitorului despre mânie e o osândă fără apel, pentru că El o consideră ca pe o manifestare total negativă a sufletului şi o aşază în perspectivă morală şi soteriologică: „Oricine se mânie pe fratele său vrednic va fi de osândă; şi cine va zice fratelui său: raca, vrednic va fi de gheena focului. Deci, dacă îţi vei aduce darul tău la altar şi acolo îţi vei aduce aminte că fratele tău are ceva împotriva ta, lasă darul tău acolo, înaintea altarului, şi mergi întâi şi împacă-te cu fratele tău şi apoi, venind, adu darul tău" (*Mt* 5, 22–24). Sfântul Apostol Pavel, inspirat din *Ps* 4, 4, atenuează, dar numai aparent, severitatea faţă de mânie, întrucât, asemenea Mântuitorului, atribuie şi el o valoare soteriologică înlăturării acestei patimi, operă a diavolului, pe care n-o poate elimina decât iertarea reciprocă: „Mâniaţi-vă şi nu greşiţi; soarele să nu apună peste mânia voastră. Nici nu daţi loc diavolului... Ci fiţi buni între voi şi milostivi, iertând unul altuia, precum şi Dumnezeu v-a iertat vouă, în Hristos" (*Ef* 4, 26. 27. 32).

---

[5] PLUTARH, *Cum să ne vindecăm de mânie* 5, 455; 10, 458, traducere de Ştefan Bezdechi, după ediţia lui G.N. Bernardakis, Teubner, 1892 (Din publicaţiile Institutului de Studii Clasice, Nr. 10), Tipografia Cartea Românească din Cluj, Sibiu, 1943, p. 33, 42. Traducere corectă şi elegantă, lucru pentru care o şi folosim în studiul de faţă.

Această fenomenologie a mâniei indică limpede că ea e o patimă diametral opusă dragostei, virtutea de bază a vieţii creştine. Ea devine, astfel, temă importantă la autorii creştini, nu atât sub raport literar, cât spiritual şi pastoral. De aci atenţia pe care i-au acordat-o scriitorii patristici, dintre care unii i-au dedicat chiar tratate întregi ca: Lactanţiu[6], Sfântul Vasile cel Mare[7], Sfântul Grigorie Teologul[8] şi Martin de Braga[9], pentru a nu vorbi de comentatori ai Sfintei Scripturi sau de autori de scrieri bisericeşti care, în consideraţiile lor despre evoluţia vieţii sufleteşti sau în combaterea păcatelor capitale, nu omit aproape niciodată să înfieze mânia. Dintre Părinţii pustiului ca Evagrie Ponticul, Marcu Ascetul, Nil Ascetul, Diadoh al Foticeii etc., Sfântul Ioan Cassian acordă analizei şi tratării mâniei pagini speciale în prezentarea celor 8 păcate capitale (*Despre cele 8 gânduri ale răutăţii*, *Filocalia* 1, Sibiu, 1946, p. 110–116). Mânia e un păcat capital.

Părinţii capadocieni au acordat analize întinse mâniei şi au încercat, uneori, chiar câte o definiţie, care, fără a fi exhaustivă, rămâne totuşi sugestivă. Sfântul Vasile, de exemplu, consideră că bogăţia de sens a noţiunii de „mânie" se exprimă şi prin aceea că ea se foloseşte de doi termeni diferiţi: *thymos* şi *orge*. În timp ce *thymos* exprimă o aprindere şi o exhalare rapidă a patimii, *orge* indică durerea constantă şi pornirea de durată urmărind răzbunarea pe cei ce au comis o nedreptate; ea e ca o fierbere a sufletului spre răzbunare. Oamenii păcătuiesc prin amândouă aceste patimi, sau, mai bine zis, prin aceste două aspecte ale aceleaşi patimi, fie că ei se lasă pornţi cu furie şi vehemenţă împotriva celor ce-i întărâtă, fie că întind curse celor ce i-au mâhnit[10]. Sfântul Grigorie Teologul rezumă păreri ale celor ce s-au ocupat cu această problemă spunând că, după unii, mânia e o aprindere a sângelui din vecinătatea inimii, atribuind această patimă corpului, ca pe oricare din cele mai multe boli provocate de anumite cauze. Alţii pun mânia nu pe seama

---

[6] *Despre mânia lui Dumnezeu către Donat*, *PL* 7, 79–148.
[7] *Împotriva mânioşilor*, *PG* 31, 353–372.
[8] *Contra mâniei*, *PG* 37, 813A–851A.
[9] *Despre mânie*, *PL* 72, 41–50.
[10] SFÂNTUL VASILE, *op. at.*, p. 6, 369AB.

trupului, ci a sufletului şi o definesc ca pe o dorinţă de răzbunare. Alţii consideră mânia drept un element compus, adică aparţinând şi sufletului şi trupului, repetând că ea e o aprindere a sângelui, având drept cauză dorinţa de răzbunare. Dacă mânia rămâne în interior, punând la cale curse, atunci ea e amintirea relelor făcute[11]. Sfântul Grigorie al Nyssei repetă şi el definiţia că, fiziologic, mânia e o fierbere a sângelui din jurul inimii, iar, psihologic, e o întoarcere a răului cu rău[12]. Cele două aspecte, fiziologic şi psihologic, ale mâniei se contopesc într-un act de răutate pe care antropologia şi morala, inclusiv arta, filozofia şi literatura greco-latină au înregistrat-o şi au osândit-o, uneori nuanţat, dar, în general, categoric. Analizele psihologice şi morale ale autorilor profani, ca, de exemplu, Aristotel, Teofrast ori Plutarh, sunt mai variate, mai amănunţite şi mai frecvent supuse aprecierii raţiunii sau bunului simţ decât se petrec lucrurile în literatura patristică, unde însă mânia e mai mult decât un viciu — un *kakon* — frizând păcatul, şi unde ea devine chiar păcat — *hamartia*. Punctul ei de referinţă sau reper critic e nu numai raţiunea ca forţă naturală şi chip al lui Dumnezeu Însuşi. Autorii patristici s-au ridicat la nivelul aretologiei biblice sau ascetice şi pentru că, printre altele, ei au cunoscut şi au folosit aretologia profană, îndeosebi pe aceea a lui Plutarh.

Ce au învăţat autorii patristici despre mânie din aretologia profană a lui Plutarh?

Mânia e, după Plutarh, un fenomen negativ, ce se produce mai ales în sufletele slabe: femeile sunt aplecate spre mânie mai mult ca bărbaţii, bolnavii, mai mult decât cei sănătoşi, bătrânii mai mult ca tinerii, cei cărora le merge rău, mai mult decât cei mulţumiţi[13]. Filozoful Ieronim, peripatetic din secolul III î. Hr., zice că din cauza iuţelii ei, nu simţim când ia naştere mânia, ci ne pomenim cu ea deja existând. Naşterea şi evoluţia mâniei se văd bine în cazul celebru al lui Ahile, care se mânie progresiv contra lui Agamemnon[14]. Mânia face grozăvii schimbând cu-

---

[11] SFÂNTUL GRIGORIE TEOLOGUL, *op. cit.*, v. 35–45, 816A.

[12] SFÂNTUL GRIGORIE AL NYSSEI, *Despre suflet şi înviere*, *PG* 46, 56A.

[13] PLUTARH, *op. cit.*, 8, 457, p. 37.

[14] *Ibidem*, 4, 454, p. 30; 4, 455, p. 31.

getul omului, scoţându-l din sine şi izolându-l ca pe acela careşi dă foc cu casă cu tot şi umple toate cele dinlăuntru, adică sufletul, cu tulburare, fum şi zgomot, încât personajul nu poate nici să mai vadă, nici să mai audă pe cei ce vor să-i vină în ajutor[15]. Mânia e mândră, încăpăţânată şi greu de înduplecat, ca o tirană aprigă. Ea e întărâtată printr-o batjocură, o glumă, un haz sau o aluzie pe seama cuiva[16]. De mânie nu scapă nimic neatins. Mâniosul se supără pe prieteni, pe duşmani, pe copii, pe părinţi şi chiar pe zei[17]. Înfăţişarea mâniosului e departe de a fi agreabilă, nici chiar accesibilă. Din pricina mâniei, omul îşi schimbă înfăţişarea, iar culoarea feţei, mersul, glasul au un aspect sălbatic şi neobişnuit, vocea aspră şi ursuză nu mai are farmecul cuvântului, nici stabilitatea şi puterea de convingere[18]. Ar fi bine ca, în momentele de mânie, cineva să ne ţină în faţă o oglindă pentru a ne vedea chipul schimonosit şi turburat. Umflându-ne şi încordându-ne chipul, mânia ne face să scoatem un glas urât şi neplăcut[19]. „Se spune că marea tulburată de vânturi, când aruncă la ţărm alge şi iarbă de mare, se curăţă, dar ceea ce mânia scoate din suflet când ea îl face să rostească cuvinte amarnice, deşănţate şi urâcioase, murdăreşte mai întâi pe cei ce scot astfel de cuvinte şi îi umple de ocară, îndreptăţindune să bănuim că ei sunt totdeauna plini de asemenea hârzenii şi că mânia nu face altceva decât să le scoată la suprafaţă. În felul acesta, spune Platon, plătesc o gloabă foarte grea pentru lucrul cel mai uşurel din lume, cuvântul, lăsând impresia că sunt nişte firi rele, duşmănoase şi spurcate la gură"[20]. Chiar vinul neamestecat nu dă naştere la cuvinte aşa de grele şi nestăpânite ca mânia. Mânia n-are nimic nobil sau bărbătesc; de obicei, însă, oamenii fac din ea forţă, curaj şi bărbăţie; în realitate, mânia e o slăbiciune şi o micime de suflet[21].

---

[15] *Ibidem*, p. 453, p. 27.
[16] *Ibidem*, 2, 454, p. 28; 2, 454, p. 29.
[17] *Ibidem*, 5, 455, p. 32–33.
[18] *Ibidem*, 6, 455, p. 33.
[19] *Ibidem*, 6, 456, p. 34.
[20] *Ibidem*, 6, 456, p. 35–36.
[21] *Ibidem*, 7, 456, p. 36; 8, 456–457, p. 37.

Iată reflecţii şi aprecieri severe ale lumii profane asupra mâniei scoase dintr-o experienţă psihologică şi morală milenară. Forma cvasi-elegantă a acestor aprecieri acoperă un fond regretat şi detestat, fond integrându-se în marele flux al vieţii obişnuite. Literatura patristică ridică însă uneori tonul şi osândeşte mânia mai grav decât literatura profană, pentru că analiza acestor patimi se face, adesea, în cadrul Revelaţiei şi în perspectiva virtuţii opuse, care e dragostea, cu scopul final care e acela al mântuirii, deşi unii Sfinţi Părinţi admit mânia, în anumite împrejurări.

Sfântul Vasile cel Mare începe prin a pune problema ca teolog, încadrând-o în texte biblice, ca: „Mânia pierde pe cei cuminţi" (*Prov* 4, 1)[22], sau textul paulin: „Toată mânia, pomirea, strigătul şi toată răutatea să fie îndepărtate de la voi" (*Ef* 4, 31), sau înseşi cuvintele Mântuitorului: „Cel ce se mânie în zadar pe fratele său e vinovat judecăţii" (*Mt* 5, 22). Manifestarea mâniei e redată, ca la Plutarh, prin diverse comparaţii. Mânia e ca un şuvoi de apă violent, ca o tulburare urâtă, ca o fiară care nu mai îngăduie omului să fie om, pentru că nu mai are nici un ajutor din partea raţiunii[23]. Ceea ce e veninul pentru cei otrăviţi, aceea e mânia pentru cei cuprinşi de ea. Mânioşii sunt turbaţi asemenea câinilor, se precipită asemenea scorpionilor şi muşcă asemenea şerpilor. Sfânta Scriptură dă celor cuprinşi de mânie denumirea de fiare, cu care şi-au creat afinităţi prin această răutate[24]. Ea îi numeşte câini muţi (*Is* 61, 10), şerpi, pui de vipere (*Mt* 23, 33) şi alte fiare asemănătoare. Mânioşii, asemenea fiarelor şi animalelor otrăvitoare, care nutresc o ură neîmpăcată împotriva oamenilor, sunt gata pentru o distrugere reciprocă şi pentru primejduirea celor dintr-o seminţie cu ei[25]. Pentru Sfântul Grigorie Teologul, mânia e un foarte mare rău, e un demon inseparabil de om (*synoikos daimon*); sunt oameni care se mânie

---

[22] Textele biblice citate de Sfântul Vasile şi alţi autori patristici diferă, uneori, de ediţiile critice în uz astăzi stabilite de specialişti. Citîm textele biblice în forma folosită de Sfântul Vasile însuşi, căci ele se integrează în demonstraţia autorului şi prin ele cunoaştem ţinuta textului Sfintei Scripturi din acea vreme.

[23] SFÂNTUL VASILE CEL MARE, *op. cit.*, 1, *PG* 31, 353C.

[24] *Ibidem*, 1, 353CD.

[25] *Ibidem*, 1, 353D, 356A.

şi împotriva umbrelor şi chiar a sfătuitorilor lor, care le sunt rude[26]. Ravagiile mâniei trebuie combătute ca focul şi ca fiarele. După cum atunci când focul scoate o flacără sălbatică, se aruncă tremurând cu multe pârâituri, se îndreaptă în sus dus ca de o pornire însufleţită şi pârjoleşte cu putere tot ce-i vine în faţă, noi încercăm să-l potolim cu forţa aruncând în el apă ori praf, sau după cum voim să doborâm cu lănci, câini sau cu praştii fiara ieşită din vizuina umbroasă, zburlită, cu scăpărări în priviri, spumegând, gata de luptă şi de ucidere, tot aşa, cu ajutorul lui Dumnezeu, am putea înfrânge această patimă, sau am modera-o[27]. Mânia face din mânios o expresie a ruşinii. Sunt multe boli ascunse ca dragostea, invidia, tristeţea şi ura. La unii, aceste afecţiuni n-apar deloc, sau apar puţin pentru că ele sunt ţinute înăuntru. Unele poate se topesc în adâncul sufletului înainte de a se arăta privitorilor. O nenorocire rămasă ascunsă e un câştig. Mânia însă e un rău în întregime nud şi vizibil, e o imagine care se manifestă fără voia trupului. Ar trebui ca mânioşilor să li se ţină o oglindă în faţă, pentru ca privindu-se să mai lase puţin din lipsa lor de măsură, având chipul bolii în faţă şi să cedeze înaintea unui acuzator mut[28].

Imaginea cu oglinda — acuzator mut — e luată din Plutarh, lipsa de măsură, faimoasa *hybris* fusese un laitmotiv în tragedia şi în concepţia filozofică populară greacă, temperarea sau moderarea mâniei era un element de înţelepciune general omenească. Orbirea ochilor inimii şi incapacitatea lor de a deosebi cele ce ne sunt de folos din pricina mâniei, de care face caz Sfântul Ioan Cassian, vin probabil tot de la Plutarh. Sfântul Grigorie are comun cu Sfântul Vasile o seamă de materiale, îndeosebi comparaţia mâniei cu fiara şi cu dezlănţuirea unor stihii, la Sfântul Vasile puterea apei, la Sfântul Grigorie aceea a focului, apoi felul variat de a se manifesta al acestei patimi, cruzimea ei care poate duce până la ucidere, caracterul ei complet asocial. Descrierea mâniosului e, la cei doi Capadocieni, o

---

[26] SFÂNTUL GRIGORIE TEOLOGUL, *op. cit.*, v. 1, 13–14, 28–30, *PG* 37, 813A, 814A, 815A.

[27] *Ibidem*, v. 17–28, 814A–815A.

[28] *Ibidem*, v. 76–90, 818A–819A.

interesantă pagină de antropologie şi filozofie morală, dar şi expresia unui remarcabil talent literar.

După Sfântul Vasile, cei înclinaţi spre mânie, care se aprind din orice pretext, strigă, se înfurie ca fiarele, de năpustesc mai fără de ruşine ca animalele otrăvitoare şi nu se opresc înainte ca accesul să fi fost consumat printr-un rău mare şi iremediabil, pentru că mânia se sparge în ei ca o băşică. Nici ascuţişul săbiei, nici focul, nimic din lucrurile ce inspiră teamă nu sunt în stare să reţină sufletul înnebunit de mânie, aşa cum nimic nu e în stare să liniştească pe cei stăpâniţi de demon, de care mânioşii nu se deosebesc întru nimic, nici la înfăţişare, nici în ţinuta sufletului. La cei ce caută răzbunare, sângele le fierbe în inimă şi le clocoteşte ca sub puterea focului; îmbujorându-i faţa, sângele îl arată pe mânios cu alt chip, schimonosindu-i ca o mască pe scenă înfăţişarea obişnuită şi cunoscută de toţi; ochii săi obişnuiţi sunt de nerecunoscut, privirea e rătăcită şi scăpărătoare. Mâniosul îşi ascute dinţii ca porcii furioşi, are faţa lividă sau injectată de sânge, volumul corpului se umflă, iar vinele îi plesnesc sub presiunea furtunii interioare[29]. Vocea e aspră şi puternică, vorba e nearticulată şi cade la întâmplare, iar cuvintele nu ies fiecare deosebit, în ordine şi cu înţeles. Când mânia, asemenea flăcării abundente, se aprinde iremediabil contra celor ce-o provoacă, atunci n-ar trebui văzut spectacolul, care nu poate fi redat prin cuvinte şi nici suportat prin faptele ce se produc: mâniile se ridică împotriva celor de un neam şi lovesc în toate părţile trupului, picioarele sunt aruncate fără milă împotriva membrelor principale şi tot ce apare devine armă împotriva nebuniei. Dacă mânioşii întâlnesc alţi mânioşi, adică altă mânie şi aceeaşi nebunie, ei îşi provoacă unii altora suferinţa pe care e firesc s-o îndure cei ce militează sub comanda aceluiaşi demon. Luptătorii aduc ca trofee ale mâniei mutilări de membre şi, adeseori, moartea. Adesea, corpul e frânt sub lovituri, iar mânia pierde simţul durerii. Mânioşii n-au timp să simtă cele pe care le îndură, pentru că întreg sufletul e ocupat cu răzbunarea con-

[29] SFÂNTUL VASILE CEL MARE, *op. cit.*, 2, 356BCD–357A; MARTIN DE BRAGA, *op. cit.*, 1, *PL* 72, 43AB.

tra celui ce l-a ofensat[30]. Drept concluzie, Sfântul Vasile face această recomandaţie practică: să nu încercaţi a vindeca răul cu rău şi a vă întrece unii pe alţii în provocarea de nenorociri. În luptele mâniei e mai nenorocit învingătorul, pentru că el pleacă cu un surplus de păcat. Să nu întorci răul cu rău şi fii atent ca o dobândă rea să n-o plăteşti cu un rău mai mare. Te-a insultat un mânios? Stăvileşte răul cu tăcerea. Primind în inimă dezlănţuirea mâniosului ca pe un fluviu, imită vânturile, care, printr-o suflare potrivnică, împing înapoi ceea ce li s-a adus. Nu te folosi de învăţător vrăjmaş şi nu pizmui ceea ce urăşti. Nu fii oglinda mâniosului, manifestând în tine chipul aceluia. Se înroşeşte mâniosul? Tu, oare, nu te-ai înroşit? Sunt ochii aceluia injectaţi de sânge? Dar, ai tăi privesc liniştiţi? E vocea lui aspră? Dar a ta e dulce? Nici ecoul din deşerturi nu se răsfrânge aşa de precis şi pur spre cel ce vorbeşte, cum se întorc insultele la insultător. Mai mult: se redă acelaşi sunet, iar insulta se reîntoarce asupră-i. Ce-şi reproşau insultătorii unii altora, în vremea Sfântului Vasile? Unul califica pe celălalt că e obscur şi că se trage din părinţi obscuri. Cel vizat numea pe celălalt haimana între haimanale; unul zicea celuilalt sărac, iar acesta, la rându-i, numea pe respectivul, vagabond, unul zicea celuilalt ignorant, acesta îl făcea pe respectivul nebun, până li se isprăveau insultele ca săgeţile. După ce şi-au aruncat insultele prin limbă întocmai ca printr-o praştie, ajung la răzbunarea prin fapte[31].

La această descriere aşa de complexă, din care s-ar putea compune trăsăturile unui erou de dramă, o adăugăm pe cea datorată Sfântului Grigorie Teologul, ceva mai nuanţată şi aplicând mâniosului o analiză psihologică mai amănunţită şi mai profundă. Mâniosul, zice Sfântul Grigorie, are o înfăţişare de cruzime, privirile i-s rătăcite, perii capului zburliţi ca la mistreţi, bărbia umedă, obrajii palizi cu aspect cadaveric: la unii, aceşti obraji sunt roşii, la alţii sunt plumburii, ca şi cum i-ar fi mânjit un pictor nebun şi plin de răutate. Gâtul e umflat, vinele ridicate, respiraţia deasă sacadează cuvintele, suflul e turbat, zbu-

[30] *Ibidem*, 2, 357AB.
[31] *Ibidem*, 3, 457BCD.

ciumul schimonositor, nările dilatate respirând numai insultă, mâinile lovindu-se, picioarele sărind cu îndoituri şi întortocheri, apoi râsul, sudoarea şi chinurile lui provocate de demon; în fine, aplecări cu capul în sus şi în jos fără raţiune, gura umflată şi zgomotoasă ca o arie, mâna lovită de degete semnalând ameninţarea[32]. Ce urmează e aproape indescriptibil: insulte, loviri, degradări, sperjururi, împroşcări de salivă bogate din gura clocotindă, asemenea mării când acoperă cu spumă stâncile de care se loveşte. Când spune ticăloşii, când le ia pe acestea ca punct de plecare pentru altele, când e strâmtorat de cineva, când nu mai ştie nimic. Nu suportă liniştea celor de faţă, ci caută să târască totul în tumultul lui. Cere tunete, se face purtător de trăsnete şi se mânie pe cerul însuşi fiindcă stă pe loc. În timp ce comite o ticăloşie, îşi alimentează mintea cu alta. E mândru că face ce vrea. Ucide, persecută, pârjoleşte. Cu ce scop? Iată ce orb şi zadarnic lucru e fierberea mâniei. O stârpitură umană califică drept sclav pe o frumuseţe de om, drept infam pe cineva ilustru. Nu ştiu dacă asemenea fapte sunt vrednice de plâns sau de râs. Mânia întrebuinţează orice arme, chiar dacă acestea nu-s de faţă[33]. Mânia e ca o maimuţă, ea ajunge un Typheus. Mâniosul întoarce mâna, întinde degetele, caută o colină şi chiar culmea Etnei spre a arunca acolo, de la distanţă, cu puterea mâinii şi lancea şi mormântul duşmanului. Ce foc, sau ce grindină va reţine insulta? Când mânia va epuiza praştiile de cuvinte, atunci mâinile intră în acţiune de luptă şi violenţă. Acestea-s fapte de demon şi mai mult decât ruină. Iar ruina e lotul celor agitaţi, duşi de muncirea duhului necurat[34].

Mânia şi acţiunea ei constituie o înstrăinare de Dumnezeu, care e blândeţe şi dulceaţă. Nu e bine să batjocorim chipul lui Dumnezeu, înlocuindu-l cu o înfăţişare necunoscută. Nici nebunia şi nici bolile trupului nu ne aduc aşa de mari nenorociri ca mânia. Aceasta e boala nenorociţilor şi e vrednică de milă, căci ea vine pe neaşteptate şi constituie o catastrofă[35]. Beţia e

[32] SFÂNTUL GRIGORIE TEOLOGUL, *op. cit.*, v. 94–110, 820A–821A.
[33] *Ibidem*, v. 110–133, 821A–822A.
[34] *Ibidem*, v. 134–147, 823A.
[35] *Ibidem*, v. 148–159, 824A.

un rău care se întâmplă oamenilor care-l voiesc şi care-i cunosc cauza, dar se lasă învinşi; în cazul beţiei, culmea viciului e râsul[36], căruia un somn îi pune capăt; mânia, în schimb, e un rău care le depăşeşte pe toate celelalte.

Aceste descrieri, care constituie şi expresia unei înalte ţinute artistice, sunt prea sugestive şi detaliate pentru a nu fi complet realiste, în pofida unor frumuseţi literare de mâna întâi pe care le cuprind şi care le ridică la nivel clasic. Experienţa noastră personală cu persoane mânioase confirmă în întregime şi în amănunt descrierea unor mânioşi de acum 16 secole. Ceea ce subliniază în chip deosebit tragedia şi adevărul faptelor de mânie din secolul IV d. Hr., sunt efectele mâniei, aceleaşi în epoca patristică, astăzi şi totdeauna. Variatele manifestări ale mâniei uneori denotă implicit felul efectelor ei, dar cel mai adesea aceste manifestări constituie ele însele efecte nefericite ale patimii. Mânia, zice Sfântul Vasile, face limba fără frâu, iar gura fără pază. Mâini nestăpânite, insulte, învinuiri, calomnii, lovituri, pe care nu le-ar putea enumera cineva, sunt produse ale furiei şi mâniei. Prin mânie se ascute sabia, prin ea se comite uciderea omului de către mână omenească, prin ea fraţii se ignoră unii pe alţii, părinţii şi copiii uită de legile firii. Mânioşii se ignoră în primul rând pe ei înşişi, apoi pe toţi ceilalţi apropiaţi şi prieteni. Aşa cum torentele care curg spre prăpăstii duc cu ele tot ce întâlnesc în cale, tot aşa şi pornirile violente şi nestăpânite ale mânioşilor mătură totul în drumul lor[37]. În faţa celor mânioşi nu se bucură de respect nici căruntеţea, nici virtutea vieţii, nici legătura de rudenie, nici binefacerile primite mai înainte, nimic din cele vrednice de cinste. Mânia e o nebunie de scurtă durată. Din cauza pornirii de răzbunare, mânioşii îşi neglijează propriile lor interese. Exasperaţi ca de streche de amintirea celor ce le-au făcut rău, fierbând şi izbucnind de furie, ei nu se opresc înainte de a fi făcut rău celui care i-a iritat, sau de a primi răul ei înşişi, după cum se întâmplă, căci, adesea, lucru-

---

[36] Se vede că Sfântul Grigorie n-a trăit în mediul unor oameni beţivi şi n-a cunoscut de aproape pe beţivi. Dacă efectul beţiei ar fi numai râsul, beţia ar constitui o deviere nevinovată, aproape o binecuvântare!

[37] SFÂNTUL VASILE CEL MARE, *op. cit.*, 1, 356AB.

rile care izbucnesc cu violenţă suferă ele însele mai mult decât celelalte, pentru că se sfarmă de cele ce le stau în cale[38].

2. Mânia dreaptă. Mânia lui Dumnezeu

Afară de mânia-patimă-răzbunare-răutate, criticabilă sub toate aspectele, există o mânie ajutătoare a raţiunii şi a dreptăţii, spun Sfânta Scriptură şi Sfinţii Părinţi. Dacă filozofia stoică, graţie raţionalismului şi fatalismului ei ireductibil, repudia, în general, iremediabil mânia, ca şi pe toate celelalte patimi, întrucât înţelepciunea şi înţeleptul reprezentau desăvârşirea totală[39], Sfânta Scriptură şi Sfinţii Părinţi ştiau că patimile puteau şi trebuiau să fie corectate, iar eliminarea alterării chipului lui Dumnezeu din om prin aceste patimi trebuia să se realizeze graţie unui sever proces de educaţie, care, urmărind diortosirea tuturor devierilor în fiinţa umană, putea folosi şi mânia, în sensul de judecător şi pedagog onest.

În cazul acesta, mânia nu răsare din răutate şi nu se manifestă turbulent. Asemenea ostaşului care-şi depune armele la comandant, zice Sfântul Vasile, mânia se oferă gata să ajute la realizarea învăţăturii şi se face aliatul raţiunii împotriva păcatului. Ea este nervul sufletului, căruia îi dă putere pentru direcţia faptelor bune. Dacă nu te mânii împotriva diavolului, nu e cu putinţă să-l urăşti cât trebuie. Se cuvine să avem o râvnă egală atât în dragostea de virtute, cât şi în ura de păcat. Dacă, aşa cum câinele urmează pe păstor, mânia urmează raţiunii, atunci ea e docilă în mâna celor ce dau ajutor, răspunde uşor la apelul raţiunii, se înfurie la apariţia unei voci sau a unui chip străin, deşi acestea par a-şi oferi serviciile; în schimb, ea se teme, când aude glasul intimului sau prietenului, adică al raţiunii. Mânia este colaboratoare de primul rang pentru partea raţională a sufletului. Nu se pot întinde curse, ca, de exemplu, aceea a unei plăceri insidioase cuiva în care mânia joacă un astfel de rol. Deci mânia e folositoare dacă ştim s-o temperăm. E înţelept cel

---

[38] *Ibidem*, 1, 356B.

[39] LÉON ROBIN, *La pensée grecque et les origines de l'esprit scientifique. L'évolution de l'humanité. La Renaissance du livre*, Paris, 1923, p. 424–425.

ce-şi conduce bine mintea, pe când cel ce şi-o ascute spre paguba oamenilor, e un viclean şi un rău făcător[40].

Sfântul Ambrozie recomandă mânia contra greşelii care provoacă indignarea; a înlătura mânia în asemenea caz, înseamnă nu virtute, ci încetineală, slăbiciune şi indulgenţă, dar el adaugă imediat ca mânia să fie biruită prin raţiune, căci cel ce-şi înfrânează mânia e mai tare chiar decât cuceritorul unei cetăţi[41]. Deşi în principiu adversar al mâniei, Sfântul Ioan Gură de Aur o consideră, uneori, ca necesară pentru raţiuni de utilitate: prin ea se îndreaptă nedreptatea, neglijenţa şi toate nepăsările[42]. Diadoh al Foticeii consideră că o mânie dreaptă e utilă sufletului, îl virilizează dacă e folosită cu calm contra nelegiuiţilor şi păcătoşilor. Mânia temperată e mai bună decât lipsa de mânie, căci prima a fost dată chiar de Creator firii noastre şi e utilă mai ales contra armatei demoniace[43].

Dacă mânia e practicată când şi cum trebuie, ea creează bravura, răbdarea şi cumpătarea. Dacă e practicată împotriva dreptei judecăţi, ea ajunge nebunie, aşa cum remarcă şi Psalmistul: „Mâniaţi-vă şi nu păcătuiţi" (*Ps* 4, 4). În acelaşi sens, Domnul ameninţă cu judecata pe cel ce se mânie în zadar pe fratele său (*Mt* 5, 22). Deci Hristos nu interzice folosirea mâniei la nevoie, ca medicament[44]. Principiul fusese deja practicat în Vechiul Testament prin Moise împotriva idololatriei (*Iş* 32, 27-31), prin Finees împotriva desfrâului (*Nm* 25, 8), prin proorocul Ilie împotriva preoţilor lui Baal (*3 Rg* 18, 22, 40). Mânia aceasta soldată cu ucidere în Legea Veche nu mai este îngăduită de Mântuitorul în Legea Nouă, decât împotriva omucigaşului, tatăl minciunii şi făcătorul păcatului. Pe fratele nostru mânios să-l compătimim, dacă nu-l putem îndrepta, pentru că dacă rămâne în păcat va fi dat focului veşnic împreună cu diavolul[45].

---

[40] SFÂNTUL VASILE CEL MARE, *op. cit.*, 5, 364BCD, 368A.

[41] *De oficiis ministrorum* 1, 21, 96, *PL* 16, 56–57.

[42] *La Psalmul 4*, 7, *PG* 55, 50–51.

[43] *Cent chapitres sur le perfection spirituelle*, 62, 61, *SC* 5, p. 119–120, 129–130; MARCEL VILLER, *La colère, et sa thérapeutique chez les auteurs spirituels*, în *Dictionnaire de spiritualité*, tome II, prem. partie, Paris, 1953, col. 1072–1073

[44] *Ibidem*, 6, 368AB.

[45] *Ibidem*, 6, 369A.

În Sfânta Scriptură se vorbeşte uneori de mânia lui Dumnezeu (*3 Rg* 13, 6 ş.u.; *Mc* 3, 5). Dar Dumnezeu nu suferă nimic din cele pe care le suferă oamenii, pentru că El e o natură neschimbătoare şi nu iese niciodată din Sine Însuşi. Şi, totuşi, se întreabă Sfântul Grigorie Teologul, cum de I se atribuie lui Dumnezeu caractere schimbătoare? Se face aceasta în chip metaforic, aşa cum se întâmplă cu cele mai multe din situaţiile explicate prin cuvânt. Pentru că noi înşine lovim când suntem mâniaţi, s-a scris că şi Dumnezeu se mânie când loveşte pe cei răi. I-am inventat ochi, urechi, mâini, atribuind lui Dumnezeu lucruri de care ne folosim noi înşine. Dar auzi că nu cei buni, ci cei răi suferă din partea mâniei lui Dumnezeu. În schimb, mânia oamenilor nu are măsură. Ea nivelează pe toţi. Să nu spui că mânia ta e de la Dumnezeu? Fii zelos, dar aruncă mânia departe. Mânia oamenilor pioşi e mânie de oameni drepţi[46]. O asemenea mânie a fost cea a Sfântului Apostol Pavel contra corintenilor şi galatenilor, întrucât a dat rezultate bune. Mânia devine un rău când e lipsită de raţiune şi de măsură[47]. Mânia lui Dumnezeu, zice Lactanţiu, rămâne veşnică împotriva celor ce păcătuiesc veşnic. Mânia divină e îmblânzită nu prin tămâieri, jertfe sau daruri preţioase, ci prin îndreptarea vieţii. Cine încetează de a păcătui face să înceteze mânia lui Dumnezeu[48].

3. Încercări de a trata mânia

Patima mâniei nu e obiectul unei ştiinţe exacte, cu profil ştiinţific precis şi cu o terapeutică fără greş, care să aducă o vindecare certă. Tratamentul ei e încă empiric şi variază după situaţii şi complexe temperamentale. Se poate spune că mânia fiecăruia dintre noi îşi are tratamentul propriu. Sunt, totuşi, unele recomandări generale rezultate din experienţa milenară a vieţii omeneşti şi care, fără a garanta vreun succes sigur, pot fi reţinute ca utile: stăpânirea de sine, smerenia, răbdarea, dreapta judecată, înţelepciunea, educaţia, adevărul, exemplele, urmarea Domnului. Să trecem în revistă unele din aceste recomandări.

---

[46] SFÂNTUL GRIGORIE TEOLOGUL, *op. cit.*, v. 371–400, 838A–841A.

[47] SFÂNTUL IOAN GURĂ DE AUR, *Omilia 16*, 7, 8, la Matei, *PG* 57.

[48] LACTANŢIU, *De ira Dei*, *PL* 7, 140B, 141A.

Stăpânirea de sine e un puternic antidot împotriva mâniei. Reacţia la mânie prin tăcere sau printr-o glumă dezarmează pe cel pornit pe harţă. Râsul, zice Sfântul Grigorie, e cea mai puternică armă în lupta cu mânia[49].

Practicarea smereniei ar paraliza mânia între creştini. Sfântul Vasile relevă: te-a insultat cineva? Tu binecuvântează! Te-a lovit cineva? Tu rabdă! Te dispreţuieşte şi te socoteşte cineva de nimic? Tu reflectează că eşti făcut din pământ şi că în pământ te vei întoarce (*Fc* 3, 13). Arătându-te invulnerabil insultelor, îi faci duşmanului imposibilă răzbunarea. Făcând din mânia altuia prilej de filozofie personală, îţi pregăteşti marea cunună a răbdării. Diverselor insulte care-ţi sunt adresate răspunde-le cu tăcere. Când, la rândul tău, te ispiteşte pofta de a insulta, gândeşte-te că eşti pus la încercare, anume dacă cu ajutorul răbdării treci de partea lui Dumnezeu sau cu mânia treci la adversar. Dă judecăţii tale timpul de a alege partea cea bună. Ce e mai dureros pentru un duşman decât să vadă pe adversarul său neatins de insulte? Să nu-ţi lepezi dreapta judecată şi să nu dai acces insultărilor. După cum cel ce loveşte pe cineva insensibil se pedepseşte pe sine, fiindcă nici pe duşman nu se răzbună şi nici mânia n-o consumă, tot astfel, cel ce insultă pe cineva insensibil la pedepse, nu poate găsi o mângâiere a patimii sale. Dimpotrivă, se chinuieşte. El apare insultător, iar tu mărinimos; el e mânios şi dificil, iar tu răbdător şi blând[50].

Exercitarea severă a dreptei judecăţi de care am pomenit, sau a înţelepciunii, este profilaxia mâniei, cât şi temperare a patimii dacă aceasta s-a produs deja. Dreapta judecată era şi este la toate popoarele un zid de netrecut împotriva acestei patimi. David zice: „Pus-am gurii mele pază, când a stat păcătosul împotriva mea. Asmuţit-am şi m-am smerit şi nici de bine n-am grăit şi durerea mea s-a înnoit" (*Ps* 38, 2–3)[51]. Plutarh reprodu-

---

[49] SFÂNTUL GRIGORIE TEOLOGUL, *op. cit.*, v. 505–506, 848A; PLUTARH, *op. cit.*, 10, 458, p. 43.

[50] SFÂNTUL VASILE CEL MARE, *op. cit.*, 3, 357BCD, 360ABCD.

[51] În versiunea biblică folosită de Sfântul Vasile, textul sună: „În timp ce păcătosul stăruia în faţa mea, nu m-am mâniat, nici nu m-am răzbunat, ci am fost mut şi m-am umilit şi am tăcut asupra celor bune". Textul acesta răspunde mai bine documentaţiei temei Sfântului Vasile decât textul oficial.

ce povaţa poetesei Sapho: „Când pieptul ţi-e sfâşiat de mânie, să-ţi ţii limba tăcută[52]. Când Socrate simţea că se mânie, îşi îndulcea glasul, începea să surâdă şi privea blajin, nelăsându-se biruit de patimă. El lua o direcţie opusă ei[53]. Mânia se vindecă printr-o cură de idei sănătoase, prin sălăşluirea raţiunii în suflet, căci raţiunea e asemenea alimentelor sănătoase, care aduc sănătatea în fiinţa omului. Judecata trebuie să se opună mâniei şi s-o strângă în chingi. Cine se opune de două, trei ori mâniei, reuşeşte prin a o învinge[54]. Mânia, zice Sfântul Ambrozie, trebuie prevenită prin înscăunarea raţiunii sau a judecăţii la conducerea sufletului, ale cărui elemente ea le pune în ordine. Jugul şi frânele raţiunii temperează mânia, durerea, teama de moarte şi lovitura neprevăzută[55]. Mai adânc ca Sfântul Ambrozie, Sfântul Grigorie Teologul recomandă: când ceea ce îţi arde mintea scoate fum, înainte de a se aprinde focul şi de a se face flacără, când îţi dai seama de tulburarea duhului, împleteşte-te imediat cu Dumnezeu, gândeşte-te la El ca la călăuza ta, ia-L de martor la lucrurile care te frământă şi înfrânează pornirea mâniei prin ruşine şi teamă, cât timp boala este încă tratabilă[56]. Dumnezeu e văzut aci ca Raţiunea supremă cu care trebuie să ne împletim, adică să ne ajutăm înainte de a lăsa mânia să scoată flăcări. Mânia trebuie deci înfrântă de la început, când încă eşti stăpân pe raţiune. E mai uşor de înăbuşit patima de la început decât mai târziu, când te-a cuprins de-a binelea. Mânia nu încetează de a se aprinde continuu pe sine însăşi şi de a răsturna judecata care conduce pe om[57].

Experienţa milenară a inspirat Antichităţii păgâne şi creştine ideea unei educaţii în vederea vindecării mâniei, educaţie al cărei pilon este stăpânirea de sine, deja menţionată, inclusiv un număr de elemente pe care le va dezvolta mai ales filozofia creştină. Stăpânirea de sine trebuie să aibă mii de ochi, ca Argus din legendă, şi o putere fulgerătoare de pătrundere şi de adân-

---

[52] PLUTARH, *op. cit.*, 7, 456, p. 36.
[53] *Ibidem* 4, 455, p.31.
[54] *Ibidem* 1, 453, p. 25; 2, 453, p. 26; 3, 454, p. 28–29.
[55] SFÂNTUL AMBROZIE, *De officiis ministrorum* I, 21, 97, *PL* 15, 57AB.
[56] SFÂNTUL GRIGORIE TEOLOGUL, *op. cit.*, v. 54–60, 817A.
[57] *Ibidem* v. 63–73, 818AB.

cime. Plutarh reflectează în această privinţă: „Să nu dai prilej mâniei să se ivească nici măcar în glumă, căci preschimbă amabilitatea în ură, nici când vorbeşti în public, căci transformă pasiunea pentru discuţie în ceartă, nici când judeci, căci dă autorităţii înfăţişarea aparentă de aroganţă, nici când instruieşti pe cineva, căci produce descurajare şi ura de carte, nici când eşti în stare prosperă căci sporeşti pizma împotriva ta, nici când eşti în nenorocire, căci ea, mânia, când eşti ursuz şi te certi cu tovarăşii tăi de suferinţă, îţi înstrăinează mila lor[58]. Acest mini-decalog cu caracter preponderent social continuă să aibă şi azi o valoare incontestabilă şi constituie un avertisment continuu împotriva lipsei noastre de stăpânire: căci suntem în stare să domesticim fiare sălbatice, ca pui de leu sau de lup, dar asmuţim mânia împotriva copiilor, a prietenilor şi a cunoscuţilor, împodobind această patimă cu gingaşul nume de ură a viciului[59].

Sfinţii Părinţi sunt mai analitici şi mai precişi. Cum putem înlătura mânia? — se întreabă Sfântul Vasile. Printr-o educaţie în smerenie deja menţionată şi pe care Domnul a şi poruncit-o şi a şi practicat-o, zicând: „Dacă cineva vrea să fie întâiul, să fie cel din urmă dintre toţi şi slujitor al tuturor" (*Mc* 9, 35)[60]. Educaţia în smerenie, opusă educaţiei moi şi indulgente, nu lasă câmp deschis orgoliului amorului propriu, bunei păreri de sine, lipirii de bunurile temporale, lăcomiei, temerii de a suferi şi de a fi disprețuit, pe care le combate prin virtuţile opuse[61]. Dacă, zice Sfântul Vasile, te-ai obişnuit cu ideea că eşti cel din urmă dintre toţi, după porunca Domnului, de ce să te indignezi că ai fost insultat? Când te ofensează un copil, faci din insulta lui un temei de râs. Când un nebun proferă cuvinte de necinstire, îl socoţi mai degrabă vrednic de milă decât de ură[62]. Rolul cuvântului e decisiv în declanşarea şi aprinderea mâniei. Dacă, în ce priveşte fondul psihologic al mâniei, Sfântul Vasile are dreptate când afirmă că nu cuvintele proferate de cineva provoacă durerea, ci orgoliul nostru faţă de insultător şi părerea pe care

---

[58] PLUTARH, *op. cit.*, 14, 462, p. 54.
[59] *Ibidem* p. 56.
[60] SFÂNTUL VASILE CEL MARE, *op. cit.*, 7, 369B.
[61] MARCEL VILLER, *op. cit.*, col. 1075.
[62] SFÂNTUL VASILE CEL MARE, *op. cit.*, 7, 369C.

şi-o face fiecare despre sine[63], în cazurile reale de mânie aprinsă la maximum, patima aceasta provoacă lovitura, iar lovitura provoacă răul din care vine moartea, conchide Sfântul Grigorie Teologul. Mânia este tatăl omorului crud. Nemânierea e lucru de laudă. Răsplata acestui lucru este evitarea primejdiei, iar răsplata acesteia e partea unui pământ moştenit cinstit, după cuvântul lui Hristos[64]. Evident, educaţia cuvântului, a cuvântului cuviincios, smerit, măsurat, este continuu actuală; Sfinţii Părinţi merg chiar până la impunerea tăcerii: limba să tacă, gândurile să tată, recomandă stăruitor Sfinţii Părinţi capadocieni şi Sfântul Ioan Scărarul; dar fondul sufletesc e acela care decide dacă mânia poate apărea sau nu, mai precis conştiinţa evanghelică a duhului, blândeţea şi bunătatea chenotică a inimii. Domnul, Cel ce poartă toate cu cuvântul puterii Sale (*Evr* 1, 3), n-a deschis pământul spre a înghiţi pe nelegiuitul care L-a lovit, ci îl sfătuieşte şi-l învaţă: „Dacă am vorbit rău, dovedeşte că este rău, iar dacă am vorbit bine, de ce mă loveşti" (*In* 18, 23). Sfântul Grigorie Teologul observă că dacă oamenilor Legii Vechi li se dăduse porunca „Să nu ucizi", creştinilor li se porunceşte: „Să nu te mânii, nici să loveşti, nici să comiţi omor!" Cine opreşte mânia, nu îngăduie nici lovitura, nici omorul. Cine înlătură sămânţa, împiedică apariţia spicului. Oprirea privirii pofticioase înseamnă stârpirea adulterului, interdicţia jurământului înseamnă remediu contra sperjurului, înăbuşirea mâniei este măsură de siguranţă contra omorului[65].

Rugăciunea este un antidot împotriva mâniei. Cine se poate ruga cald şi cu toată dăruirea, acela strâmtează drumul mâniei, căci rugăciunea dăltuieşte calea de diamant a bunătăţii, blândeţii şi înţelegerii. Pe deasupra, prin ea putem cere harul biruinţei asupra mâniei, biruinţă care se realizează graţie educaţiei continue a inimii care cere, dă, mulţumeşte şi se contopeşte cu cel căruia se adresează. Să ne rugăm fără mânie, după porunca Apostolului (*1 Tim* 2, 8) şi fără a ţine minte răul. Doctorul sufletelor „ne porunceşte ca nu numai când suntem noi mâhniţi

[63] *Ibidem* 369C.
[64] SFÂNTUL GRIGORIE TEOLOGUL, *op. cit.*, v. 317–324, 835A, 836A.
[65] *Ibidem* v. 305–314, 834A–835A.

asupra fratelui să lăsăm darul şi să ne împăcăm, ci şi dacă el s-a mâniat asupra noastră pe drept sau pe nedrept", relevă Sfântul Ioan Cassian (*op. cit.*, p. 113).

4. Apel la imitarea modelelor de nemâniere

Un element de importanţă covârşitoare în educaţia pentru nemânierea spiritului este insistenţa pe lângă acesta de a cunoaşte şi accepta cu calm adevărul, oricare ar fi acesta. Deprinderea primirii adevărului se face din copilărie prin exerciţiu şi instruire şi mai ales printr-un apel constant la realitate, la pildele vieţii reale, aşa cum se desprind ele din istorie şi soteriologie, sau din ambele simultan.

Pilda şi modelul desăvârşit de nemâniere îl oferă Domnul Iisus Hristos prin patimile şi învăţătura Sa. Deşi Dumnezeu şi Stăpân al cerului, El s-a lăsat dus la junghiere ca un miel fără de glas. Câte scuipări şi lovituri n-a îndurat El! Deşi cu urechea tăiată, Malchus a recunoscut bunătatea Domnului. Sub torturi, Hristos n-a strigat şi nu s-a certat. Pe tâlharul plin de răutate nu l-a zdrobit. Nu încape comparaţie între suferinţele Domnului şi cele ale noastre, dacă se ţine seamă de rangul celui care suferă[66]. Iată, de exemplu, dacă cineva crede că te insultă numindu-te sărac, adu-ţi aminte că Domnul „bogat fiind, s-a făcut sărac pentru noi" (*2 Co* 8, 9); sau dacă te califică de prost şi neînvăţat, adu-ţi aminte de insultele cu care duşmanii batjocoreau adevărata Înţelepciune: „Eşti samarinean şi ai demon" (*In* 8, 48). Dacă te mânii, confirmi insulta, dacă nu te mânii, ruşinezi pe insultător. Ai fost pălmuit? Şi Domnul a fost pălmuit. Eşti scuipat? Şi Domnul a fost scuipat şi „nu şi-a întors faţa Sa de ruşinea scuipatului" (*Is* 50, 6). Eşti calomniat? Şi El a fost calomniat, deşi era Judecător. Ţi-au sfâşiat haina? Şi pe Domnul L-au dezbrăcat şi şi-au împărţit hainele Lui între ei. Nu eşti încă osândit, nu eşti încă răstignit[67].

Acest tablou, în aparenţă inacceptabil pentru mentalitatea modernă, dezvoltă o puternică dialectică evanghelică a drumu-

---

[66] *Ibidem* v. 202–252, 827A–831A.

[67] SFÂNTUL VASILE CEL MARE, *op. cit.*, 4, 364AB.

lui spre mântuire. Sfântul Grigorie Teologul orchestrează această dialectică împingând-o un pas mai departe: Te blestemă cineva? Roagă-te pentru el! Te ameninţă cineva că-ţi va face rău? Ameninţă, la rându-ţi că vei îndura! Comite cineva o crimă. Fapta ta să fie o binefacere! În felul acesta vei avea două foloase: 1) Vei fi un foarte bun păzitor al Legii şi 2) Vei îmblânzi pe celălalt cu blândeţea ta, făcându-ţi din duşman ucenic. Unii obiectează că natura e cea care a sădit mânia în noi. Dar, replică Sfântul Grigorie, tot natura a sădit în noi şi stăpânirea mâniei. Dumnezeu şi natura ne-au dat raţiunea, ochii, mâinile şi mersul picioarelor cu scopul de a ne folosi de ele exclusiv în bine[68]. E ceea ce a realizat Domnul Iisus Hristos, modelul şi ajutorul nostru.

Înainte şi după Mântuitorul, au fost bărbaţi fericiţi care şi-au temperat pornirea mâniei printr-o mare biruinţă asupra lor înşişi. Moise şi Aaron deşi au adus asupra Egiptului atâtea plăgi, totuşi ei s-au comportat blând faţă de cutezanţa lui Faraon. Marele David a răbdat cu blândeţe insulta lui Şimei (*2 Rg* 16), nu s-a supărat pe acesta, ci s-a smerit, ca şi când insulta ce i se aducea era îndreptăţită. Sfântul Vasile trage două concluzii din această împrejurare: 1) Să nu te socoţi vrednic de mărire şi 2) Să nu consideri pe nimeni inferior ţie sub raportul demnităţii. Astfel, nu ni se va stârni mânia când vom fi loviţi de ofense. Dacă nu te simţi muşcat de insultă, eşti invulnerabil. Dacă, totuşi, sufletul ţi-e afectat, ţine mâhnirea în tine. „S-a tulburat inima mea în mine", zice acelaşi prooroc David (*Ps* 142, 4)[69]. Prin sunetele sale de chitară David a slobozit pe Saul de duhul rău şi l-a cruţat pe rege când acesta i-a căzut în mână. Paricidului şi uzurpatorului odios care era propriul său fiu Abesalon, David i-a arătat totuşi o nesfârşită dragoste, când acest fiu a fost ucis. Natura covârşeşte crimele, pentru că-şi ia ca aliat blândeţea sufletului. Proorocul Samuil a îndurat ofensa adusă de Saul, atunci când acesta i-a sfâşiat haina şi, la cerere, l-a iertat. Apostolul Petru a suportat cu generozitate şi curaj libertatea de limbaj a Sfântului Pavel într-o cetate ca Ierusalimul cu atâţia

[68] SFÂNTUL GRIGORIE TEOLOGUL, *op. cit.*, v. 338–344, 354–357, 836A, 837A, 838A.
[69] SFÂNTUL VASILE CEL MARE, *op. cit.*, 5, 364BC, 365A.

elogiatori şi ucenici ai învăţăturii sale. Ce să mai zicem de frumuseţea sufletului Sfântului Ştefan, primiţia martirilor şi a jertfelor, care, în timp ce era lapidat, de sub pietre i se auzea glasul cerând de la Dumnezeu iertare pentru omorâtorii săi, ca pentru nişte binefăcători[70]?

Deşi nu ireproşabil alese, întrucât, cu excepţia Mântuitorului şi a Sfântului Ştefan, fiecare din celelalte personaje citate săvârşiseră cândva şi acte de mânie, aceste exemple de nemâniere erau cazuri precise luate din istoria poporului ales şi a primelor decenii ale creştinismului, personaje cu autoritate şi a căror nemâniere sau blândeţe în momentele semnalate din viaţa lor dăduseră o turnură nouă mersului istoriei sau cel puţin anumitor perioade ale acesteia. Dacă David s-ar fi mâniat pe fiul său Abesalon şi ar fi dat *el* poruncă să fie ucis, sau dacă l-ar fi ucis pe Saul când ar fi putut s-o facă, regele ar fi lăsat în istorie amintirea unui ucigaş de meserie, nu a unui conducător de popor, iar dulceaţa psalmilor lui ar fi fost de mult spulberată de vântul uitării. Dacă Iisus Hristos s-ar fi mâniat pe ucigaşii Lui şi nu i-ar fi iertat, mântuirea noastră ar fi fost compromisă, ca lipsită de baza ei adevărată, nesfârşita iubire a lui Dumnezeu pentru oameni, iar trupul Său răstignit pe cruce ar fi fost aruncat în groapa comună ca al unui tâlhar. Dacă Apostolul Petru n-ar fi dat ascultare Apostolului Pavel (*Ga* 2, 11–21), mesajul evanghelic s-ar fi stins ca un fum în limitele precare ale unei secte iudaice.

La exemplele din sfera iudeo-creştină, Sfântul Grigorie Teologul adaugă câteva exemple din cultura elenică, din care, după părerea sa, creştinii puteau culege lucruri bune şi folositoare[71]. A întrece considerabil pe păgâni în cultură nu e ceva de prea mare laudă pentru noi, creştinii, dar a fi mult întrecut de ei, ce ruşine! Sfântul Grigorie e convins cu toată Antichitatea că problemele de ordin etic, ca tratamentul patimilor, suişul desăvârşirii etc. fac parte integrantă din cultură. Exemplele de nemâniere sau de comportare înţeleaptă fac parte firească din aria culturii. Sfântul Grigorie citează câteva asemenea exemple

[70] SFÂNTUL GRIGORIE TEOLOGUL, *op. cit.*, v. 202–236, 827A–830A.
[71] *Ibidem* v. 256–257, 831A.

dintre filozofi, comandanţi de oşti şi oameni de stat. Prezentăm aceste exemple în ordinea aleasă de Sfântul Grigorie. Filozoful din Stagira, adică Aristotel, era gata să lovească pe cineva pe care-l surprinsese asupra unor fapte ticăloase. Când însă îşi dădu seama că l-a cuprins mânia, se opri şi se luă la luptă cu propria-i patimă ca şi cu un duşman. Întârziind puţin îşi zise: „Ţi s-a întâmplat ceva nou. Aveai ca stăpân mânia. Dacă nu m-aş fi mâniat, aş fi plecat biruit. Acum, însă, ar fi ruşinos ca eu, un rău, să lovesc pe alt rău şi să fac pe învingătorul asupra unui sclav, eu care sunt un învins al mâniei". Se povestea apoi că în timp ce Alexandru (cel Mare) asedia un oraş grecesc şi chibzuia ce avea să facă, Parmenion îi spuse că, dacă el ar fi în locul împăratului, n-ar cruţa acel oraş. La care Alexandru răspunse că „nici el nu l-ar cruţa dacă ar fi Parmenion. Principiul tău este cruzimea, pe când al meu este blândeţea şi grija de a feri oraşul de primejdii"[72]. Cineva din drojdia cetăţenilor insulta pe marele Pericle, aruncându-i în faţă numeroase şi ticăloase reproşuri. Aceasta dură până seara. Pericle suportă în linişte insulta ca pe o onoare. În cele din urmă, el dispuse ca insultătorul care pleca spre casă să fie dus în cortegiu de făclii şi astfel el stinse mânia aceluia[73]. Unui insultător care la numeroasele ofense adăuga şi ameninţarea: „Să mor, dacă n-am să te ucid, mizerabile, de-o să pot", i se răspunse cu aceste cuvinte de înaltă omenie: „Să mor şi eu dacă n-o să mi te fac prieten"[74]. Un dregător sus-pus, care nu putea suporta onorurile excepţionale al căror obiect era Sfântul Grigorie, întârâta pe împăratul Teodosie contra acestuia din urmă. Teodosie, care era un împărat evlavios, spuse, printre altele, şi vorba aceasta: „Ce e mai blând ca o albină? Şi, totuşi, ea nu cruţă pe cei ce-i dijmuiesc agoniseala". Personajul în chestiune auzind a replicat: „Cum, prea bunule, nu ştii că acul nu oferă albinei nici o siguranţă? Ea înţeapă dar moare îndată"[75].

---

[72] *Ibidem* v. 261–277, 832A–833A.

[73] *Ibidem* v. 279–284, 833A. Episodul cu Pericle e citat şi de SFÂNTUL VASILE CEL MARE, *Către tineri*, 7, ed. F. Boulenger, 1935, p. 50.

[74] *Ibidem* v. 285–289, 833A.

[75] *Ibidem* v. 290–303, 833A–834A.

Citarea acestor exemple arată preţuirea de care se bucurau ele în ochii Sfântului Grigorie Teologul, precum şi valoarea în sine a înfrânării mâniei, chiar dacă unele dintre personajele citate, ca de exemplu, Alexandru cel Mare şi Teodosie, erau cunoscute şi prin teribile scene de izbucnire a acestei patimi. E, în aceste exemple, un început de acceptare a despătimirii în lumea precreştină şi necreştină, despătimire privită cu admiraţie mai ales în etica elenică individuală şi socială.

Concluzii

— Mânia a fost şi este tratată în cadrul religiilor, al filozofiilor şi al diverselor sisteme sociale, ca o patimă care trebuie vindecată sau atenuată cu orice preţ. Sfânta Scriptură a Vechiului şi Noului Testament osândeşte mânia sau o admite dacă ea nu se transformă în păcat (*Ps* 4, 4). Se vorbeşte despre „o sfântă mânie" a lui Dumnezeu şi a oamenilor drepţi, dar tendinţa constantă a Noului Testament prin Mântuitorul şi prin Sfinţii Apostoli şi a literaturii patristice prin reprezentanţii ei calificaţi ca Sfântul Vasile cel Mare, Grigorie Teologul, Ioan Gură de Aur şi Părinţii pustiului ca Evagrie Ponticul, Ioan Cassian, Nil Ascetul, Diadoh al Foticeii etc. este eradicarea totală a acestei patimi. „Mânia este vinul şerpilor", zice Evagrie Ponticul, citând textul din *Deuteronom* (32, 33)[76]. Sfântul Ioan Gură de Aur declară că „beţia mâniei e mai grea decât aceea a vinului... Mergi la adânc, scoate pe cei înecaţi de mânie, sfărâmă teatrul diavolului"[77].

— Noţiunea de mânie are, în literatura patristică, ca aproape în toate literaturile şi culturile lumii, un sens variat, ea putând însemna: 1) o izbucnire a furiei sau iuţimii, dintr-o pricină momentană; 2) o stare sufletească de supărare sau duşmănie mai îndelungată, gata să erupă la prima atingere; 3) severitate sau exigenţă excesivă în realizarea anumitor sarcini, sens pe care Sfântul Ioan Gură de Aur îl dă uneori mâniei; 4) diverse stări

---

[76] EVAGRIE MONAHUL, *Capete despre deosebirea patimilor şi a gândurilor*, *Filocalia* 1, Sibiu, 1946, p. 52.

[77] *Omilia 25*, 10, la Matei, *PG* 57, 236, 237.

de nemulţumire provocate de o opoziţie trecătoare sau constantă; 5) mania negaţiei printr-o atitudine iraţională sau pararaţională; 6) explozie violentă a urii şi a pizmei; 7) după Plutarh, mânia e un extras al tuturor patimilor, fiind distilată din mâhnire, plăcere şi aroganţă; are în ea bucuria de a face rău, pe care o întâlnim la invidioşi, însă e mai rea ca invidia, pentru că în timp ce aceasta din urmă suferă ea însăşi, mânia face pe alţii să sufere[78].

— Această varietate de sensuri şi polivalenţa practică a mâniei fac ca ea să fie o summa sau un extras al tuturor patimilor, întrucât acţiunea ei duce la moarte, dacă nu e corectată sau neutralizată pe parcurs. De obicei însă mânia se alimentează progresiv cu tot ce întâlneşte în cale, devine un uragan, sau o „ciumă", după cuvântul lui Evagrie Ponticul. Ea e înteţită nu numai de cuvântul sau fapta interlocutorului, ci şi de ţinerea de minte a răului, care poate lucra în tăcere, fără cuvânt, zice Sfântul Ioan Cassian. Sensurile pozitive ale mâniei ponderate ca: progresul, îndreptarea, disciplina, temerea etc., sunt totdeauna primejduite de posibilitatea de umflare sau de înveninare a mâniei. De aceea e bine să nu stârnim mânia „nici pentru pricini drepte, nici pentru nedrepte. Căci duhul mâniei întunecându-ne mintea, nu se va mai afla între noi nici lumina care ne ajută să deosebim lucrurile, nici tăria sfatului drept, nici cârma dreptăţii"[79].

— Cultura şi filozofia profană, îndeosebi cea stoică, sunt în general mai severe faţă de mânie decât unii autori din literatura patristică. Aceasta pentru că filozofia stoică avea ca etalon natura şi raţiunea a căror logică nu permite o altă alternativă între mânie şi înţelepciune. Raţiunea nu îngăduie abaterea de la linia ei, ca în ştiinţele exacte, pentru că şi mânia după aceeaşi logică implacabilă duce la dezastru, haos şi moarte. Corespondenţii stoicilor în atitudinea de condamnare irevocabilă a mâniei, în spaţiul creştin, sunt, mai ales Părinţii pustiului. Argumentul lor, în afara raţiunii pe care-l au comun cu stoicii, este că mânia e ca o încununare supremă a celorlalte patimi pe care le potenţează la maximum, ea constituie un păcat capital şi compromite

[78] PLUTARH, *op. cit.*, 15, 463, p. 56.
[79] SFÂNTUL IOAN CASSIAN, *op. cit.*, IV, p. 116.

mântuirea, ca instrument al diavolului. Mânia e un diavol, sau un „duh al diavolului". Pentru Sfinţii Părinţi, mânia e un instrument, un venin, un întuneric al morţii în cadrul dramei mântuirii, pe care a adus-o Hristos. Ea numai destramă, haotizează şi ucide bucuria, echilibrul şi viaţa, aşa cum Cain a ucis pe Abel.

— Apelul pe care Sfinţii Părinţi îl fac continuu la raţiune sau judecată nu e o simplă repetare a apelului filozofiei la aceeaşi raţiune, în cazuri similare. Acest apel se adresează şi Logosului — Raţiunii — Cuvântului Hristos, care e Creatorul logosului spermatikos şi al tuturor raţiunilor umane, ordonatorul şi armonizatorul elementelor şi legilor cosmice, conducătorul dialecticei stihiilor pe care mânia, asemenea discordiei de care vorbeşte Empedocle, ţine să le destrame. Această raţiune, care e chipul lui Dumnezeu în om, această putere hristică lucrează spre a îmblânzi pe om prin smerenie, răbdare, blândeţe şi dragoste, elemente în cea mai mare parte străine de raţiunea filozofică, dar esenţiale noţiunii de „Cuvânt" mântuitor în creştinism. Stoicismul se baza pe implacabilele legi şi consecinţe ale raţiunii care — în domeniul etic — puteau duce şi adesea duceau la sinucidere, în timp ce etica evanghelică şi patristică încerca să realizeze persoana blândă, nemânioasă, după modelul real al Cuvântului întrupat, care, pe cruce fiind răstignit, nu s-a mâniat împotriva chinuitorilor, ci s-a rugat Tatălui zicând: „Iartă-le lor, Părinte, că nu ştiu ce fac".

— Mânia lui Dumnezeu e mânie sfântă, căci ea nu greşeşte. Mânia dreaptă sau „mânia neprihănită", de care vorbeşte Diadoh al Foticeii[80], e pusă în noi de Dumnezeu, ca o armă a dreptăţii. Câţi o pot menţine în inima lor cu această menire şi funcţiune? Mânia dreaptă însoţită de pedepse a fost binevenită pentru cei ce aveau nevoie de o mare purificare a vieţii, pe vremea când nu erau încă legi, zice Sfântului Grigorie Teologul[81]. Şi, totuşi, mânia continuă să funcţioneze şi după apariţia legilor, dar nu exclusiv sau măcar în general, ca instrument al dreptăţii, ci de obicei ca instrument de răzbunare, sau de ură, ea

[80] *Cuvânt ascetic* în *100 de capete*, 61, *Filocalia* I, p. 364.
[81] *Op. cit.*, v. 400–407, 841A.

devenind păcat şi încă unul greu. Mânia nu numai că rupe legăturile dintre oameni şi-i face să piardă respectul reciproc, dar cuvintele urâte folosite de mânie impun chiar evitarea celui ce le pronunţă. Pe cel ce vorbeşte urât, zice Sfântul Ioan Gură de Aur, toţi îl ocolesc ca pe un rău mirositor, care se hrăneşte cu relele altora ca lipitoarea cu sângele şi ca gândacii necrofori cu murdăria. Nu vorbi rău ca să nu te întinezi şi nu împreuna noroiul cu lutul, ci împleteşte cununi de trandafiri, de viorele şi de alte flori. Fă ca albinele, construieşte faguri şi fii blând cu toţi[82].

[82] SFÂNTUL IOAN GURĂ DE AUR, *Omilie la Psalmul 49*, *PG* 55, 256.

Cuprins

Cuvânt înainte (diac. IOAN I. ICĂ JR.) 5

Mânia şi terapia ei după avva Evagrie Ponticul
sau
Vinul dracilor şi pâinea îngerilor

Introducere: Agresivitatea — o chestiune naturală? 9
I. Imaginea omului după Evagrie Ponticul 15
II. Patima demonilor 25
III. Mânia în catalogul celor opt gânduri ale răutăţii 39
IV. Definiţia esenţei patimii mâniei 49
V. Consecinţe 57
VI. Mânie şi rugăciune 65
VII. Orbirea minţii 75
VIII. Remediile 85
IX. „Rugăciunea curată" 103
X. Convorbirea cu Dumnezeu 111
XI. Virtutea îngerilor 119
XII. „... căci învăţătura sa era blândă foarte" 135
Epilog 145

Prescurtări şi bibliografie 153

Avva Evagrie despre mânie şi terapia ei
— principalele texte —

A. Despre feluritele gânduri ale răutăţii 159
B. Despre cele opt gânduri ale răutăţii 162
C. Antireticul mare împotriva celor opt gânduri 164

Mânia şi fenomenologia ei în gândirea patristică
(Pr. prof. I.G. COMAN) 177

* * *

Cuvioasa Melania Romana, Binefăcătoarea sau cum devin bogaţii sfinţi (272 p.)

SFÂNTUL SIMEON NOUL TEOLOG
Discursuri teologice şi etice
Scrieri I (560 p.)

Editura DEISIS
str. Emile Zola, nr. 3
2400 Sibiu
Tel. 069 - 23 80 73

Difuzare: S.C. *Supergraph* SRL
str. Afinelor, nr. 24, 75136, OP 53
Bucureşti, sector 4
Tel./fax 01 - 336 79 13

TIPĂRIT LA TIPOGRAFIA **MIRON**
Tel: 335 88 25; 336 33 04

Colecţia **Mistica**
Seria **Teme şi tratate**

Părintele ieromonah Gabriel Bunge este deja binecunoscut publicului românesc interesat, prin lucrările sale traduse şi publicate la Editura Deisis, drept un mare cunoscător al tradiţiei monahismului răsăritean şi unul din cei mai de seamă savanţi actuali specialişti în opera avvei Evagrie Ponticul. Mare nevoitor ca eremit împreună cu un confrate ucenic (părintele Rafael) într-o sihăstrie din sudul Elveţiei (Eremo Santa Croce, Ticino), el este şi un părinte duhovnicesc îmbunătăţit şi căutat.

Călăuzit de acest interes practic, de îndrumător duhovnicesc, părintele Gabriel a scris o serie de mici studii dedicate unor teme şi aspecte din universul spiritual evagrian extrem de actuale şi relevante astăzi pentru omul modern. Ele s-au concretizat în câteva micromonografii consacrate temelor – în ordinea publicării – akediei (1983), paternităţii spirituale şi gnozei (1988), rugăciunii şi misticii (1987) şi, foarte recent, mâniei în opera lui Evagrie Ponticul (altele sunt în diverse stadii de elaborare).

Deschidem aici publicarea acestei serii de veritabile opuscule spirituale moderne cu traducerea acestei remarcabile fenomenologii a irascibilităţii, a violenţei şi a terapiei ei în viaţa spirituală prin blândeţe, lucrare care vede acum, în limba română, în premieră absolută lumina tiparului. Într-o lume bântuită în exces de spectacolul şi realitatea invadatoare a unei violenţe dezlănţuite, tot mai greu de stăvilit, actualitatea unui asemenea diagnostic şi a unei terapii corespunzătoare abia dacă mai trebuie subliniată.

Editura DEISIS

ISBN 973-9344-19-4